

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ, ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ & ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ & ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2022-2023

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του Μιχαήλ Κοτζακόλη

A.M.: 7340182201011

**Η τεχνητή νοημοσύνη και η διεθνής δικαιοδοσία:
Οριοθέτηση της διεθνούς δικαιοδοσίας στον ενιαίο ευρωπαϊκό ψηφιακό χώρο**

Τριμελής Επιτροπή:

- α) Χαράλαμπος Παμπούκης, Καθηγητής Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου (Επιβλέπων)
- β) Χρυσαφώ Τσούκα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου
- γ) Ελίνα (Ελένη) Μουσταϊρα, Καθηγήτρια Συγκριτικού Δικαίου

Αθήνα, Οκτωβρίου 2023

Copyright © [Μιχαήλ Κοτζακόλης, 2023]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η τεχνητή νοημοσύνη δεν είναι απλώς κάποια πρόοδος, αλλά είναι ένας νέος τρόπος κατανόησης της πραγματικότητας. Ο Τούρινγκ άνοιξε την πόρτα. Τώρα κρυφοκοιτάζουμε τι υπάρχει από πίσω: ένας κόσμος εντός του δικού μας, όλο ενέργεια, και παράδοξα που δεν μπορούν όλοι να αποδεχτούν.

- 1. Οποιαδήποτε αποτελεσματικά παραχθείσα θεωρία που είναι ικανή να εκφράσει τη στοιχειώδη αριθμητική δεν μπορεί να είναι και συνεπής και πλήρης. Συγκεκριμένα, για κάθε συνεπή, αποτελεσματικά παραχθείσα τυπική θεωρία που αποδεικνύει συγκεκριμένες αλήθειες βασικής αριθμητικής, υπάρχει μία αριθμητική δήλωση η οποία είναι αληθής, αλλά δεν μπορεί να αποδειχθεί από τη θεωρία.*
- 2. Για κάθε αποτελεσματικά παραχθείσα τυπική θεωρία Θ που συμπεριλαμβάνει βασικές αριθμητικές αλήθειες και επίσης συγκεκριμένες αλήθειες για την δυνατότητα τυπικής απόδειξης, η Θ συμπεριλαμβάνει δήλωση περί της ίδιας συνέπειας αν και μόνο αν η Θ είναι ασυνεπής.*

Θεωρήματα της μη πληρότητας, 1931
Κουρτ Γκέντελ (Kurt Gödel)

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί την αφετηρία μιας ερευνητικής προσπάθειας σύλληψης της σύγχρονης ψηφιακής κοινωνίας, η οποία εμπνεύστηκε από την γόνιμη αλληλεπίδραση με πολλά σκεπτόμενα άτομα.

Ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή Χάρη Παμπούκη που με περίβαλε με εμπιστοσύνη, ενθάρρυνε να ερευνήσω το θέμα χωρίς αυτοπεριορισμούς και με κατεύθυνε με πολύτιμες συμβουλές για την επιτυχή εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας. Την Καθηγήτρια Χρυσάφω Τσούκα για την διδασκαλία η οποία μου ανέδειξε καινούργιες πτυχές του σύγχρονου ιδιωτικού διεθνούς δικαίου που αναδιαμόρφωσαν την αντίληψή μου για το αντικείμενο σπουδών που επέλεξα. Την Καθηγήτρια Ελίνα Μουσταΐρα που είναι ένα πρότυπο, το οποίο μου δίνει το έναυσμα να αγαπώ αυτό που κάνω. Τον Δρ. Φαίδωνα Βαρέση και όλη την διδακτική ομάδα για όσα μοιραστήκαμε κατά την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος και για την καθοδήγηση που είχα σε κάθε βήμα αυτής της ερευνητικής προσπάθειας.

Ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου και τους δικούς μου ανθρώπους για την ηθική συμπαράσταση, κατανόηση και υποστήριξη σε αυτό το σημαντικό βήμα για μένα.

Στην μνήμη της πολυαγαπημένης μου μητέρας

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
§1. Η Τεχνητή Νοημοσύνη (TN).....	8
1. Ορισμός.....	9
2. Διακρίσεις.....	11
3. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα εκμάθησης.....	14
4. Νομικά ζητήματα από την χρήση συστημάτων TN.....	15
5. Η Τεχνητή Νοημοσύνη στην ενωσιακή έννομη τάξη.....	20
§2. Το ενωσιακό σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας και η πρόκληση των συστημάτων AI.....	31
1. Πεδίο εφαρμογής της Πρότασης Κανονισμού της Επιτροπής για την TN.....	38
2. Η ειδική συντρέχουσα δικαιοδοσία επί διαφορών από σύμβαση (<i>forum contractus</i>) κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis.....	42
3. Η προστατευτική βάση δικαιοδοσίας επί καταναλωτικών διαφορών κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis.....	61
4. Η ειδική συντρέχουσα δικαιοδοσία επί διαφορών από αδικοπραξία (<i>forum delicti</i>) κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis.....	68
5. Η παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis.....	77
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	79
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.....	83
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ.....	85

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας που αναμένεται να επιφέρει η σύζευξη του διαδικτύου με τις αναδυόμενες νέες τεχνολογίες και ιδίως την τεχνητή νοημοσύνη. Το διαδίκτυο δημιούργησε ένα νέο εικονικό πεδίο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο οποίο εκδηλώνεται η ανθρώπινη βούληση, όμως η τεχνολογική πρόοδο εφηύρε ένα νέο φαινόμενο που θέτει υπό αμφισβήτηση τα ανθρωποκεντρικά θεμέλια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Η διεθνής δικαιοδοσία συνιστά ένα βασικό πρόκριμα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη και η παρούσα διερευνά κατά πόσο οι παραδοσιακοί σύνδεσμοι έχουν το απαραίτητο εύρος και το βάθος ώστε να ανταποκριθούν σε μια ψηφιακή πραγματικότητα, απαρτιζόμενη από άτομα και λογισμικά με οιονεί ανθρώπινη συνείδηση και ευφυΐα. Η μελέτη περιορίζεται στο υπάρχον νομικό πλαίσιο της Ένωσης με κυρίαρχο πυλώνα το σύστημα Βρυξελλών, όπως έχει διαμορφωθεί από την πλούσια νομολογία του ΔΕΕ και αναζητά μια πιθανή επανανοημοδότηση των κλασικών δικαιοδοτικών συνδέσμων με μεθοδολογική συνέπεια ως προς το πνεύμα του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis.

ABSTRACT

This thesis conducts a meticulous examination of the evolving dynamics within international jurisdiction triggered by the integration of the Internet and emergent technologies, notably Artificial Intelligence (AI). The emergence of the Internet has fostered an unprecedented virtual domain, reshaping human interactions, transactions, and societal framework. However, the rapid evolution of technology, particularly AI, presents a profound challenge to the anthropocentric principles entrenched within the European legal framework. At the core of this inquiry lies the fundamental pillar of international jurisdiction, acting as the gateway to accessing justice. This study rigorously assesses the sufficiency of traditional legal frameworks within the evolving digital landscape. It strives to determine the adaptability of established legal doctrines in navigating an increasingly intricate reality — characterized by the convergence of human actors and algorithmic entities showcasing a spectrum of cognitive capacities. Situated within the established legal boundaries of the European Union, notably the Brussels jurisdiction system shaped by the European Court of Justice (ECJ), this research endeavors to redefine conventional jurisdictional connections. Its aim is to reconcile the emerging technological milieu with established legal principles, critically scrutinizing their applicability and efficacy considering the Regulation Brussels Ibis. By tracing the intricate interplay between technological advancements, human agency, and the legal framework, this thesis elucidates the inherent challenges and prospects stemming from this radical evolution. It not only seeks to shed light on the complexities arising from technological progress but also proposes strategic pathways for recalibrating the legal framework of the European Union. Thus, through methodological coherence and pragmatic adaptations aligned with the foundational principles of the Regulation Brussels Ibis, it aspires to cultivate a legal landscape adept at navigating the multifaceted dimensions of the emergent meta-society characterized by entities — both human and digital — with attributes resembling human consciousness and intelligence.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο θεωρείται ιδιαίτερα δύσκολος και πολύ τεχνικός δικαιοκός κλάδος που γλαφυρά αποκαλείται η «πυρηνική φυσική» της νομικής επιστήμης¹. Το νομικά ζητήματα που αντιμετωπίζει το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο είναι δυσεπίλυτα γιατί το δίκαιο είναι προνόμιο της κρατικής κυριαρχίας και περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη επικράτεια, ενώ οι ανθρώπινες σχέσεις διασχίζουν ελεύθερα τα σύνορα. Η επιστήμη του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου πάντοτε είχε διεθνή προσανατολισμό διότι αποτελεί μητέρα του προβληματισμού των ορίων ισχύος και εφαρμογής των εννόμων τάξεων ενώ κατά την θέσπιση κανόνων συνδέσεως ο νομοθέτης καλείται να ρυθμίσει διεθνείς σχέσεις ή καταστάσεις που εξ' ορισμού δεν υπάγονται στην αποκλειστική δικαιοδοσία του επειδή εμφανίζουν στοιχεία αλλοδαπότητας². Οι αντιθέσεις που γεννούν η εδαφικότητα των κανόνων δικαίου και η κινητικότητα των ανθρωπίνων σχέσεων απαντούν στα τρία (3) λειτουργικά αλληλένδετα κεφάλαια του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου: α) η διεθνής δικαιοδοσία, β) το εφαρμοστέο δίκαιο και γ) η αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών αποφάσεων.

Οι εθνικές έννομες τάξεις πάντοτε διεκδικούσαν και συνεχίζουν να διεκδικούν αυτοτελή κανονιστική και ρυθμιστική αρμοδιότητα αναφορικά με έννομες σχέσεις που παρουσιάζουν στοιχεία αλλοδαπότητας. Πρώτον διεκδικούν το δικαίωμα της κανονιστικής επέμβασης και ρύθμισης των εννόμων σχέσεων με την θέσπιση κανόνων του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, ενώ η ρυθμιστική τους δράση εκδηλώνεται κυρίως με την άσκηση διεθνούς δικαιοδοσίας³.

Η διεθνής δικαιοδοσία είναι η εξουσία των δικαστηρίων να δικάζουν διαφορές με στοιχεία αλλοδαπότητας είτε στα υποκείμενα είτε στο αντικείμενο της διαφοράς. Κάθε κράτος καθορίζει με τους κανόνες που θέτει, τις προϋποθέσεις και τα όρια της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικών του δικαστηρίων. Έτσι και η έκφραση της δικαιοδοσίας που ονομάζεται διεθνής όχι από το υποκείμενο που δικαιοδοτεί ή από το νομοθέτη που επεμβαίνει ρυθμιστικά άλλα αποκλειστικά από το δικαιοδοτικό αντικείμενο, ήτοι η κρινόμενη διαφορά συνδέεται με περισσότερα κράτη⁴.

Το διαδίκτυο και οι νέες αναδύμενες τεχνολογίες συνέβαλαν ουσιωδώς στην σχετικοποίηση των συνόρων και την αποχωρικοποίηση των υποκειμένων και των τόπων εκπλήρωσης της παροχής. Η τρίτη και η τέταρτη βιομηχανική επανάσταση αποτέλεσαν το θεμέλιο της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, η οποία είναι μια κοινωνία όπου η οικονομία βασίζεται στην παροχή υπηρεσιών. Η έλευση του μεταβιομηχανισμού με την ραγδαία εξάπλωση των δικτυακών σχέσεων που θεμελιώνονται στην τεχνολογία της πληροφορίας έχει ενθαρρύνει την μείωση της κοινωνικής συνεκτικότητας. Η τεχνητή νοημοσύνη (TN) είναι ένα ταχέως εξελισσόμενο διεπιστημονικό σύνολο τεχνολογιών που μπορούν να αποφέρουν ευρείας κλίμακας οικονομικά και κοινωνικά οφέλη σε ολόκληρο το φάσμα των κλάδων και των κοινωνικών δραστηριοτήτων, μεταξύ των οποίων η κλιματική αλλαγή, το περιβάλλον, η υγεία,

¹ Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου/Ζ. Παπασιωπή-Πασιά/Ε. Βασιλακάκης, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Σάκκουλα, 2012, σελ. 4

² Χ. Παμπούκης, *Η lex mercatoria ως εφαρμοστέο δίκαιο στις διεθνείς συμβατικές ενοχές*, Σάκκουλα, 1996, σελ. 20

³ Ν. Κλαμαρή/Δ. Τσικρικάς, *Διεθνές Αστικό & Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο*, Σάκκουλα, 2014, σελ. 39-42

⁴ Σ. Βρέλλης, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 359-360

ο δημόσιος τομέας, τα οικονομικά, η κινητικότητα, οι εσωτερικές υποθέσεις και η γεωργία. Ωστόσο, τα ίδια στοιχεία και τεχνικές που διαμορφώνουν τα κοινωνικοοικονομικά οφέλη της ΤΝ μπορούν επίσης να επιφέρουν νέους κινδύνους ή αρνητικές συνέπειες για τα άτομα ή την κοινωνία. Ο 21^ο αιώνας σηματοδότησε μια εποχή στην οποία δρουν, συγκρούονται, συντονίζονται και σχετίζονται πολλά υποκείμενα που οδήγησε το δίκαιο να ενσωματώνει ολοένα και περισσότερα χαρακτηριστικά πολυδικαϊκότητας, συνθετότητας και ειδίκευσης. Το σύνθετο και εξελισσόμενο νομικό φαινόμενο της τεχνητής νοημοσύνης (ΤΝ) συμβάλλει στην μετάβαση από το βεσφαλικό μοντέλο που έχει στον πυρήνα το κράτος στο μεταμοντέρνο της παγκοσμιοποιημένης διακυβέρνησης στη βάση της οποίας θα βρίσκεται η οργάνωση πλουραλιστικών δικτύων⁵. Η ολοένα αυξανόμενη διασυνδεσιμότητα και αλληλεξάρτηση του σύγχρονου κόσμου αδιαμφισβήτητα δημιουργεί την ανάγκη για αποτελεσματικότερους μηχανισμούς διασυνοριακής συνεργασίας και επίλυσης διαφορών που συνεπάγεται την διευκόλυνση της πρόσβασης στην δικαιοσύνη.

Επομένως η ανάπτυξη συστημάτων ΤΝ και οι συναφείς αναδυόμενες τεχνολογίες που είναι πλέον μια πραγματικότητα καθιστούν αναγκαία την επιθεώρηση των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας και την τυχόν επανανομηματοδότηση των αξιών στο ενωσιακό δικονομικό δίκαιο.

---

⁵ C. Pampoukis, *Fragments of Legal discourse on the Future of Global Law*, F. Ferrari, N. Hatzimihail, A. Mills, *Symposium on the Future of Global Law*, Nomiki Bibliothiki, 2021, p.7 etc

§1. Η Τεχνητή Νοημοσύνη (TN)

Ο άνθρωπος συνεχώς ανακαλύπτει νέες μεθόδους και τεχνικές για να βελτιώσει τις συνθήκες της καθημερινότητάς του οδηγώντας σε εξέλιξη. Κάθε τεχνολογική εξέλιξη συμβάλλει στην μεταβολή της σκέψης, ζωής, εργασίας και εν γένει του καθημερινού βίου του ανθρώπου. Το 1997 εισήχθη μια διάκριση μεταξύ *sustaining technology* η οποία βασίζεται σε σταδιακές βελτιώσεις μίας ήδη καθιερωμένης τεχνολογίας και *disruptive technology* που σχετίζεται με την εμφάνιση μιας νέας και άγνωστης έως τώρα τεχνολογίας η οποία προκαλεί ριζικές αλλαγές στο κοινωνικό γίγνεσθαι, με αποτέλεσμα να εγκαθιδρύεται μια νέα κανονικότητα⁶. Η εγκαθίδρυση της ανατρεπτικής τεχνολογίας (*disruptive technology*) στην καθημερινότητα οδηγεί σε ραγδαίο κοινωνικό μετασχηματισμό και είθισται να αποτελούν σημείο αναφοράς στην εξέλιξη της ανθρωπότητας λ.χ. ο τροχός, η τυπογραφία, η ατμομηχανή, ο ηλεκτρισμός, ο υπολογιστής, το διαδίκτυο.

Η δημιουργία συστημάτων που θα μπορούσε να αντιγράψει την ανθρώπινη σκέψη έχει μακρά ιστορία. Οι απαρχές της «τεχνητής νοημοσύνης» βρίσκονται ήδη στους συλλογισμούς του Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.) και στην θεωρία του περί συλλογιστικής και συγκεκριμένα στην μέθοδο της επίσημης μηχανικής σκέψης. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος διατύπωσε ένα σύστημα συλλογισμών με το οποίο θεωρητικά μπορούσε κάποιος να καταλήγει μηχανικά σε συμπεράσματα έχοντας ως δεδομένα κάποιες αρχικές υποθέσεις⁷. Ομοίως στην ελληνική μυθολογία ο Ήφαιστος κατασκευάζει ανθρωπόμορφα ρομπότ-υπηρέτες όπως ο μυθικός φύλακας της Κρήτης ονόματι Τάλως⁸. Έπειτα τον 16^ο και 17^ο αιώνα ο Τόμας Χόμπς (*Thomas Hobbes*) διατυπώνει την άποψη περί μηχανιστικής λογικής, κάνοντας παραλληλισμό τις σκέψεις των ανθρώπων με αριθμητικές πράξεις⁹, ενώ ο Λεονάρντο ντα Βίντσι (*Leonardo Da Vinci*) οραματίζεται την δημιουργία μηχανής που θα έκανε αριθμητικές πράξεις. Κατά την περίοδο μεταξύ του 1940 και του 1960 γεννήθηκε η επιθυμία συνδυασμού των λειτουργιών των τότε τεχνολογικών μέσων με τα ανθρώπινα όντα. Εν συνέχεια το 1950 οι διακριτοί επιστήμονες Τζον φον Νόιμαν (*John Von Neumann*) και Άλαν Τούρινγκ (*Alan Turing*) πραγματοποίησαν την μετάβαση των υπολογιστών από την δεκαδική λογική (τιμές από 0 έως 9) στην δυαδική (0 και 1) διαμορφώνοντας έτσι την σύγχρονη αρχιτεκτονική των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Ο Άλαν Τούρινγκ (*Alan Turing*) τότε έθεσε το ζήτημα της πιθανής νοημοσύνης μιας μηχανής που είναι ικανή να εκτελεί αυτό για το οποίο έχει προγραμματιστεί και περιέγραψε ένα παιχνίδι μίμησης¹⁰ στο άρθρο του «*Computer Machinery*

---

⁶ C.M. Christensen, *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Harvard Business School Press, 1997, passim <http://lib.yzu.am/open_books/413214.pdf> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

⁷ L. Steele, *From Aristotle to Artificial Intelligence Can Ancient Theories be Applied to Modern Ethical Challenges*, 2019, passim <<https://www.linkedin.com/pulse/from-aristotle-artificial-intelligence-laura-steele/>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

⁸ Α. Βόρρας/Λ. Μήτρου, *Τεχνητή Νοημοσύνη και προσωπικά δεδομένα, μια θεώρηση υπό το πρίσμα του Ευρωπαϊκού κανονισμού προστασίας δεδομένων 2016/679*, ΔΙΜΕΕ, τ. 4/2018, σελ. 461

⁹ D. Poole/ A. Mackworth, *Artificial Intelligence: Foundations of Computational Agents*, Cambridge University Press, 2010, passim

¹⁰ Σ. Κιτσάκης, *Τεχνητή Νοημοσύνη και συμβατική διαδικασία*, ΕφΑΔΠολΔ τ. 6/2018, σ. 601- 610

and Intelligence»¹¹ με κεντρικό ερώτημα «Μπορούν οι μηχανές να σκεφτούν;» (*Can machines think?*) το οποίο ονομάστηκε *Test Turing*.

Η τεχνητή νοημοσύνη (ο διεθνής όρος AI από *Artificial Intelligence*) θεωρείται νέο πεδίο ωστόσο έχει κληρονομήσει πολλές ιδέες και τεχνικές από άλλες επιστήμες, όπως τα μαθηματικά, την ψυχολογία, τη γλωσσολογία και φυσικά την επιστήμη των υπολογιστών που βρίσκεται στον πυρήνα της και στοχεύει να απαντήσει καταφατικά στην ερώτηση του Τούρινγκ¹². Στο κατώφλι της 4^{ης} βιομηχανική επανάστασης, είναι εμφανές πως η τεχνητή νοημοσύνη συνιστά μια ανατρεπτική τεχνολογία που εισέρχεται ραγδαία και είναι ικανή να προκαλέσει ασύλληπτα εκθετική μεταβολή στο κοινωνικό σύνολο. Η τεχνητή νοημοσύνη συμβάλλει στην υλοποίηση υπολογιστικών συστημάτων, τα οποία μιμούνται την ανθρώπινη συμπεριφορά, εμπεριέχουν στοιχεία ευφυίας σχετικά με την εκμάθηση, την κατανόηση, την επίλυση προβλημάτων και την εξαγωγή συμπερασμάτων¹³. Κατά συνέπεια η τεχνητή νοημοσύνη ωθεί τον άνθρωπο στην εποχή της αυτοματοποίησης και εγείρει ζητήματα κατά πόσο η τεχνητή νοημοσύνη ως ανατρεπτική τεχνολογία θέτει σε κίνδυνο την ανθρώπινη υπόσταση. Η επίδραση της ΤΝ σε όλες τις λειτουργίες της κοινωνίας απαιτεί νομική ρύθμιση των ζητημάτων που γεννά, η οποία έχει ως αφετηρία την οριοθέτηση της έννοιας και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τεχνητής νοημοσύνης.

1. Ορισμός

Ο όρος «τεχνητή νοημοσύνη» (*artificial intelligence*) χρησιμοποιήθηκε στο συνέδριο στο Dartmouth College το 1956 για την περιγραφή της επιστήμης και την μηχανικής της κατασκευής μηχανής που συμπεριφέρεται με τρόπο που θα θεωρείτο ευφυής (*intelligent*), αν φερόταν με αυτό τον τρόπο ένας άνθρωπος και αποδίδεται στον ερευνητή Τζον Μακάρθι (*John McCarthy*) του MIT. Ο ίδιος υποστήριξε αργότερα πως δεν υπάρχει «σταθερός ορισμός της νοημοσύνης που να μην εξαρτάται από τη συσχέτιση με την ανθρώπινη νοημοσύνη» διότι «δεν μπορούμε ακόμα να χαρακτηρίσουμε σε γενικές γραμμές τι είδους υπολογιστικές διαδικασίες θέλουμε να ονομάσουμε ευφυείς» ενώ σχολιάζοντας το βιολογικό υπόβαθρο της έννοιας δήλωσε ότι «Η τεχνητή νοημοσύνη έχει παρόμοια αποστολή με την ανθρώπινη νοημοσύνη στη χρήση υπολογιστών, αλλά σε αντίθεση με αυτή, η τεχνητή νοημοσύνη δεν διαθέτει βιολογικούς παράγοντες»¹⁴. Το συνέδριο στο Dartmouth College το 1956 καθόρισε το εύρος και τους στόχους της θεωρητικής πληροφορικής και θεωρείται η απαρχή της σύγχρονης επιστήμης της τεχνητής νοημοσύνης.

Ο προβληματισμός περί ορισμού της τεχνητής νοημοσύνης δεν είναι καινούργιος και συνιστά αρκετά δυσεπίλυτο ζήτημα διότι η νοημοσύνη ως κατεξοχήν ανθρώπινη ιδιότητα που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο πρέπει να γεφυρωθεί με την έννοια

---

¹¹ A.M. Turing, *Computing Machinery and Intelligence*, 1950, passim, <<https://academic.oup.com/mind/article-pdf/LIX/236/433/30123314/lix-236-433.pdf>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

¹² N. Nilsson, *The quest for artificial intelligence. A history of ideas and achievements*, Cambridge University Press, 2009, passim < <https://ai.stanford.edu/~nilsson/QAI/qai.pdf>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

¹³ G. Zekos, *Economics and Law of Artificial Intelligence Finance, Economic Impacts, Risk Management and Governance*, Springer, 2021, passim

¹⁴ J. McCarthy, *What is Artificial Intelligence?*, Stanford, 2007, passim <<http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai.html>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

του τεχνητού, δηλαδή με ένα ανθρώπινο δημιούργημα. Το 1968 ο Μάρβιν Μίνσκυ (*Marvin Minsky*) έδωσε τον εξής περιγραφικό ορισμό: «*Η Τεχνητή Νοημοσύνη είναι η επιστήμη που επιτρέπει στις μηχανές να κάνουν πράγματα τα οποία, αν γίνονταν από τους ανθρώπους, θα απαιτούσαν νοημοσύνη*» αποφεύγοντας την χρήση της λέξης «ευφυΐας». Κατά τις πρώιμες προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού της ΤΝ, κρίσιμο στοιχείο αποτέλεσε η δυνατότητα του υπολογιστικού συστήματος να αναμετρηθεί με τις νοητικές ικανότητες του ανθρώπου. Έτσι ως τεχνητή νοημοσύνη οριζόταν η δυνατότητα μιας μηχανής να εκτελέσει δραστηριότητες που αν γίνονταν από έναν άνθρωπο θα απαιτούσαν νοημοσύνη¹⁵ ενώ άλλη προσέγγιση έκανε λόγο για ικανότητα εκτέλεσης συγκεκριμένων διανοητικών ενεργειών¹⁶. Όλοι οι ανωτέρω ορισμοί είναι έγκυροι βάση για την οριοθέτηση της ΤΝ, ωστόσο η υλιγγιώδης πρόοδος στον τομέα της τεχνολογίας τους καθιστά απαρχαιωμένους ή ελλιπείς. Καίτοι η τεχνολογική εξέλιξη βρίσκεται ένα βήμα μπροστά με γνώμονα τα πορίσματα στον πεδίο της γνωστικών επιστημών ο πληρέστερος ορισμός της ΤΝ είναι ο ακόλουθος: «*Τεχνητή Νοημοσύνη είναι η επιστήμη που επιδιώκει να κατασκευάσει μηχανές οι οποίες όχι μόνο θα επιδεικνύουν ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά θα μπορούν, επίσης, να προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους με τρόπο παρόμοιο με αυτόν των ανθρώπων.*»¹⁷.

Η ταχεία ανάπτυξη συστημάτων ΤΝ και η ψηφιοποίηση που εκκίνησαν την νέα χιλιετία γέννησε πολλούς προβληματισμούς σε οικονομικό, νομικό, πολιτικό και ηθικό επίπεδο. Είναι χαρακτηριστικό πως ολόκληρο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα έχει εισέλθει σε ραγδαίο ψηφιακό μετασχηματισμό. Έτσι η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχειρεί να αναλάβει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο σε μια προσέγγιση της τεχνητής νοημοσύνης που ωφελεί τους ανθρώπους και την κοινωνία στο σύνολό της. Η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής διακήρυξε την ανάπτυξη ΤΝ ως μια από τις πρώτες προτεραιότητες στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι της Ένωσης και παράλληλα παρουσίαζε έναν σύγχρονο και εμπλουτισμένο ορισμό της ΤΝ: «*Η τεχνητή νοημοσύνη (ΤΝ) αναφέρεται σε συστήματα που χαρακτηρίζονται από ευφυή συμπεριφορά, αναλύοντας το περιβάλλον τους και ενεργώντας- με κάποιο βαθμό αυτονομίας - για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Τα συστήματα που λειτουργούν βάσει τεχνητής νοημοσύνης μπορούν να βασίζονται αποκλειστικά σε λογισμικό, ενεργώντας στον εικονικό κόσμο (π.χ. βοηθοί φωνής, λογισμικό ανάλυσης εικόνας, μηχανές αναζήτησης, συστήματα αναγνώρισης ομιλίας και προσώπου) ή η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να ενσωματωθεί σε συσκευές υλισμικού (π.χ. προηγμένα ρομπότ, αυτόνομα αυτοκίνητα, δρόμοι ή εφαρμογές του Διαδικτύου των Πραγμάτων).*»¹⁸. Ο ορισμός αυτός φαίνεται να έχει επηρεαστεί από τον αντίστοιχο του ΟΟΣΑ¹⁹.

---

¹⁵ M. Negnevitski, *Artificial Intelligence, A guide to Intelligent Systems*, Addison – Wesley, 2005, σελ.18. <http://www.academia.dk/BiologiskAntropologi/Epidemiologi/DataMining/Artificial_Intelligence-A_Guide_to_Intelligent_Systems.pdf> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

¹⁶ M. Scherer, *Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies and Strategies*, (May 30, 2015) Harvard Journal of Law & Technology, Vol. 29, No. 2, Spring 2016, σελ.354-400, <<https://ssrn.com/abstract=2609777>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

¹⁷ Κ. Γεωργούλη, *Τεχνητή Νοημοσύνη. Μια Εισαγωγική Προσέγγιση*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, σελ. 15 <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/3381> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

¹⁸ COM (2018) 237 τελικό της 25.4.2018

¹⁹ OECD, *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*, 2019, σελ. 7, <<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

Ο άνω ορισμός είναι προϊόν της κορυφαίας παγκοσμίως ερευνητικής κοινότητας στην τεχνητή νοημοσύνη που τον καθιστά κατεξοχήν κατάλληλο θεμέλιο στην ανάλυση νομικών ζητημάτων που γεννά η υιοθέτηση συστημάτων TN στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης που έχει συγκροτήσει η Ένωση.

2. Διακρίσεις

Η αδύναμη/περιορισμένη τεχνητή νοημοσύνη προορίζεται να επιτελεί ένα συγκεκριμένο σκοπό υπό την έννοια του ότι στοχεύει σε ένα μεμονωμένο αποτέλεσμα, ενδεχομένως με καλύτερες επιδόσεις από τον άνθρωπο²⁰. Αυτό το είδος TN λειτουργεί σε συγκεκριμένο πλαίσιο και επικεντρώνεται συχνά στην εκτέλεση μιας ειδικά σχεδιασμένης για αυτήν εργασίας. Τα συστήματα περιορισμένης TN φαίνονται εντυπωσιακά διότι είναι ικανά να επεξεργαστούν τεράστιο όγκο δεδομένων σε ελάχιστο χρόνο, ωστόσο αφενός λειτουργούν εντός περιορισμένου και προμελετημένου πλαισίου που έχει ορίσει ο προγραμματιστής αφετέρου αντλούν δεδομένα από συγκεκριμένα σύνολα δεδομένων που τίθενται στη διάθεσή τους. Επομένως είναι αδύνατο ένα σύστημα περιορισμένης TN να υπερκεράσει το τεθέν λειτουργικό πλαίσιο και τα αποτελέσματα που εξάγει είναι δυνητικά προβλέψιμα από τον άνθρωπο. Καίτοι τα συστήματα αυτά έχουν αποδείξει σε πολλές περιπτώσεις πως κάνουν την ανατεθειμένη λειτουργία πολύ αποτελεσματικά και γρήγορα είναι εμφανές πως δεν πλησιάζουν τις δυνατότητες της ανθρώπινης νοημοσύνης.

Σήμερα, η περιορισμένη TN βρίσκεται στην καθημερινότητα πολλών ανθρώπων υπό διάφορες μορφές, όπως οι προσωπικοί ψηφιακοί βοηθοί (λ.χ. η Siri της Apple, η Cortana της Microsoft, η Alexa της Amazon, ο βοηθός της Google), έξυπνες συσκευές και ρομποτικά μηχανήματα, εικονικοί αντίπαλοι στα βιντεοπαιχνίδια²¹, συστήματα αυτόματης μετάφρασης (λ.χ. Google translate, DeepL), συστήματα αυτοκινούμενων οχημάτων (λ.χ. Tesla) κ.ο.κ. Ακόμη και οι υπερυπολογιστές, που πραγματοποιούν εκατομμύρια πολύπλοκες ενέργειες συνδυάζοντας την χρήση περισσότερων επιμέρους συστημάτων περιορισμένης TN, συνιστούν μια σύνθεση πολλών συστημάτων στενής TN. Ομοίως, η περίφημη εφαρμογή τεχνητής νοημοσύνης που επιτρέπει διάλογο και απαντήσεις ChatGPT²² της OpenAI που κυκλοφόρησε τον Νοέμβριο του 2022 ότε έγινε αμέσως δημοφιλές επειδή ήταν σε θέση να δημιουργήσει εντυπωσιακά λεπτομερή και «ανθρώπινα» κείμενα σε πολλά γνωστικά πεδία²³. Η άνω εφαρμογή TN παρά τα σπουδαία αποτελέσματα που οφείλονται ιδίως στο βελτιωμένο γλωσσικό μοντέλο και στα μαζικά δεδομένα (*big data*) που έχει στην διάθεση, συνιστά σύστημα περιορισμένης TN. Αυτό συνάγεται από το γεγονός πως δεν παρουσιάζει καμία αυτονομία, δρα στο τεθέν λειτουργικό

---

²⁰ Λ. Κανέλλος, *Εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης στο δίκαιο & στη δικαστική πρακτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 29

²¹ DEEP BLUE της IBM έγινε το πρώτο πρόγραμμα που νίκησε τον παγκόσμιο πρωταθλητή Garry Kasparov σε σκακιστικό αγώνα. < <https://www.ibm.com/history/deep-blue> > τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

²² OpenAI, <<https://openai.com/blog/chatgpt>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

²³ Samantha Lock, *What is AI chatbot phenomenon ChatGPT and could it replace humans?*, The Guardian (London 5th December 2022) <<https://www.theguardian.com/technology/2022/dec/05/what-is-ai-chatbot-phenomenon-chatgpt-and-could-it-replace-humans>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

πλαίσιο και τα αποτελέσματα είναι δυνητικά προβλέψιμα απλώς η ποικιλία απαντήσεων αποδίδεται στο τεράστιο όγκο αρχικών δεδομένων που διαθέτει κατά την σύνθεσή τους.

Η πρόσφατη έκρηξη της αποτελεσματικότητας των άνω συστημάτων οφείλεται σε ένα συνδυασμό πολύ ταχύτερων υπολογιστών και τεράστιου όγκου διαθέσιμων δεδομένων. Ο συνδυασμός αυτός διεύρυνε κατά πολύ τα λειτουργικά όρια των περιορισμένων TN χωρίς να μεταβάλει τα αρχικά κριτήρια ως προς το ποιο σύστημα TN είναι στενό/περιορισμένο. Εντούτοις, η δυνατότητα ανατροφοδότησης δεδομένων από το περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν επέτρεψε την ταχύτατη βελτίωση των αποτελεσμάτων που εξάγουν χωρίς ανθρώπινη επίβλεψη ή συμβολή και προσέδωσε μια νέα διάσταση στην προβληματική γύρω από την ασφάλειά τους στην κοινωνία μας. Εφόσον ο ανθρώπινος νους χειρίζεται, προβλέπει και κατανοεί τα αποτελέσματα εξόδου εφαρμογής τεχνητής νοημοσύνης δεν τίθενται θεμελιώδη ζητήματα σε οικονομικό, νομικό, πολιτικό και ηθικό επίπεδο.

Στο αντίποδα της περιορισμένης τεχνητής νοημοσύνης βρίσκεται η ισχυρή/γενική τεχνητή νοημοσύνη η οποία παραμένει σε θεωρητικό επίπεδο αφού δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι στιγμής. Πρόκειται για συστήματα τεχνητής νοημοσύνης με χαρακτηριστικά αυτονομίας που θεωρείται πως θα φτάσουν στα επίπεδα της ανθρώπινης συνείδησης και θα μπορούν να εκτελούν εργασίες μέσω νοητικών διεργασιών που προσομοιάζουν σε ανθρώπινο νου²⁴. Ως γενική τεχνητή νοημοσύνη νοείται το σύστημα που θα μαθαίνει, ενεργεί και επιδεικνύει ευφυή συμπεριφορά σε ευρύ φάσμα γνωστικών εργασιών και προβλημάτων με απρόβλεπτο τρόπο, όπως ο άνθρωπος. Στο παρόν σημείο της τεχνολογική εξέλιξης πολλοί θεωρούν πως γενική τεχνητή νοημοσύνη δεν είναι πιθανό να δημιουργηθεί για τις επόμενες τουλάχιστον δεκαετίες²⁵. Το όραμα της ανάπτυξης γενικής τεχνητής νοημοσύνης συνοδεύεται παράλληλα με αρκετές επιφυλάξεις στην επιστημονική κοινότητα. Ο κυριότερος λόγος είναι πως η ανθρωπότητα μπορεί να έρθει αντιμέτωπη με απροσδόκητες επιπτώσεις σε ολόκληρο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα και εις βάρος των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο διακριτός επιστήμονας Στίβεν Χόκινγκ (*Stephen Hawking*) έχει υπάρξει από τους πιο σκληρούς επικριτές της προσπάθειας για ανάπτυξη συστημάτων TN, ενώ ο Ίλον Μασκ (*Elon Musk*) προειδοποιεί ότι η TN μπορεί να αποτελέσει «*βασικό κίνδυνο για την ύπαρξη του ανθρώπινου πολιτισμού*» και θεωρεί ότι η τεχνητή νοημοσύνη θα είναι πιθανότατα η αιτία ενός τρίτου παγκοσμίου πολέμου. Τέλος είναι πρόδηλο πως ένα σύστημα γενικής τεχνητής νοημοσύνης εγείρει πολλά ζητήματα ηθικής, τουλάχιστον όπως γίνεται αντιληπτή στο σήμερα.²⁶

Η ρομποτική είναι όρος που προέχεται από την σλαβική λέξη *robota* που σημαίνει καταναγκαστική εργασία και είναι κλάδος της μηχανολογικής επιστήμης, που μελετά τις μηχανές εκείνες που μπορούν να αντικαταστήσουν τον άνθρωπο στην εκτέλεση μιας εργασίας²⁷. Το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 16ης Φεβρουαρίου 2017 με συστάσεις προς την Επιτροπή σχετικά με ρυθμίσεις αστικού δικαίου στον τομέα της

²⁴ Σ. Τάσσης, *Η εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης*, ΔΙΤΕ (π.ΔΙΜΕΕ), τ. 4/2018, σελ.484-494

²⁵ L. Mitrou, *Data Protection, Artificial Intelligence and Cognitive Services: Is the General Data Protection Regulation (GDPR) 'Artificial Intelligence-Proof'?*, 2019, σελ. 11, <<https://ssrn.com/abstract=3386914>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

²⁶ Σ. Τάσσης, *op.cit.*

²⁷ Λ. Κανέλλος, *op.cit.*, σελ. 70-75

ρομποτικής εύστοχα αναφέρει πως από τον Φρανκενστάιν της Μαίρη Σέλλεϋ (*Mary Shelley*) μέχρι τον κλασικό μύθο του Πυγμαλίωνα, και από το θρύλο του Γκόλεμ της Πράγας μέχρι το ρομπότ του Κάρελ Τσάπεκ (*Karel Čapek*), ο οποίος επινόησε και τον όρο ρομπότ, η δυνατότητα δημιουργίας έξυπνων μηχανών, συνήθως ανδροειδών με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, τροφοδοτούσε πάντα την ανθρώπινη φαντασία. Σύμφωνα με τα ανωτέρω, ένα ρομπότ συνδυάζει αισθήσεις, κίνηση και επεξεργασία πληροφοριών. Η κατασκευή του αποσκοπεί στη δυνατότητα εκτέλεσης σύνθετων ή μη εργασιών όπως λ.χ. αυτοματοποιημένη παραγωγική διαδικασία, συναρμολόγηση οχημάτων, ιατρικές επεμβάσεις ακριβείας, εκπαίδευση, πολεμικές επιχειρήσεις κ.ο.κ.). Η εξέλιξη των ρομπότ έχει περάσει από διαφορετικά στάδια. Η πρώτη γενιά ρομπότ (έως το 1980) ήταν αμιγώς μηχανική καθώς τα ρομπότ ήταν στατικά εργαλεία και ογκώδεις μηχανές που χαρακτηρίζονταν από στιβαρότητα και δυνατότητα συνεχούς και αδιάκοπης τέλεσης εργασιών. Η δεύτερη γενιά ρομπότ (από το 1980 έως το 1995) χαρακτηρίζεται από μικρότερες συσκευές εξοπλισμένες με αισθητήριες (λ.χ. φως, αφή) που είχαν δυνατότητα προγραμματισμού και εξ αποστάσεως ελέγχου για την ολοκλήρωση εργασιών ακρίβειας ή αυξημένης επικινδυνότητας για τον άνθρωπο. Η τρίτη γενιά ρομπότ (από το 1995 έως και σήμερα) είναι αυτοκινούμενα, τηλεκατευθυνόμενα και αυτόνομα ρομπότ τα οποία είναι εξοπλισμένα με προηγμένα συστήματα ΤΝ και δυνατότητα εκτέλεσης πολυσύνθετων εργασιών που απαιτούν συλλογή, επεξεργασία και κατανόηση δεδομένων. Είναι γεγονός ότι τα ρομπότ έχουν εισαχθεί ήδη σε διάφορους κλάδους ανθρώπινης δραστηριότητας. Στόχοι της χρήσης ρομπότ στην εκτέλεση εργασιών είναι η αυξημένη παραγωγικότητα, η βελτιωμένη ποιότητα, η μείωση εργατικού κόστους με παράλληλη αύξηση του κέρδους των επιχειρήσεων και την εκλεξιμότητα των μέσων παραγωγής. Τα ρομπότ είναι ευρέως διαδεδομένα σε διαστημικές αποστολές (λ.χ. εξερεύνηση του πλανήτη Άρη), σε αντιμετώπιση πυρηνικών ατυχημάτων (λ.χ. στην Φουκουσίμα), στην συναρμολόγηση προϊόντων της αυτοκινητοβιομηχανίας, σε υποθαλάσσιες έρευνες και επικίνδυνες εργασίες όπως εξουδετέρωση εκρηκτικών και ναρκών, στην ναυοτεχνολογία, στην υγεία (ρομποτική τεχνολογία) και σε σύγχρονες πολεμικές συρράξεις (π.χ. μη επανδρωμένα drones). Κατά συνέπεια προκύπτει με σαφήνεια πως τα ρομπότ αποτελούν πρωτίστως βιομηχανικά προϊόντα που υπόκεινται σε πρότυπα και τεχνικές προδιαγραφές ασφάλειας.

Οι όροι «τεχνητής νοημοσύνης (ΤΝ)» και «ρομπότ» συχνά συγχέονται και χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημα ωστόσο είναι δύο διακριτές έννοιες με χαρακτηριστικά που επιτρέπουν την σύζευξή τους σε ένα ενιαίο προϊόν ή υπηρεσία. Η τεχνητή νοημοσύνη χαρακτηρίζεται από ευφυή συμπεριφορά, που αναλύει το περιβάλλον και ενεργεί αυτόνομα για την επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων. Είναι ένας τομέας της επιστήμης των υπολογιστών και της μηχανικής που έχει ως στόχο να προσδώσει στις μηχανές νοημοσύνη που προσομοιάζει με την ανθρώπινη. Ουσιαστικά, η τεχνητή νοημοσύνη (ΤΝ) επιτρέπει στις μηχανές να κάνουν πράγματα που συνήθως απαιτούν ανθρώπινη ευφυΐα, όπως η εκμάθηση, η κατανόηση της γλώσσας, η εξαγωγή συμπερασμάτων και η λήψη αποφάσεων. Η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να υπάρχει αποκλειστικά στο ψηφιακό πεδίο διότι το λογισμικό δεν απαιτείται να είναι ενσωματωμένο σε υλικό φορέα για να ολοκληρώσει μια ορισμένη εργασία. Παράλληλα τα σύγχρονα ρομπότ είναι η ενσάρκωση της τεχνητής νοημοσύνης στον φυσικό κόσμο. Πρόκειται για μηχανήματα ή μικρότερες συσκευές που έχουν σχεδιαστεί να λειτουργούν αυτόνομα ή ημιαυτόνομα για την εκτέλεση απλών ή πολύπλοκων εργασιών. Έτσι τα ρομπότ

συναρμολογούνται από πολλά μηχανικά και ηλεκτρονικά εξαρτήματα, έχουν φυσική υπόσταση και αλληλοεπιδρούν με τον πραγματικό κόσμο. Το στοιχείο της αυτονομίας επιτυγχάνεται με την ενσωμάτωση συστημάτων TN που παρέχουν τις απαραίτητες γνωστικές ικανότητες για την αποτελεσματική λειτουργία των ρομπότ στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του φυσικού κόσμου. Επομένως η τεχνητή νοημοσύνη (TN) και τα ρομπότ λειτουργούν αλληλοσυμπληρωματικά στην εποχή του αυτοματισμού και συνθέτουν την έννοια της «έξυπνης μηχανής» που υπόσχεται ριζική αναδιαμόρφωση πολλών πτυχών του ανθρώπινου βίου.

3. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα εκμάθησης

Η μηχανική μάθηση (*machine learning*) ορίζεται ως *το φαινόμενο κατά το οποίο ένα σύστημα βελτιώνει την απόδοσή του κατά την εκτέλεση μιας συγκεκριμένης εργασίας, χωρίς να υπάρχει ανάγκη να προγραμματιστεί εκ νέου*²⁸. Η μηχανική μάθηση αποτελεί μία πολύ δημοφιλή τεχνική μέθοδο στο επιστημονικό πεδίο της TN, η οποία βασίζεται στην δημιουργία αλγορίθμων που βελτιώνουν τη συμπεριφορά τους σε κάποια εργασία που τους έχει ανατεθεί, χρησιμοποιώντας την εμπειρία τους.. Κατά συνέπεια, επιτυγχάνεται η εκμάθηση από τεράστια σύνολα δεδομένων και έτσι τα συστήματα TN συνθέτουν νέα μοτίβα χωρίς να είναι ρητώς προγραμματισμένα ως προς αυτό. Αναλόγως με το είδος του υπό κρίση προβλήματος και των διαθέσιμων δεδομένων, η μηχανική μάθηση μπορεί να διακριθεί σε περισσότερες τεχνικές, μερικές από τις οποίες είναι: α) η μάθηση με επίβλεψη, στην οποία το σύστημα καλείται να εκπαιδευτεί από ένα σύνολο δεδομένων, β) η μάθηση χωρίς επίβλεψη, στην οποία το σύστημα καλείται να ανακαλύψει μόνο του συσχετίσεις ή ομάδες σε ένα σύνολο δεδομένων, δημιουργώντας πρότυπα και γ) η μάθηση με ενίσχυση, όπου το σύστημα μάθησης προσπαθεί να εκπαιδευτεί μέσα από την άμεση αλληλεπίδραση με το περιβάλλον²⁹. Ως εκ των ανωτέρω, η αποτελεσματικότητα της τεχνικής είναι σε άμεση εξάρτηση με την ποσότητα, ποιότητα και την ποικιλομορφία των δεδομένων εισόδου που τροφοδοτούν το σύστημα TN.

Η βαθιά μάθηση (*deep learning*) συνιστά υποσύνολο της μηχανικής μάθησης και περιγράφει αλγορίθμους που αναλύουν δεδομένα μέσω μίας διεργασίας που προσομοιάζει στην ανθρώπινη ορθολογική σκέψη. Η τεχνική αυτή εξελίχθηκε την τελευταία δεκαετία και άνοιξε νέους ορίζοντες καθώς η μηχανική μάθηση χρησιμοποιούσε χρονοβόρες μεθόδους που δεν επέτρεπαν την αποτελεσματική επεξεργασία ανεπεξέργαστων δεδομένων. Η τεχνική της βαθιάς μάθησης χρησιμοποιεί μια πολυεπίπεδη δομή αλγορίθμων που ονομάζονται τεχνητά νευρωνικά δίκτυα, τα οποία είναι εμπνευσμένα από το βιολογικό νευρωνικό δίκτυο του ανθρώπινου εγκεφάλου³⁰. Η τυποποίηση της ιδανικής αρχιτεκτονικής ενός τέτοιου νευρωνικού δικτύου είναι δυσχερής, διότι ουσιαστικά όποια αρχική αρχιτεκτονική σχεδιαστεί θα πρέπει να αναθεωρείται συχνά σε μία διαδικασία συνεχούς εξέλιξης βασισμένης στις νέες απαιτήσεις του συστήματος TN, οι οποίες στην περίπτωση της γενικής TN, δεν είναι

²⁸ Κ. Γεωργούλη, *op.cit.*, σελ. 127

²⁹ Ι. Βλαχάβας/Π. Κεφαλάς/Ν. Βασιλειάδης/Φ. Κόκκορα/Η. Σακελλαρίου, *Η τεχνητή νοημοσύνη – Δ' έκδοση*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2020, *passim*

³⁰ Y. LeCun/Y. Bengio/G. Hinton, *Deep Learning*, *Nature*, τ. 521/2015, σ. 436-444. <<https://doi.org/10.1038/nature14539>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

προβλέψιμες. Η τεχνική της βαθιάς μάθησης αποδεικνύεται πολύτιμο εργαλείο στην ανάπτυξη περιορισμένων συστημάτων AI, διότι προσφέρει την δυνατότητα εξαγωγής μοτίβων πολλαπλών επιπέδων από ανεπεξέργαστα δεδομένα. Αυτό αυξάνει εκθετικά το φάσμα δυνατοτήτων ενός συστήματος περιορισμένης TN και επί του παρόντος βρίσκεται στο επίκεντρο των προσπαθειών των εταιρειών που κατέχουν τεράστιο όγκο δεδομένων (λ.χ. Google, Microsoft, Facebook, Apple) ώστε να δημιουργηθεί ένα σύστημα TN βασιζόμενο σε μία πλήρη παγκόσμια βάση δεδομένων και πληροφοριών. Κατά αποτέλεσμα, το σύστημα TN θα είναι σε θέση να κατανοεί μοτίβα, να διακρίνει πρόσωπα και εικόνες και να κατανοεί την γλώσσα³¹.

4. Νομικά ζητήματα από την χρήση συστημάτων TN

Η χρήση των συστημάτων TN είναι ένα σπουδαίο βήμα στην εξέλιξη της ανθρωπότητας σε βιοτικό, κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο που μετασχηματίζει ολοκληρωτικά το ψηφιακό τοπίο δημιουργώντας νέες τάσεις σχεδόν σε κάθε έκφραση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Το σύγχρονο δίκαιο καλείται να ρυθμίσει την δίκαιη και εναρμονισμένη συμβίωση μεταξύ των προσώπων και ανατρεπτικών τεχνολογιών (*Internet of things, AI, blockchain* κ.ο.κ.) που απαιτεί μια συνεχή αναθεώρηση των επιμέρους παραμέτρων.

Η ολοένα και πιο αυξανόμενη χρήση συστημάτων TN έφερε στον νομικό κόσμο το ζήτημα της απόδοσης κάποιου είδους νομική προσωπικότητα. Ήδη από το 2017, σε ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με συστάσεις προς την Επιτροπή τέθηκε ως προς διερεύνηση το ζήτημα για την δημιουργία ενός ειδικού νομικού καθεστώτος για τα ρομπότ, ώστε τουλάχιστον τα πιο εξελιγμένα, αυτόνομα ρομπότ να αναγνωρίζονται ως ηλεκτρονικά πρόσωπα με υποχρέωση επανόρθωσης τυχόν ζημίας που προκάλεσαν, και ενδεχομένως εφαρμογή της ηλεκτρονικής αυτής προσωπικότητας σε περιπτώσεις στις οποίες τα ρομπότ λαμβάνουν αυτόνομα αποφάσεις ή έρχονται με άλλον τρόπο σε ανεξάρτητη διάδραση με τρίτα μέρη. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εκτίμησε πως το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο στους τομείς συμβατικής και εξωσυμβατικής ευθύνης είναι ανεπαρκές ως προς τα μηχανήματα σχεδιασμένα να επιλέγουν τους αντισυμβαλλόμενους τους, να διαπραγματεύονται συμβατικούς όρους, να συνάπτουν συμβόλαια και να αποφασίζουν για το αν και πώς θα τα εκτελέσουν αλλά και για την στοιχειοθέτηση της νομικής ευθύνης για ζημιές που προκάλεσε το ρομπότ, καθώς δεν επιτρέπουν να οριστεί ο υπεύθυνος προς αποζημίωση και να απαιτηθεί από αυτόν η αποκατάσταση της ζημίας που προκάλεσε³².

Καίτοι το φαινόμενο της απόδοσης νομικής προσωπικότητας σε οντότητες πέραν των ανθρώπων δεν είναι πρωτοφανές στα νομικά συστήματα (λ.χ. ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ, εταιρείες, σωματεία, ιδρύματα, κοινοπραξίες, συνεταιρισμοί) κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστούν δύο βασικά ερωτήματα: πρώτον πόσο εφικτή η απόδοση νομικής προσωπικότητας σε TN χωρίς την διατάραξη των υφιστάμενων θεμελιωδών αρχών του δικαίου και δεύτερον πόσο απαραίτητη και επιθυμητή είναι η απόδοση αυτής της προσωπικότητας. Η ανθρωποκεντρική φιλοσοφία των υπάρχουσών έννομων τάξεων συνιστά εμπόδιο στην χορήγηση ικανότητα

³¹ Σ. Τάσσης, *op.cit.*

³² EE C 252/239 της 18.7.2018

δικαίου σε οντότητες με οιονεί ανθρώπινη συνείδηση και ευφυΐα, επειδή είναι δύσκολο να εντοπιστεί το μέσο της παραγωγής της αυτονομίας μιας δήλωσης βουλήσεως αφού ο εντοπισμός στα προηγμένα λογισμικά TN είναι δυσχερές. Η έκθεση της ομάδας εμπειρογνομόνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την ευθύνη για την τεχνητή νοημοσύνη και άλλες αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες τονίζει πως δεν υπάρχει ανάγκη απόδοσης νομικής προσωπικότητας στα συστήματα TN. Το κυριότερο επιχείρημα είναι πως οι τυχόν ζημίες από την χρήση συστημάτων TN δύναται να αντιμετωπιστούν με το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο στα κράτη μέλη. Το συμπέρασμα αυτό είναι προϊόν μελέτης πολλών ευρωπαϊκών έννομων τάξεων και συγκέντρωσης απόψεων ειδικών. Επιπροσθέτως η έκθεση τονίζει πως η τυχόν δημιουργία οποιασδήποτε μορφής νομικής προσωπικότητας για συστήματα TN εγείρει σοβαρά ζητήματα ηθικής³³.

Αν και υπάρχουν επιχειρήματα υπέρ της απόδοσης νομικής προσωπικότητας, δεν είναι αρκετά πειστικά για την υιοθέτησή της από τις έννομες τάξεις. Οι περισσότερες υποστηρικτικές απόψεις είναι πολύπλοκες και βασίζονται σε θολές υποθέσεις για τη μελλοντική ανάπτυξη των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης ως συνθετικά όντα ισότιμα με τον άνθρωπο. Κατά το παρόν στάδιο ανάπτυξης συστημάτων TN, η κρατούσα προσέγγιση προκρίνει την απόδοση της αστικής ευθύνης στους χρήστες, τους ιδιοκτήτες ή τους κατασκευαστές των συστημάτων TN αξιοποιώντας το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο περί αστικής ευθύνης³⁴.

Στο πεδίο των συναλλαγών, ο όρος «έξυπνη σύμβαση» (*smart contracts*) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Νικ Σάμπο (*N. Szabo*) το 1994 με τον οποίο περιγράφει μια τεχνολογία επιγραμματικής εκτέλεσης των όρων μιας σύμβασης³⁵. Κατά τον ίδιο «...*Νέοι θεσμοί και νέοι τρόποι τυποποίησης των σχέσεων που απαρτίζουν αυτούς τους θεσμούς, έχουν καταστεί πλέον δυνατοί από την ψηφιακή επανάσταση. Ονομάζω αυτές τις νέες συμβάσεις «έξυπνες», επειδή είναι πολύ πιο λειτουργικές από του άψυχους προγόνους τους, που βασίζονται σε χαρτί. Εν προκειμένω, δεν γίνεται χρήση τεχνητής νοημοσύνης. Ένα έξυπνο συμβόλαιο είναι ένα σύνολο υποσχέσεων που καθορίζονται σε ψηφιακή μορφή, συμπεριλαμβανομένων πρωτοκόλλων, μέσω των οποίων τα μέρη ανταποκρίνονται σε αυτές τις υποσχέσεις.*»³⁶. Ο δημιουργός του όρου τονίζει πως η τεχνολογία αυτή είναι πιο «έξυπνη» συγκριτικά με την παραδοσιακή έγχαρτη σύμβαση διότι ακολουθεί μια προδιαγεγραμμένη διαδικασία για την αυτοματοποιημένη επιγραμματική εκπλήρωση των τεθέντων συμβατικών όρων ωστόσο δεν γίνεται καμία χρήση τεχνολογίας TN. Ένα παραδοσιακό παράδειγμα τέτοιων συμβάσεων είναι ο αυτόματος πωλητής (*vending machine*) στον οποίο η ρίψη του ακριβούς χρηματικού αντιτίμου

---

³³ European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers, *Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies*, Publications Office, 2019, σελ. 37-39, <<https://data.europa.eu/doi/10.2838/573689>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

³⁴ S. Chesterman, *Artificial Intelligence and the limits of legal personality*, *International and Comparative Law Quarterly*. 2020;69(4), p. 819-44. doi:10.1017/S0020589320000366

³⁵ N. Szabo, *Smart Contracts*, 1994, <<https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html>> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

³⁶ N. Szabo, *Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets*, 1996. <https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

συνεπάγεται την αυτόματη απόδοση του προϊόντος στον αγοραστή. Στο σήμερα δεν υπάρχει νομοθετικός ορισμός για τις έξυπνες συμβάσεις τόσο στα κράτη μέλη της ΕΕ όσο και διεθνώς.

Κατά την νέα χιλιετία μια άλλη ανατρεπτική τεχνολογία που ονομάζεται *Blockchain* έγινε δημοφιλής στον ψηφιακό τομέα της οικονομίας. Η τεχνολογία αλυσίδα κόμβων (*blockchain*) συνιστά μια κρυπτογραφημένη και αποκεντρωμένη βάση διαμοιραζομένων δεδομένων ή συναλλαγών που ομαδοποιούνται διαδοχικά σε μια αλυσίδα από κόμβους (*blocks*) και λειτουργεί ως ένα δυσμετάβλητο μητρώο (*ledger*). Κάθε συναλλαγή προτού εγγραφεί στο δίκτυο *blockchain* ελέγχεται ως προς την εγκυρότητά της με έναν μηχανισμό συναίνεσης (*consensus*), ενώ παράλληλα είναι δυσχερής και ασύμφορη η πάσης φύσεων μεταβολή η διαγραφή ήδη εγγεγραμμένων πληροφοριών στην αλυσίδα³⁷. Η πιο διαδεδομένη εφαρμογή της άνω τεχνολογίας είναι στον οικονομικό τομέα με την δημιουργία του πρώτου κρυπτονομίσματος, ήτοι του *Bitcoin*. Η επιτυχία της τεχνολογίας *blockchain* οδήγησε στην χρήση της, κατά τον σχεδιασμό των έξυπνων συμβάσεων (*smart contracts*). Οι έξυπνες συμβάσεις είναι γραμμές κώδικα λογισμικού που αποθηκεύονται σε ένα *blockchain* και εκτελούνται αυτόματα όταν πληρούνται οι προκαθορισμένοι όροι και προϋποθέσεις. Το λογισμικό με το οποίο υλοποιείται μια εφαρμογή έξυπνης σύμβασης προστατεύεται με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, καθώς τα υπολογιστικά προγράμματα θεωρούνται έργα λόγου κατά το άρθρο 2 § 3 του Ν.2121/1993 περί πνευματικής ιδιοκτησίας, συγγενικών δικαιωμάτων και πολιτιστικών θεμάτων. Επιπλέον το λογισμικό των έξυπνων συμβάσεων συνιστά μια καινοτομία και προστατεύεται με δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας με αντικείμενο την εφευρετική ιδέα και όχι το έργο που παράγεται από το λογισμικό³⁸.

Γεννάται ο προβληματισμός κατά πόσο η έξυπνη σύμβαση θεωρείται σύμβαση κατά το συμβατικό ενοχικό δίκαιο, διότι στο πρωτόκολλο εκτέλεσης ελλείπει το βασικότερο στοιχείο της ελευθερίας των συμβάσεων, ήτοι το βουλητικό. Κατά μια σύγχρονη γνώμη στην θεωρία οι έξυπνες συμβάσεις όπως έχει επικρατήσει να επικαλούνται, χωρίς ο όρος αυτός να διακρίνεται για την επιστημονική του ακρίβεια και πιστότητα, συνιστούν κατά βάση «νέα τεχνολογία» διότι παραμένουν συμβάσεις κατά την έννοια του παραδοσιακού ενοχικού δικαίου απλώς η εκτέλεση αυτών γίνεται αυτομάτως με τη χρήση του διαδικτύου και τη συνδρομή ειδικής τεχνολογίας³⁹.

Οι έξυπνες συμβάσεις φέρνουν την διευκόλυνση των συναλλαγών, επιτάχυνση της παραγωγικότητας, ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας με απώτερο στόχο μια ευκολότερη καθημερινότητα των ανθρώπων. Πράγματι μια έξυπνη σύμβαση δεν περιέχει νομικές ρήτρες περί υπαιτιότητας, πραγματικών ελαττωμάτων, επαναδιαπραγμάτευσης ή υπαναχώρησης όπως και οι γενικές νομικές έννοιες κάθε σύμβασης (καλή πίστη, χρηστά ήθη, συναλλακτικά ήθη και ανωτέρα βία) δεν προσφέρονται για κωδικοποίηση σε αλυσίδα κόμβων (*blockchain*). Αυτά αντιμετωπίζονται με παραπομπή σε μια τυπική σύμβαση που θα αποθηκεύεται σε ένα ψηφιακό αποθετήριο, στην οποία θα καθορίζεται το εφαρμοστέο δίκαιο επί της έξυπνης

---

³⁷ Γ. Καλογεράκης/Ν. Θεοδωράκης, *Blockchain: εφαρμογές, προοπτικές και προκλήσεις για το ελληνικό νομικό σύστημα*, ΔιΜΕΕ τ. 1/2019, σελ 9

³⁸ Ι. Ιγγλεζάκης, *Το δίκαιο της ψηφιακής οικονομίας*, Σάκκουλα, 2022, σελ. 233-238

³⁹ Α. Σπυρίδωνας, *Έξυπνα συμβόλαια (smart contracts) και ελευθερία των συμβάσεων*, Πανεπιστήμιο Πειραιώς/Ελεγκτικό Συνέδριο, Δίκαιο και Τεχνολογία, 2019, σ. 279-295

σύμβασης. Είναι εμφανές πως το λογισμικό έξυπνων συμβάσεων διαφέρει ουσιωδώς από ένα λογισμικό TN, όμως η συνύπαρξη των δύο στις συναλλαγές είναι εφικτή. Το λογισμικό TN δύναται να βελτιώσει τις υφιστάμενες διαδικασίες με ανάλυση μοτίβων και να βελτιστοποιήσει τα αποτελέσματα αυτών που αναμένεται να αυξήσει την εμπιστοσύνη, την διαφάνεια και την ασφάλεια των συναλλαγών σε ένα αποκεντρωμένο περιβάλλον λειτουργίας.

Στο πεδίο της πνευματικής και βιομηχανικής ιδιοκτησίας, ιδιαίτερα σημαντική είναι η εμφάνιση λογισμικών TN που συνθέτουν διάφορα έργα τα οποία παραδοσιακά ανήκουν στην σφαίρα της πνευματικής ιδιοκτησίας διότι εγείρει πολλά ζητήματα επανανομημοδότησης της ανθρωποκεντρικής έννοιας του δημιουργού στο νέο ψηφιακό περιβάλλον. Η πρόκληση για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι άμεσα συνυφασμένη με την άνοδο και την διάδοση ψηφιακών τεχνολογιών στο πεδίο της χρήσης, εκμετάλλευσης και ευκολία αναπαραγωγής έργων, ακολουθούμενη από την διάδοση έργων δια του διαδικτύου⁴⁰. Η εξέλιξη της πνευματικής ιδιοκτησίας και η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών συμβαδίζουν το οποίο εκφράζεται με την συνεχή διεύρυνση των κλασικών εννοιών και την θέσπιση νέων περιουσιακών δικαιωμάτων και εξουσιών. Η εμπορευματοποίηση των απρόσωπων τεχνολογικών έργων γεννά την ανάγκη αναγνώρισης έννομης προστασίας τους, συνεπώς παρατηρείται μια αποπροσωποποίηση του έργου από τον δημιουργό διότι η προστασία μετατίθεται από τον δημιουργό στο έργο.

Ο ευρωπαϊός νομοθέτης ανέλαβε την πρωτοβουλία μεταρρυθμίσεως στο περιεχόμενο και τους περιορισμούς του περιουσιακού δικαιώματος, καθώς και στην ρύθμιση πτυχών της διάδοσης ψηφιακού περιεχομένου στην ενιαία ψηφιακή αγορά για τα προστατευόμενα έργα⁴¹. Ήδη η ανάπτυξη λογισμικού TN με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά γνωρίσματα εκμάθησης επιτρέπει την δημιουργία έργων ως αποτέλεσμα εξόδου μιας υπολογιστικής διεργασίας. Επομένως τα συστήματα TN που έχουν την δυνατότητα ανάπτυξης στοιχειώδους δημιουργικότητας, θέτουν υπό αμφισβήτηση το ανθρωπινό προνόμιο της δημιουργικής νοημοσύνης, που σημαίνει πως η πνευματική ιδιοκτησία αναφέρεται πλέον στο ζήτημα του υποκειμένου και του αντικειμένου της προστασίας αμφισβητώντας το ανθρωποκεντρικό θεμέλιο του δικαίου προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων. Εντούτοις στην ενωσιακή έννομη τάξη εξακολουθεί να ισχύει πως ο δημιουργός από την σκοπιά της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι μόνο το φυσικό πρόσωπο.

Στο πεδίο του εργατικού δικαίου, η χρήση συστημάτων TN για ανάλυση δεδομένων ανθρωπίνου δυναμικού συμβάλλει στην καλύτερη στελέχωση και αποτελεσματική διαχείριση των πόρων προσφέροντας δυνατότητες παροχής εξ αποστάσεως εργασία από διάφορα μέρη του κόσμου με σύνδεση στο διαδίκτυο. Η ανάπτυξη συστημάτων TN επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις διότι εισαγάγει νέες μεθόδους εργασίας ή/και νέα τεχνικά μέσα ελέγχου που επιτρέπουν την συστηματική επεξεργασία των δεδομένων στην εργασία. Μια τέτοια επεξεργασία εκκινεί με την αξιολόγηση βιογραφικού σημειώματος υποψηφίου, διευρύνεται κατά την διάρκεια της σύμβασης εργασίας και ενδέχεται να εξακολουθήσει να

---

⁴⁰ Θ. Χίου, *Τεχνητή Νοημοσύνη και Πνευματική Ιδιοκτησία: σε ποιόν ανήκουν οι δημιουργίες μηχανών;*, ΔΙΤΕ (π.ΔΙΜΕΕ), τ. 2/2020, σελ.200

⁴¹ Οδηγία 2019/790 για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά, L 130/92 της 17.5.2019

υπάρχει μετά την λήξη της εργασιακής σχέσης. Τα συστήματα TN που χρησιμοποιούνται στην απασχόληση, στη διαχείριση των εργαζομένων και την πρόσβαση στην αυτοαπασχόληση, ιδίως για την πρόσληψη και την επιλογή προσώπων, για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την προαγωγή και την καταγγελία των συμβάσεων απασχόλησης και την κατανομή καθηκόντων, την παρακολούθηση ή την αξιολόγηση προσώπων που τελούν σε συμβατικές σχέσεις που σχετίζονται με την εργασία, πρέπει να ταξινομηθούν ως υψηλού κινδύνου, δεδομένου ότι τα εν λόγω συστήματα ενδέχεται να επηρεάσουν σημαντικά τις μελλοντικές προοπτικές σταδιοδρομίας και τα μέσα βιοπορισμού αυτών των προσώπων. Είναι αντιληπτό πως η χρήση συστημάτων TN στις εργασιακές σχέσεις μπορεί να διαιωνίσει διακρίσεις όπως λ.χ. εις βάρος γυναικών, ορισμένων ηλικιακών ομάδων, ατόμων με αναπηρία ή ατόμων συγκεκριμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής ή γενετήσιου προσανατολισμού ενόσω η ΕΕ ηγείται μια ιστορική προσπάθεια εξάλειψής τους. Κρίσιμο ρόλο διαδραματίζει ο Κανονισμός 2016/679⁴² που περιορίζει το διευθυντικό δικαίωμα ως προς την συλλογή και την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και διαφυλάσσει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τα έννομα συμφέροντα και τα θεμελιώδη δικαιώματα των εργαζομένων. Ο Κανονισμός 2016/679 ενδυνάμωσε τα υφιστάμενα δικαιώματα και εισήγαγε νέα τα οποία λειτουργούν ως εγγυήσεις διασφάλισης της νομιμότητας της επεξεργασίας⁴³. Η Πρόταση Κανονισμού για την θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την TN αφενός δεν θίγει και αφετέρου συμπληρώνει τον Κανονισμό 2016/697 για την προστασία προσωπικών δεδομένων και την Οδηγία 2016/680 για την επιβολή του νόμου⁴⁴ με ένα σύνολο εναρμονισμένων κανόνων που εφαρμόζονται στον σχεδιασμό, στην ανάπτυξη και στη χρήση ορισμένων συστημάτων TN υψηλού κινδύνου, καθώς και με περιορισμούς σε ορισμένες χρήσεις των συστημάτων εξ αποστάσεως βιομετρικής ταυτοποίησης. Η συγκατάθεση ως νόμιμη βάση επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων στα άρθρα 6, 7 και 9 του Κανονισμού 2016/679 νοείται ως εκ των προτέρων ρητή, ελεύθερη και με επίγνωση δήλωση βούλησης για την συναίνεση που αποκλείει την εκ των υστέρων έγκριση ήδη πεπερασμένης επεξεργασίας. Ο Κανονισμός 2016/679 είναι τεχνολογικά ουδέτερος και ως εκ τούτου δεν αφορά ειδικά την TN αλλά είναι συναφές και εφαρμόζεται σε πολλά συστήματα TN. Έτσι η απαγόρευση αυτοματοποιημένης ατομικής λήψης αποφάσεων, περιλαμβανομένης της κατάρτισης προφίλ δεν συνιστά εμπόδιο στην ανάπτυξη και χρήση συστημάτων TN στις εργασιακές σχέσεις αλλά αντιθέτως εγγύηση πως τα συστήματα αυτά θα είναι σε συνάρτηση με την αποτελεσματική προστασία των πολιτών της Ένωσης⁴⁵.

Ως εκ των άνω, η αναμενόμενη χρήση συστημάτων TN σε ένα ευρύτατο φάσμα νομικών σχέσεων ξετυλίγει το μίτο της Αριάδνης του νομικού κόσμου που είναι καθεστώς της αστικής ευθύνης. Η έννοια της ευθύνης διαδραματίζει σημαντικό διπλό ρόλο στην καθημερινή των ανθρώπων: αφενός, διασφαλίζει ότι ένα πρόσωπο που έχει υποστεί ζημία ή βλάβη δικαιούται να αξιώσει και να λάβει αποζημίωση από το πρόσωπο που αποδείχθηκε ότι ευθύνεται για την εν λόγω ζημία ή βλάβη και, αφετέρου, παρέχει τα οικονομικά κίνητρα στα φυσικά και νομικά πρόσωπα ώστε να αποφεύγουν καταρχάς να προκαλούν ζημία ή βλάβη ή να συνεκτιμούν στη

---

⁴² L 119/1 της 4.5.2016

⁴³ I. Ιγγλεζάκης, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, Interactive Books, 2020, passim

⁴⁴ L 119/89 της 4.5.2016

⁴⁵ Η από 16.10.2019 απάντηση της κ. Jourová εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2019-002411-ASW_EL.pdf> τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023

συμπεριφορά τους τον κίνδυνο να υποχρεωθούν να καταβάλουν αποζημίωση. Ορισμένα συστήματα TN παρουσιάζουν σημαντικές νομικές προκλήσεις για το υφιστάμενο πλαίσιο ευθύνης και θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε καταστάσεις κατά τις οποίες η αδιαφάνεια τους θα μπορούσε να καταστήσει εξαιρετικά δαπανηρό ή ακόμη και αδύνατο να προσδιοριστεί ποιος ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο που συνδέεται με το σύστημα TN ή ποιος κώδικας, εισροή ή δεδομένα προκάλεσαν τελικά την επιβλαβή πράξη. Παράλληλα θα δυσχεραίνεται ο προσδιορισμός της σχέσης μεταξύ της βλάβης ή της ζημίας και της συμπεριφοράς που την προκάλεσε, με αποτέλεσμα ο ζημιωθείς να μην λαμβάνει επαρκή αποζημίωση. Το θεμελιώδες αυτό ζήτημα χρήζει νηφάλια προσέγγιση που εκκινεί από την πλήρη κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των TN και την εξέταση του δογματικού βάθους των ισχυόντων κανόνων στο πεδίο της αστικής ευθύνης. Η Οδηγία 85/374/ΕΟΚ για θέματα ευθύνης λόγω ελαττωματικών προϊόντων⁴⁶ συνιστά μια ασφαλή αφετηρία καθώς είναι για περισσότερα από 30 χρόνια ένα αποτελεσματικό μέσο αποζημίωσης για ζημία που προκλήθηκε από ελαττωματικό προϊόν. Εντούτοις, είναι αντιληπτό πως το νομοθετικό αυτό κείμενο δεν θεσπίστηκε με γνώμονα τον ψηφιακό μετασχηματισμό του 21^{ου} αιώνα που επέφεραν οι τεχνολογικές εξελίξεις και οπωσδήποτε είναι αναγκαία η προσαρμογή του ώστε να αντιμετωπίζει επαρκώς τις προκλήσεις που θέτουν οι αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες μεταξύ άλλων και τα συστήματα TN. Ενδεχομένως το υφιστάμενο δίκαιο των αδικοπραξιών βάσει υπαιτιότητας προσφέρει ένα επαρκές επίπεδο προστασίας για τα άτομα που πλήττονται από βλάβη που προκαλείται από ένα τρίτο πρόσωπο που παρέμβαινε, όμως είναι κρίσιμο να αποσαφηνιστεί το καθεστώς αστικής ευθύνης για ζημίες που προκλήθηκαν από την αυτόνομη δράση ενός συστήματος TN, συγκρίσιμο με το καθεστώς του ιδιοκτήτη ενός αυτοκινήτου ή κατοικιδίου ζώο. Φυσικά η ποικιλομορφία των συστημάτων TN και το ευρύ φάσμα κινδύνων που ενέχει η τεχνολογία περιπλέκει τις προσπάθειες για την εξεύρεση ενιαίας λύσης, κατάλληλης για ολόκληρο το φάσμα των κινδύνων και καθιστά το ζήτημα της αστικής ευθύνης ένα από τα πιο δυσεπίλυτα νομικά ζητήματα σήμερα.

5. Η Τεχνητή Νοημοσύνη στην ενωσιακή έννομη τάξη

Η αναπόφευκτα αυξανόμενη χρήση συστημάτων ΑΙ αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό στην ανάπτυξη σειρά πρωτοβουλιών από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με στόχο να καταστεί η Ένωση ένας παγκόσμιος κόμβος αξιόπιστης τεχνητής νοημοσύνης. Η χρήση ασφαλών συστημάτων TN συνιστά μέρος της στρατηγικής της Ευρώπης κατά την ανακοίνωση της Επιτροπής για την ψηφιοποίηση της ευρωπαϊκής βιομηχανίας⁴⁷ και την ανακοίνωση της Επιτροπής για ανανεωμένη στρατηγική για την βιομηχανική πολιτική της ΕΕ⁴⁸. Λαμβάνοντας υπόψη τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τους τυχόν κινδύνους, κρίθηκε αναγκαίο ένα ευρωπαϊκό ρυθμιστικό πλαίσιο που θα διέπει την λειτουργία συστημάτων TN εντός της Ένωσης. Ένα πρώτο βήμα προς αυτό το ευρωπαϊκό ρυθμιστικό πλαίσιο είναι το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 16^{ης} Φεβρουαρίου 2017 με συστάσεις προς την Επιτροπή

⁴⁶ L 210 της 7.8.1985

⁴⁷ COM (2016) 180 τελικό της 19.4.2016

⁴⁸ COM (2017) 479 τελικό της 13.9.2017

σχετικά με ρυθμίσεις αστικού δικαίου στον τομέα της ρομποτικής⁴⁹ που έθεσε προς διαβούλευση ζητήματα γενικών αρχών, ευθύνης και δικαιωμάτων από την χρήση ρομπότ και συστημάτων ΤΝ σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής. Άμεσα το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στα Συμπεράσματα της Συνόδου της 19^{ης} Οκτωβρίου 2017 τονίζει πως για την επιτυχή οικοδόμηση της ψηφιακής Ευρώπης χρειάζεται συναίσθηση του επειγόντος έναντι των αναδυόμενων τάσεων (*AI και blockchain*), καλεί την Επιτροπή να εισηγηθεί μια ευρωπαϊκή προσέγγιση μετά των απαραίτητων πρωτοβουλιών και τέλος παροτρύνει τα θεσμικά όργανα να επιταχύνουν το νομοθετικό έργο που απαιτείται για την διαμόρφωση της νέας ψηφιακής εποχής⁵⁰.

Η Επιτροπή ανταποκρίνεται στα άνω με την Ανακοίνωση της 25^{ης} Απριλίου 2018 σχετικά με την Τεχνητή Νοημοσύνη για την Ευρώπη⁵¹ που δημοσιεύεται μαζί το έγγραφο εργασίας για την ευθύνη στις αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες⁵². Επιχειρείται μια πρώτη ανάλυση ζητημάτων ευθύνης και ανάδειξη της δυναμικής των συστημάτων ΤΝ που ελλοχεύει κινδύνους για τα θεμελιώδη δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών. Κατά την Επιτροπή, ένα νομοθετικό πλαίσιο περί ρύθμισης συστημάτων ΤΝ είναι απαραίτητο για την δημιουργία εμπιστοσύνης στα υποκείμενα προς αυτές τις τεχνολογίες με στόχο την περαιτέρω προώθηση και ανάπτυξη τους στην Ένωση. Τα επόμενα σχετικά κείμενα των θεσμικών οργάνων ενστερνίζου την εύλογη θέση της Επιτροπής με γνώμονα την προστασία των ευρωπαίων πολιτών από τους κινδύνους και τις ανεπιθύμητες ενέργειες των συστημάτων ΤΝ. Η ανακοίνωση είναι το πρώτο ενωσιακό κείμενο που δίνει έναν ορισμό της τεχνητής νοημοσύνης, ενώ παράλληλα το έγγραφο εργασίας παρουσιάζει τέσσερα (4) ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της: α) αυξημένο επίπεδο πολυπλοκότητας σε μια ευρεία γκάμα οικοσυστημάτων, προσώπων που ασκούν δραστηριότητα, και αλυσίδων αξίας, β) αυτονομία στη λήψη αποφάσεων και υπολογισμών, γ) δημιουργία, επεξεργασία και χρήση μεγάλου όγκου δεδομένων και δ) δυνατότητα βελτιώσεων, αλλαγών, τροποποιήσεων και διορθώσεων λογισμικού μετά τη θέση ενός προϊόντος στην κυκλοφορία⁵³. Το έγγραφο εργασίας θέτει το ζήτημα της θεμελίωσης αποζημιωτικής αξίωσης για ζημιές από την χρήση συστημάτων ΤΝ. Εξετάζεται το ζήτημα υπό το πρίσμα της ευθύνης του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα (Οδηγία 85/374/ΕΟΚ⁵⁴) με το επιχείρημα ότι επειδή λαμβάνει χώρα η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών σε πολλά προϊόντα, τυγχάνει εφαρμογής η συγκεκριμένη νομοθεσία. Η Επιτροπή κρίνει πως η προσέγγιση αυτή εμπεριέχει μια σοβαρή αδυναμία, η οποία είναι το γεγονός πως η αντικειμενική ευθύνη του παραγωγού τυγχάνει εφαρμογής μόνο ως προς τους καταναλωτές⁵⁵. Κατά συνέπεια το έγγραφο εργασίας αναφέρεται σε μια σειρά εθνικών διατάξεων των κρατών μελών περί αντικειμενικής ευθύνης (λ.χ. κατοχή αυτοκινήτου, ζώου, ακινήτου κ.ο.κ.) που θεωρεί πως «*συνιστούν χρήσιμα προηγούμενα ή σημεία αναφοράς ως προς το πως μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει καλύτερα, από πλευρά ρύθμιση, κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα κινδύνων και ζημιών που δημιουργούνται*

⁴⁹ ΕΕ C 252/239 της 18.7.2018

⁵⁰ EUCO 14 της 19.10.2017. Το πλήρες κείμενο της είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.consilium.europa.eu/media/21603/19-euco-final-conclusions-el.pdf> (τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023)

⁵¹ COM (2018) 237 τελικό της 25.4.2018

⁵² SWD (2018) 137 τελικό της 25.4.2018

⁵³ Ibid, σελ. 4,9 και Παράρτημα I

⁵⁴ L 210 της 7.8.1985

⁵⁵ Ibid, σελ. 5

από τις αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες.»⁵⁶. Έτι περισσότερο εκτίθενται προβληματισμοί αναφορικά με την παροχή υπηρεσιών, η οποία δεν περιλαμβάνεται στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας για τη ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα, χωρίς να εισηγείται κάποια συγκεκριμένη λύση λόγω της αποτυχημένης προσπάθειας ρύθμισης στο παρελθόν με την πρόταση Οδηγίας περί ευθύνης του φορέα παροχής υπηρεσιών⁵⁷. Επισημαίνεται ως ζήτημα το γεγονός ότι η παροχή δεδομένων στο διαδίκτυο των πραγμάτων θεωρείται υπηρεσία συνεπώς η ζημία που δύναται να προκληθεί από την παροχή λανθασμένων ή ελλείπων ή μη παροχή δεδομένων δεν περιλαμβάνεται στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας για τη ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα που δημιουργεί δυσχέρεια αποζημίωσης του ζημιωθέντος. Τέλος, το έγγραφο εργασίας αναδεικνύει νομικά ζητήματα που χρήζουν περαιτέρω ανάλυση, όπως το θέμα της αντικειμενικής ευθύνης, του βάρους της απόδειξης ως προς την υπαιτιότητα, του ελαττώματος ή της αιτιότητας, του είδους της προς αποκατάσταση ζημίας και των δικαιωμάτων αναγωγής μεταξύ διαφορετικών προσώπων στην αλυσίδα αξίας των εν λόγω παροχών υπηρεσιών.

Έπειτα, δημοσιεύονται α) η έκθεση της 8^{ης} Απριλίου 2019 της ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου για την τεχνητή νοημοσύνη, με τίτλο «*Ορισμός της τεχνητής νοημοσύνης: Βασικές ικανότητες και επιστημονικοί κλάδοι*»⁵⁸, β) η έκθεση της 8^{ης} Απριλίου 2019 της ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου για την τεχνητή νοημοσύνη, με τίτλο «*Κατευθυντήριες γραμμές δεοντολογίας για αξιόπιστη τεχνητή νοημοσύνη*»⁵⁹ που τονίζει πως η τεχνητή νοημοσύνη θα πρέπει να σέβεται τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και αρχές και να χρησιμοποιείται με δεοντολογικά ορθό τρόπο, γ) η έκθεση της 26^{ης} Ιουνίου 2019 της ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου της Επιτροπής για την τεχνητή νοημοσύνη, με τίτλο «*Συστάσεις πολιτικής και επενδυτικές, συστάσεις για αξιόπιστη τεχνητή νοημοσύνη*»⁶⁰ και δ) η πολυαναμενόμενη έκθεση της 21^{ης} Νοεμβρίου 2019 της ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου, με τίτλο «*Ευθύνη για την τεχνητή νοημοσύνη και άλλες αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες*»⁶¹ η οποία προσθέτει δύο νέα χαρακτηριστικά που διέπουν την ΤΝ. Πρώτον, η «*αδιαφάνεια*» διότι αφενός ο χρήστης δεν είναι σε θέση να κατανοήσει την πολύπλοκη διαδικασία λειτουργίας της, αφετέρου η τεχνητή νοημοσύνη παρομοιάζεται με «*μαύρο κουτί*» που περιέχει στοιχεία τα οποία αναπτύχθηκαν κατά την διαδικασία της αυτόματης εκμάθησής της⁶². Δεύτερον, η «*έλλειψη δυνατότητας πρόβλεψης της δράσης της*» διότι η περαιτέρω ανάπτυξη της συνεπάγεται περαιτέρω δυσχέρεια ακριβούς πρόβλεψης των επιπτώσεων και της λειτουργίας της. Η έκθεση κάνει μνεία στο χαρακτηριστικό της «*ευαλωτότητας*» επειδή ένα σύστημα ΤΝ λειτουργεί με συνεχή συλλογή εξωτερικών δεδομένων που σε μια κυβερνοεπίθεση μπορεί να προκαλέσει δυσλειτουργία του συστήματος και ζημία του χρήστη

---

⁵⁶ Ibid, σελ. 8

⁵⁷ COM (90) 482 τελικό της 20.12.1990.

⁵⁸ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>

⁵⁹ European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, *Ethics guidelines for trustworthy AI*, Publications Office, 2019, <https://data.europa.eu/doi/10.2759/346720>

⁶⁰ European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, *Policy and investment recommendations for trustworthy AI*, Publications Office of the European Union, 2019, <https://data.europa.eu/doi/10.2759/465913>

⁶¹ European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers, *Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies*, Publications Office, 2019, <https://data.europa.eu/doi/10.2838/573689>

⁶² Ibid, σελ. 33

ή τρίτο⁶³. Η έκθεση υποστηρίζει πως τα υπάρχοντα συστήματα ευθύνης της ΕΕ και των κρατών-μελών αδυνατούν να ανταπεξέλθουν ικανοποιητικά στις προκλήσεις των συστημάτων ΤΝ, λόγω της δυσκολίας του ζημιωθέντος να αποδείξει την αιτιώδη συνάφεια ως προϋπόθεση της ευθύνης. Η απόδειξη καθίσταται αδύνατη όταν ένας αλγόριθμος του συστήματος ΤΝ που θεωρείται πιθανόν υπαίτιο για μια ζημία τροποποιήθηκε κατά την διαδικασία της μηχανικής εκμάθησης (*machine learning*) ή της βαθιάς εκμάθησης (*deep learning*) από εξωτερικά δεδομένα που συλλέχτηκαν κατά την λειτουργία του⁶⁴. Κατά συνέπεια η έκθεση τείνει να αναγνωρίζει την ανάγκη παροχής διευκολύνσεων, υπό την μορφή της εκ πρώτης όψεως (*prima facie*) απόδειξης σε συνδυασμό με εργαλεία μετατόπισης του βάρους προσκόμισης στοιχείων στον διάδικο που τα διαθέτει και την αντιστροφή του βάρους απόδειξης αν αποτύχει να τα προσκομίσει⁶⁵. Επίσης, η έκθεση επισημαίνει πως ο κανόνας για τις αδικοπρακτικές αξιώσεις στα κράτη μέλη είναι η υποκειμενική ευθύνη, παρόλα αυτά οι ψηφιακές τεχνολογίες καθιστούν δύσκολη την εφαρμογή αυτών των ρυθμίσεων λόγω έλλειψης αναγνωρισμένων κανόνων λειτουργίας τους και της πιθανότητας να αναπτύσσονται στο πλαίσιο αυτόνομης εκμάθησης χωρίς άμεση ανθρώπινη εποπτεία. Η απουσία αναγνωρισμένων κανόνων λειτουργίας των συστημάτων ΤΝ συνεπάγεται πως ο ζημιωθείς αδυνατεί να αποδείξει πως έλαβε χώρα παράνομη και υπαίτια πράξη ή παράλειψη υπό την μορφή της παρέκκλισης από την υποχρέωση επιμέλειας (*duty of care*)⁶⁶. Κατά συνέπεια, δημιουργείται δυσχέρεια απόδειξης πως ο εναγόμενος προέβη σε παράνομη και υπαίτια πράξη αφού ο ενάγων καλείται να αποδείξει σωρευτικά α) ότι ο εναγόμενος (ή κάποιος για τον οποίο φέρει ευθύνη) είχε μια συγκεκριμένη υποχρέωση επιμέλειας β) την οποία δεν εκπλήρωσε παράνομα και υπαίτια. Το ανωτέρω είναι ιδιαίτερα δύσκολο και δαπανηρό διότι απαιτεί εύρεση σφάλματος στον περίπλοκο λογισμικό κώδικα, το οποίο αφενός δεν έπρεπε να υπάρχει αφετέρου δημιουργήθηκε υπαίτια⁶⁷. Ως εκ των άνω, η έκθεση τάχθηκε υπέρ της αντικειμενικής ευθύνης για κινδύνους από νέες τεχνολογίες, το οποίο είναι η σύγχρονη τάση αφού η ανάπτυξη της τεχνολογίας τον 20^ο αιώνα συνοδεύτηκε, στα θέματα της αστικής ευθύνης, με την υιοθέτηση της ευθύνης από διακινδύνευση⁶⁸. Κατά την έκθεση, η αντικειμενική ευθύνη ενδεχομένως λειτουργήσει ανασταλτικά, ωστόσο μπορεί να συμβάλει στην προβλεψιμότητα των κινδύνων ώστε να καταστούν ασφαλισίμοι. Η έκθεση εξετάσει το κρίσιμο ζήτημα περί της δυνατότητας εφαρμογής της Οδηγίας 85/374/ΕΟΚ για την ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα⁶⁹ επί χρήσης συστημάτων ΤΝ για το οποίο αναφέρει τρία (3) κύρια προβλήματα: α) δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ προϊόντος και υπηρεσίας και φαίνεται πως το λογισμικό με τις τυχόν ενημερώσεις του δεν εμπίπτουν στην έννοια του προϊόντος, β) η Οδηγία συνδέει το ελάττωμα του προϊόντος με την «ευλόγως αναμενόμενη ασφάλεια» με αποτέλεσμα η εξαίρεση της εξέλιξης της τεχνολογίας (η οποία σύμφωνα με το άρθρο 7 της Οδηγίας δεν καθιστά το προϊόν ελαττωματικό) θα τυγχάνει μάλλον ευρύτερης εφαρμογής και συνεπώς θα

---

⁶³ Ibid, σελ. 34

⁶⁴ Ibid, σελ. 20

⁶⁵ Ibid, σελ. 21

⁶⁶ Ibid, σελ. 23. Για το ζήτημα αυτό στην ελληνική έννομη τάξη: Α. Ξυνοπούλου, *Οι υποχρεώσεις επιμέλειας στο σύστημα της αδικοπρακτικής ευθύνης (To duty of care στην ΑΚ 914)*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023

⁶⁷ Ibid, σελ. 24

⁶⁸ Ε. Δακορόνια, *Αστική Ευθύνη και Νέες Τεχνολογίες*, Πανεπιστήμιο Πειραιώς/Ελεγκτικό Συνέδριο, Δίκαιο και Τεχνολογία, 2019, σ. 148

⁶⁹ L 210 της 7.8.1985

είναι εργαλείο εξαίρεσης και περιορισμού της ευθύνης και γ) τα προσωπικά δεδομένα δε φαίνεται να εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας της Οδηγίας, που στο άρθρο 9 στοχεύει στην αποκατάσταση της ζωής, της υγείας και της ιδιοκτησίας του καταναλωτή.

Ως εκ των άνω η Έκθεση ολοκληρώνεται με τις κάτωθι προτάσεις επί του ζητήματος της αστικής ευθύνης από την χρήση συστημάτων ΤΝ, που συνιστούν έναυσμα μεταγενέστερων αναλύσεων: 1) τα πρόσωπα που ασκούν μια επιτρεπόμενη αλλά με αυξημένους κινδύνους δραστηριότητα ΤΝ θα πρέπει να διέπονται από καθεστώς αντικειμενικής ευθύνης για τη ζημία που προξενούν σε άλλους, 2) στις περιπτώσεις που ένας πάροχος υπηρεσιών έχει μεγαλύτερο έλεγχο από τον κάτοχο του προϊόντος ή υπηρεσίας που λειτουργεί με ΤΝ, αυτός θα πρέπει να θεωρείται ο κύριος χρήστης της τεχνολογίας, 3) το πρόσωπο που χρησιμοποιεί τεχνολογία ΤΝ που δε δημιουργεί αυξημένο κίνδυνο ζημίας σε άλλους θα οφείλει παρά ταύτα να συμμορφώνεται με κανόνες ορθής επιλογής, λειτουργίας, ελέγχου και συντήρησης της τεχνολογίας, ενώ διαφορετικά θα ευθύνεται υποκειμενικά για την προξενούμενη ζημία, 4) τα πρόσωπα που χρησιμοποιεί τεχνολογία με αυξημένη αυτονομία δε θα υπάγεται σε ευνοϊκότερο καθεστώς ευθύνης από το εάν η ζημία είχε προκληθεί από ένα φυσικό πρόσωπο – προστηθέντα, 5) οι παραγωγοί προϊόντων ή ψηφιακού υλικού που ενσωματώνουν τεχνολογίες ΤΝ θα ευθύνονται για τη ζημία που προξενούν τα ελαττώματα στα προϊόντα τους, ακόμα και αν η ζημία οφείλεται σε αλλαγές που έγιναν υπό τον έλεγχο του παραγωγού ακόμα και αφού το προϊόν τέθηκε σε κυκλοφορία, 6) η ασφάλιση αστικής ευθύνης θα πρέπει να είναι υποχρεωτική στις περιπτώσεις που μια δραστηριότητα υψηλού κινδύνου θέτει τρίτους σε πιθανότητα ζημίας, 7) στις περιπτώσεις που η χρήση συγκεκριμένης τεχνολογίας αυξάνει τη δυσκολία απόδειξης της ζημίας του θύματος, θα πρέπει να υπάρχουν αποδεικτικές διευκολύνσεις του τελευταίου, 8) οι αναδυόμενες ψηφιακές τεχνολογίες θα πρέπει να υποβάλλονται σε υποχρεώσεις καταγραφής κινήσεων/δράσεων/πράξεων, όπου, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, η παράλειψη καταγραφής ή πρόσβασης στην καταγραφή θα συνεπάγεται αναστροφή του βάρους απόδειξης προς όφελος του ζημιωθέντος, 9) η καταστροφή των στοιχείων του θύματος θα θεωρείται ζημία, η οποία θα είναι δεκτική αποκατάστασης υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και 10) δεν είναι απαραίτητο να αναγνωριστεί νομική προσωπικότητα σε συσκευές ή συστήματα αυτοματισμών, καθώς η ζημία που αυτά προκαλούν θα πρέπει να αποδίδεται σε συγκεκριμένα φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Ψήφισμά της 12^{ης} Φεβρουαρίου 2019 σχετικά με μια ολοκληρωμένη ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική για την τεχνητή νοημοσύνη και τη ρομποτική⁷⁰ εξέφρασε την απογοήτευση του για το γεγονός πως δεν υποβλήθηκε καμία σχετική νομοθετική πρόταση κατά την διάρκεια της κοινοβουλευτικής περιόδου, με αποτέλεσμα να καθυστερήσει η επικαιροποίηση των κανόνων περί ευθύνης σε επίπεδο ΕΕ και να απειληθεί σε ολόκληρη την ΕΕ η ασφάλεια δικαίου στον κλάδο αυτόν τόσο για τους εμπόρους όσο και για τους καταναλωτές. Ωστόσο η από 21^{ης} Νοεμβρίου 2019 έκθεση της ομάδας εμπειρογνομόνων με τις εύστοχες προτάσεις της επέδρασε καταλυτικά στις πρωτοβουλίες της Επιτροπής, η οποία την 19^η Φεβρουαρίου 2020 δημοσιεύει την έκθεση σχετικά με τις επιπτώσεις της τεχνητής νοημοσύνης, του διαδικτύου των πραγμάτων και της

---

⁷⁰ EE C 449/37 της 23.12.2020

ρομποτικής στην ασφάλεια και την ευθύνη⁷¹ και την Λευκή Βίβλο για την τεχνητή νοημοσύνη⁷². Η Λευκή Βίβλος επαναλαμβάνει την διακήρυξη για την ενθάρρυνση της χρήσης τεχνολογιών ΤΝ με περιορισμό των σχετικών κινδύνων και παρουσιάζει κατευθυντήριες γραμμές για την δημιουργία ενός «οικοσυστήματος αριστείας» που θα διέπεται από κανόνες ορθής εποπτείας των σύγχρονων τεχνολογιών ΤΝ. Σύμφωνα με την Λευκή Βίβλο, το κανονιστικό πλαίσιο πρέπει να ρυθμιστεί έτσι ώστε οι τυχόν υποχρεώσεις να επωμίζονται από τους φορείς που δύνανται να αντιμετωπίσουν με τον καλύτερο τρόπο τους δυνητικούς κινδύνους. Συνεπώς, τις σχετικές υποχρεώσεις να τις φέρει ο εκάστοτε φορέας χρήσης, ενώ για την προκληθείσα ζημία προκρίνεται το δευτερογενές ευρωπαϊκό δίκαιο για την ευθύνη παραγωγού για τα ελαττωματικά προϊόντα, με την επιφύλαξη του εκάστοτε εθνικού δικαίου το οποίο μπορεί να προβλέπει και ευθύνη άλλων μερών. Ουσιαστικά το κείμενο αυτό λειτουργεί ως έναυσμα για την διαβούλευση των ζητημάτων και παραμέτρων ενός συστήματος ασφαλούς λειτουργίας εφαρμογών ΤΝ.

Επόμενη πρωτοβουλία στην διαμόρφωση ενός βιώσιμου και σύγχρονου νομικού πλαισίου για τα συστήματα ΤΝ στην Ένωση είναι η από 25^η Οκτωβρίου 2020 μελέτη με τίτλο «*Civil liability regime for artificial intelligence: European added value assessment*» που εκπόνησε η μονάδα ευρωπαϊκής προστιθέμενης αξίας της υπηρεσίας έρευνας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου⁷³. Η μελέτη ξεκινάει με την διαπίστωση πως η ρύθμιση της ευθύνης επιδρά με πολλούς και διάφορους τρόπου στην κοινωνία την οποία διέπει. Επισημάνει πως η ευθύνη και κατ' επέκταση οι σχετικοί κίνδυνοι πρέπει να κατανέμονται σύμφωνα με αυτό που θεωρείται ορθό και δίκαιο και αναφέρεται στην οικονομική θεωρία κατά την οποία οι κανόνες ευθύνης διευκολύνουν την εύλογη χρήση των πόρων, προωθούν την καθιέρωση προτύπων ασφαλείας και αποθαρρύνουν την ανάληψη δραστηριοτήτων υψηλού κινδύνου⁷⁴. Αποδέχεται ότι οι κανόνες ευθύνης επηρεάζουν την ταχύτητα και κατεύθυνση της ανάπτυξης μιας νέας τεχνολογίας, με τη δημιουργία σχετικών κινήτρων. Συμπεραίνει ότι ένα αποτελεσματικό σύστημα ρύθμισης πρέπει να μειώνει την πιθανότητα πραγμάτωσης των κινδύνων της τεχνολογίας αυτής και υπό προϋποθέσεις να παρέχει έναν μηχανισμό για την αποζημίωση των θυμάτων της. Έτσι ενισχύεται η εμπιστοσύνη στη χρήση της τεχνολογίας, μειώνεται η αβεβαιότητα για τις επιχειρήσεις που αναπτύσσουν νέες τεχνολογίες και τελικά υποστηρίζεται η ανάπτυξή τους στην Ένωση⁷⁵. Υπό αυτές τις παραδοχές, η μελέτη εξετάζει πόσο οι υπάρχουσες διατάξεις περί αδικοπρακτικής ευθύνης ρυθμίζουν ικανοποιητικά τα σύγχρονα συστήματα ΤΝ. Ξεκινά την ανάλυση του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 85/374/ΕΟΚ για την ευθύνη του παραγωγού για τα ελαττωματικά προϊόντα και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν επαρκεί για την κάλυψη των κινδύνων από την χρήση συστημάτων ΤΝ⁷⁶. Παραθέτει τα συστήματα και τις διατάξεις αντικειμενικής ευθύνης (για πράγματα, δραστηριότητες, ζώα, πρόσταση κ.ο.κ.) που υπάρχουν στα κράτη - μέλη της Ένωσης και διαπιστώνει ότι οι εθνικοί

⁷¹ COM (2020) 64 τελικό της 19.2.2020

⁷² COM (2020) 65 τελικό της 19.2.2020

⁷³ European Parliament, Directorate-General for Parliamentary Research Services, Evas, T., Siffert, J., Kasavetova, D. et al., *Civil liability regime for artificial intelligence – European added value assessment*, European Parliament, 2020, <https://data.europa.eu/doi/10.2861/737677>

⁷⁴ Ibid, σελ. 4 επ.

⁷⁵ Ibid, σελ. 5 επ.

⁷⁶ Ibid, σελ. 9 επ.

κανόνες αντικειμενικής ευθύνης παρουσιάζουν πολλές διαφορές και κάποιες φορές μικρή ευελιξία και δυνατότητα προσαρμογής στις προκλήσεις της χρήσης συστημάτων ΤΝ⁷⁷. Σύμφωνα με την μελέτη, η θέσπιση ενιαίας ευρωπαϊκής ρύθμισης περί της ευθύνης θα συμβάλει αφενός μεν στην αποφυγή του κατακερματισμού του νομικού πλαισίου δια εθνικών κανόνων αφετέρου δε στην ενθάρρυνση ανάπτυξης λογισμικών ΤΝ⁷⁸. Επίσης η μελέτη κρίνει πως οι εθνικές διατάξεις για την αντικειμενική ευθύνη από την κατοχή ζώου παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα βάση για τη ρύθμιση δραστηριοτήτων στο πλαίσιο τεχνολογικών ΤΝ υψηλού κινδύνου⁷⁹, υποστηρίζοντας την αναγκαιότητα θέσπισης κανόνων αντικειμενικής ευθύνης, τουλάχιστον για κάποιες υψηλότερου κινδύνου δραστηριότητες. Τέλος η μελέτη κάνει μια συγκριτική οικονομική αποτίμηση των δύο επιλογών της ΕΕ, ήτοι το κόστος της επιλογής της μη δράσης σε ενωσιακό επίπεδο απέναντι στο κόστος της υιοθέτησης ενωσιακών κανόνων. Συμπεραίνει πως παρά τις δυσκολίες ακριβούς αποτίμησης της ανάπτυξης των τεχνολογιών ΤΝ, η ύπαρξη ενιαίων, δίκαιων και ισορροπημένων ενωσιακών κανόνων θα φέρουν μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου και συνεπώς περισσότερες επενδύσεις, ασφάλεια και αποφυγή υπέρμετρα ζημιολόγων δραστηριοτήτων⁸⁰.

Το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 20ής Οκτωβρίου 2020 με συστάσεις προς την Επιτροπή όσον αφορά το καθεστώς αστικής ευθύνης για την τεχνητή νοημοσύνη⁸¹ συνιστά ένα νέο βήμα στην προσπάθεια εγκαθίδρυσης νέου καθεστώτος αστικής ευθύνης για τα συστήματα ΤΝ. Επαναλαμβάνει την θέση ότι οι κανόνες αστικής ευθύνης για την τεχνητή νοημοσύνη θα πρέπει να επιδιώκουν την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ, αφενός, της προστασίας του κοινού και αφετέρου, των επιχειρηματικών κινήτρων για επενδύσεις στην καινοτομία σε συστήματα τεχνητής νοημοσύνης. Υπενθυμίζει πως, για την αποτελεσματική εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων και την πρόληψη ενδεχόμενων καταχρήσεων των συστημάτων ΤΝ, και για να αποφευχθεί ο ρυθμιστικός κατακερματισμός στην Ένωση, είναι ζωτικής σημασίας να θεσπιστεί νομοθεσία βασισμένη σε αρχές και μελλοντοστρεφή σε ολόκληρη την ΕΕ για όλα τα συστήματα ΤΝ, αντί την αντικατάσταση των υφιστάμενων συστημάτων ευθύνης που λειτουργούν καλά⁸². Στο πλαίσιο αυτό, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επισημάνει πως λόγω της αδιαφάνειας, πολυπλοκότητας και της συνδεσιμότητας ενός συστήματος ΤΝ, ο χειριστής του θα είναι σε πολλές περιπτώσεις το πρώτο ορατό σημείο επαφής για το ζημωθέντα. Έτσι, τίθεται υπέρ της αναγνώρισης αξιώσεων αστικής ευθύνης έναντι του χειριστή, εκφράζοντας τη θέση ότι η ευθύνη του δικαιολογείται από το γεγονός ότι αυτός ελέγχει έναν κίνδυνο που συνδέεται με το σύστημα ΤΝ, συγκρίσιμο με τον ιδιοκτήτη ενός αυτοκινήτου ή κατοικίδιου ζώου⁸³. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αναλαμβάνει μια ασυνήθη πρωτοβουλία πρότασης σχεδίου κανονισμού για τις αξιώσεις αποζημίωσης των φυσικών και νομικών προσώπων για ζημία ή βλάβη στη ζωή, την υγεία και την περιουσία τους, έναντι των χειριστών συστημάτων ΤΝ ώστε να αυξήσει την πίεση προς την Επιτροπή. Το σχέδιο κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου υιοθετεί την αντικειμενική ευθύνη για συστήματα ΤΝ υψηλού κινδύνου, με την

---

⁷⁷ Ibid, σελ. 32

⁷⁸ Ibid, σελ. 37

⁷⁹ Ibid, σελ. 32

⁸⁰ Ibid, σελ. 50 επ και σελ. 63

⁸¹ EE C 404/107 της 06.10.2021

⁸² Ibid, Εισαγωγή § 2 επ

⁸³ Ibid, Εισαγωγή § 10 επ

πρόβλεψη ότι οι χειριστές συστημάτων TN υψηλού κινδύνου δεν μπορούν να απαλλαγούν από την ευθύνη τους ισχυριζόμενοι ότι ενήργησαν με την δέουσα επιμέλεια ή ότι η ζημία προκλήθηκε από αυτόνομη δραστηριότητα του TN συστήματος. Οι χειριστές μπορούν μόνο να απαλλαγούν από την ευθύνη τους αν η ζημία ή βλάβη οφείλεται σε ανωτέρα βία⁸⁴. Παράλληλα προβλέπει ανώτατο οικονομικό περιορισμό της ευθύνης, ήτοι έως δύο (2) εκατομμύρια ευρώ σε περίπτωση θανάτου ή βλάβης της υγείας ή της σωματικής ακεραιότητας του θιγόμενου προσώπου και έως ένα εκατομμύριο ευρώ σε περίπτωση «σημαντικής ηθικής βλάβης που οδηγεί σε επαληθεύσιμη οικονομική ζημία ή ζημία της περιουσίας» του θιγόμενου προσώπου⁸⁵. Επιπλέον το σχέδιο κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προβλέπει έναν δεύτερο ιδιαίτερο περιορισμό: σε περίπτωση που η συνολική αποζημίωση που πρέπει να καταβληθεί σε περισσότερα πρόσωπα τα οποία υφίστανται βλάβη ή ζημία που προκλήθηκε από την ίδια λειτουργία του ίδιου συστήματος υψηλού κινδύνου TN υπερβαίνει τα συνολικά ποσά που προβλέπονται ανωτέρω, τα ποσά που θα καταβληθούν σε κάθε πρόσωπο μειώνονται κατ' αναλογία, ώστε να μην υπερβαίνει τα δύο (2) εκατομμύρια ευρώ⁸⁶. Επομένως, δημιουργείται το εξής παράδοξο: αν ένα αυτόνομο όχημα ή εργαλείο τραυματίσει σοβαρά ένα άτομο, το ανώτατο όριο αποζημίωσης ορίζεται στα δύο (2) εκατομμύρια, πλην όμως αν το ίδιο ατύχημα οδηγήσει σε τραυματισμό 200 ατόμων, θα ευθύνεται για το ανώτατο ποσό των δέκα χιλιάδων (10.000) ευρώ ανά άτομο, που σημαίνει πως κανείς δεν θα αποζημιωθεί πλήρως. Πιθανόν ο περιορισμός αυτός στοχεύει στην εξασφάλιση χαμηλότερου κόστους ασφάλισης για τις δραστηριότητες TN, εντούτοις συνιστά βασική διάταξη ευθύνης του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και είναι πρόδηλα ανεπιεικής και μη ανεκτός. Το άρθρο 2 § 3 του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προβλέπει ότι οι διατάξεις του δεν θίγουν τυχόν πρόσθετες αξιώσεις από συμβατικές αξιώσεις ευθύνης, κανονισμούς για την ευθύνη για προϊόντα κ.ο.κ., όμως η ρύθμιση δεν φαίνεται να συμπεριλαμβάνει την αποζημίωση υποκειμενικής ευθύνης από αδικοπραξία με βάση την εθνική νομοθεσία. Στο βαθμό που δεν υπάρχει έστω δυνατότητα έγερσης αδικοπρακτικών αξιώσεων με βάση την υποκειμενική ευθύνη, η εν λόγω διάταξη ευθύνης σημαίνει ότι ακόμα και με βαριά αμέλεια και δόλο να προξενήσει ζημία σε χιλιάδες πρόσωπα ο χειριστής θα πληρώσει μόνο δύο εκατομμύρια σε αποζημιώσεις. Το σχέδιο κανονισμού προβλέπει υποκειμενική ευθύνη για τα συστήματα TN που δεν είναι υψηλού κινδύνου, παραπέμποντας στις εθνικές διατάξεις αποζημίωσης, ενώ περιέχει και άρθρα με αναμενόμενες ρυθμίσεις για τη συνυπαιτιότητα, την ευθύνη από κοινού και εις ολόκληρον και το δικαίωμα αναγωγής⁸⁷. Τέλος υιοθετεί μια υπερβολικά μακρά προθεσμία παραγραφής το οποίο υπερβαίνει το σύνθητες είκοσι (20) ετών και είναι ιδιαίτερα άστοχο υπό την σκοπιά της δυναμικότητας μεταβολών των τεχνολογικών εξελίξεων. Η γενικότερη αποτίμηση του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι περισσότερο απογοητευτική λόγω των χολών ρυθμίσεων που προκρίνει, ωστόσο είναι ένα κείμενο που συνεισέφερε στον δημόσιο διάλογο περί των ζητημάτων αστικής ευθύνης των συστημάτων TN.

⁸⁴ Ibid, άρθρο 4 § 3 του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

⁸⁵ Ibid, άρθρο 5 § 1 του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

⁸⁶ Ibid, άρθρο 5 § 2 του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

⁸⁷ Ibid, άρθρα 10, 11 και 12 του σχεδίου κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Τέλος την 21^η Απριλίου 2021 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκπόνησε την πρόταση κανονισμού για την θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων για την τεχνητή νοημοσύνη⁸⁸ η οποία αν και δεν περιλαμβάνει ουδεμία ρύθμιση για τα ζητήματα αστικής ευθύνης των προσώπων, επικροτήθηκε για την ποιότητα επεξεργασίας και χαρακτηρίζεται έξυπνη, καλογραμμένη και ισορροπημένη⁸⁹. Η πρόταση κανονισμού συγκεντρώνει τις σύγχρονες τάσεις αναφορικά με την ρύθμιση των συστημάτων ΤΝ στην Ένωση και πιθανολογείται πως θα κρατήσει τα βασικά χαρακτηριστικά του κατά την μετέπειτα νομοπαρασκευαστική διαδικασία στο δρόμο για την ψήφισή του νέου Κανονισμού. Το κείμενο παρουσίαζε έναν σύγχρονο και εμπλουτισμένο ορισμό της ΤΝ⁹⁰ και εκκινεί μια ταξινόμηση των συστημάτων ΤΝ με βάση τον κίνδυνο που ελλοχεύει για υγεία, στην ασφάλεια και στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων⁹¹.

Στην πρώτη κατηγορία εμπίπτουν τα συστήματα ΤΝ που επιχειρούν απαγορευμένες πρακτικές, ήτοι *τεχνικές οι οποίες απευθύνονται στο υποσυνείδητο ενός προσώπου υπερκεράζοντας το συνειδητό του, προκειμένου να στρεβλώσει ουσιωδώς τη συμπεριφορά ενός προσώπου κατά τρόπο που προκαλεί ή ενδέχεται να προκαλέσει στο εν λόγω πρόσωπο ή σε άλλο πρόσωπο σωματική ή ψυχολογική βλάβη*⁹². Στην δεύτερη κατηγορία εμπίπτουν τα συστήματα ΤΝ που ορίζει ο ενωσιακός νομοθέτης ως υψηλού κινδύνου και παρατίθενται στα παραρτήματα II και III. Επίσης θεωρείται ως σύστημα ΤΝ υψηλού κινδύνου, αφενός αυτό που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί ως κατασκευαστικό στοιχείο ασφάλειας ενός προϊόντος ή είναι το ίδιο προϊόν που καλύπτεται από την ενωσιακή νομοθεσία εναρμόνισης που παρατίθεται στο παράρτημα II, αφετέρου το προϊόν του οποίου κατασκευαστικό στοιχείο ασφάλειας είναι το σύστημα ΤΝ, ή το ίδιο το σύστημα ΤΝ ως προϊόν, απαιτείται να υποβληθεί σε αξιολόγηση της συμμόρφωσης από τρίτο μέρος με σκοπό τη διάθεση του εν λόγω προϊόντος στην αγορά ή τη θέση του σε λειτουργία, σύμφωνα με την ενωσιακή νομοθεσία εναρμόνισης που παρατίθεται στο παράρτημα II⁹³. Στην ανωτέρω κατηγορία υπάγονται παιχνίδια, ανελκυστήρες, συσκευές που καίνε αέρια και καύσιμα και ιατρικές συσκευές⁹⁴. Έτι περισσότερο, το παράρτημα III με δυνατότητα της Επιτροπής να εκδίδει κατ' εξουσιοδότηση πράξεις επικαιροποίησης, περιλαμβάνει οκτώ τομείς στους οποίους η χρήση συστημάτων ΤΝ θεωρείται υψηλού κινδύνου. Ενδεικτικά αναφέρονται οι τομείς βιομετρικής ταυτοποίησης και κατηγοριοποίησης φυσικών προσώπων, διαχείρισης και λειτουργίας υποδομών ζωτικής σημασίας (φυσικού αερίου, νερού κτλ.), απασχόλησης, διαχείρισης εργαζομένων και πρόσβασης στην αυτοαπασχόληση, συστημάτων ΤΝ που προορίζονται να χρησιμοποιηθούν από αρχές επιβολής του νόμου, ή για την απονομή δικαιοσύνης και τις δημοκρατικές διαδικασίες. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι πως για τα συστήματα ΤΝ που παρατίθενται στο παράρτημα III ο καθοριστικός παράγοντας που τους καθιστά υψηλού κινδύνου είναι η πρόθεση χρήσης του (υποκειμενικό στοιχείο) ενώ εκτιμάται πως η λίστα του παραρτήματος θα συζητηθεί εκτενώς

⁸⁸ COM (2021) 206 τελικό της 21.4.2021

⁸⁹ T. Burri/ F. von Bothmer, *The New EU Legislation on Artificial Intelligence: A Primer*, SSRN, 2021, σελ.1. Το κείμενο είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://ssrn.com/abstract=3831424>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης: 29.10.2023)

⁹⁰ COM (2021) 206 τελικό της 21.04.2021, άρθρο 3 § 1

⁹¹ Ibid, αιτιολογικές σκέψεις 1,13,27,32 και άρθρα 7 § 1 στοιχείο β' και 65

⁹² Ibid, άρθρο 5 § 1, στοιχείο 1

⁹³ Ibid, άρθρο 6 § 1

⁹⁴ T. Burri/ F. von Bothmer, op.cit, σελ.3

από το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο κατά την νομοπαρασκευαστική διαδικασία με πιθανότητα να λάβουν χώρα τροποποιήσεις⁹⁵. Ο χαρακτηρισμός ενός συστήματος TN ως υψηλού κινδύνου επιφέρει ορισμένες υποχρεώσεις που οφείλει να εκπληρώσει ο πάροχος όταν διατίθεται στην αγορά ή τίθεται σε λειτουργία, ενώ υπό προϋποθέσεις αυτές μπορεί να βαρύνουν τον διανομέα, τον εισαγωγέα ή τρίτο μέρος⁹⁶. Οι υποχρεώσεις αυτές αφορούν την υιοθέτηση ενός ολοκληρωμένου συστήματος διαχείρισης κινδύνων, την εξασφάλιση της ποιότητας των δεδομένων και την τήρηση τεχνικών εγγράφων και αρχείων καταγραφής για την ύπαρξη διαφάνειας⁹⁷. Επίσης πρέπει να διασφαλίζεται η ακρίβεια, ανθεκτικότητα και ασφάλεια στον κυβερνοχώρο, καθώς και η ανθρώπινη επίβλεψη είτε μέσω σχεδιασμού είτε παρέχοντας την δυνατότητα αυτή στους χρήστες⁹⁸. Ένα σύστημα TN υψηλού κινδύνου, αν είναι «αυτόνομο», δηλαδή δεν ενσωματώνεται σε άλλα προϊόντα, τα οποία ρυθμίζονται ειδικά, πρέπει να εγγράφεται σε μια νέα δημόσια βάση δεδομένων. Ο *χρήστης* αντιδιαστέλλεται από τον *καταναλωτή* με αποτέλεσμα η χρήση συστήματος TN για μη προσωπική δραστηριότητα να υπόκειται σε υποχρέωση τήρησης των οδηγιών του παρόχου και παρακολούθησης του συστήματος⁹⁹ ενώ οι υποχρεώσεις του παρόχου μεταφέρονται σε τρίτα πρόσωπα που προβαίνουν σε τροποποιήσεις ενός συστήματος TN υψηλού κινδύνου¹⁰⁰. Ο πάροχος οφείλει να προβαίνει ο ίδιος σε αξιολόγηση της συμμόρφωσης με τις διατάξεις του Κανονισμού και μόνο στις περιπτώσεις που γίνεται νόμιμη χρήση της τεχνολογίας βιομετρικής αναγνώρισης απαιτείται εξωτερική αξιολόγηση από τρίτο φορέα¹⁰¹. Στην τρίτη κατηγορία εμπίπτουν τα συστήματα TN περιορισμένου κινδύνου, τα οποία θα υπόκεινται σε ορισμένες υποχρεώσεις διαφάνειας και ενημερώσεις λ.χ. ενημέρωση των φυσικών προσώπων που είτε αλληλοεπιδρούν με το σύστημα αυτό είτε εκτίθενται σε αυτό¹⁰². Τέλος στην τέταρτη κατηγορία εμπίπτουν τα συστήματα TN με ελάχιστο κίνδυνο, όπως τα βιντεοπαιχνίδια που είναι βασισμένα στην TN ή τα φίλτρα ανεπιθύμητης αλληλογραφίας, τα οποία δε θα υπέχουν ουδεμία υποχρέωση από τις ρυθμίσεις της πρότασης Κανονισμού.

Συμπερασματικά, παρατηρείται πως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέλεξε να μην συμπεριλάβει κάποια ρύθμιση αστικής ευθύνης στην πρόταση Κανονισμού που εκπόνησε. Εντούτοις στην από 21^η Απριλίου 2021 Ανακοίνωση για την προώθηση μιας ευρωπαϊκής προσέγγισης της τεχνητής νοημοσύνης¹⁰³ επισήμανε την πρόθεση της να προτείνει το 2022 μέτρα της ΕΕ για την προσαρμογή του πλαισίου ευθύνης στις προκλήσεις των νέων τεχνολογιών, συμπεριλαμβανομένης της TN, ώστε να διασφαλιστεί ότι τα θύματα που υφίστανται ζημία στη ζωή, την υγεία ή την περιουσία τους λόγω των νέων τεχνολογιών έχουν πρόσβαση στην ίδια αποζημίωση με τα θύματα άλλων τεχνολογιών. Είναι άγνωστος ο λόγος που αποθάρρυνε την Επιτροπή από μια ενιαία πρόταση Κανονισμού με ρυθμίσεις αφενός για τις υποχρεώσεις που επιβάλλονται για τη νόμιμη χρήση των συστημάτων TN και τις διοικητικές κυρώσεις για παράβαση αυτών, αφετέρου και για την αξίωση αποζημίωσης του ζημιωθέντος από τις

⁹⁵ T. Burri/ F. von Bothmer, op.cit, σελ.3

⁹⁶ COM (2021) 206 τελικό της 21.04.2021, άρθρο 3 § 2 και άρθρα 26-28.

⁹⁷ Ibid, άρθρα 8-11 και 13

⁹⁸ Ibid, άρθρα 12 και 14

⁹⁹ Ibid, άρθρο 29

¹⁰⁰ Ibid, άρθρο 28 § 1

¹⁰¹ Ibid, άρθρο 43

¹⁰² Ibid, άρθρο 52

¹⁰³ COM (2021) 205 τελικό της 21.04.2021, σελ. 33

παραβάσεις του (προτεινόμενου) Κανονισμού. Εκτιμάται στην θεωρία¹⁰⁴ πως είναι πιθανό να υιοθετηθεί ένα καθεστώς αντικειμενικής ευθύνης για τα συστήματα TN υψηλού κινδύνου και υποκειμενική ή νόθος αντικειμενική για τα συστήματα TN που δεν θεωρούνται υψηλού κινδύνου, ενώ κρίνεται σκόπιμο να προβλεφθεί κάποια αποδεικτική διευκόλυνση για τον ζημιωθέντα ως προς την υπαιτιότητα. Μια τέτοια διευκόλυνση υπάρχει στο άρθρο 8 του Ν. 2251/1994 για την προστασία του καταναλωτή που προβλέπει πως ο παρέχων υπηρεσίες φέρει το βάρος της απόδειξης για την έλλειψη παρανομίας και υπαιτιότητάς του. Τα πορίσματα στο ζήτημα καταλήγουν σε κοινό συμπέρασμα πως οι διατάξεις της Οδηγίας 85/374/ΕΟΚ για τα θέματα ευθύνης λόγω ελαττωματικών προϊόντων¹⁰⁵, ακόμα και με σχετικές τροποποιήσεις, δε θα είναι επαρκείς για την αντιμετώπιση των δυσχερειών που θα αντιμετωπίσει ο ζημιωθείς από ένα σύστημα TN στην προσπάθειά του να αποζημιωθεί για τη βλάβη που υπέστη. Είναι σαφές πως υπάρχει πολύς δρόμος στην διαμόρφωση του κοινού ενωσιακού νομοθετικού πλαισίου για την αστική ευθύνη που πηγάζει από την χρήση συστημάτων TN διότι απαιτεί ισορροπία μεταξύ των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των κρατών μελών και όλων των εμπλεκόμενων κοινωνικών και οικονομικών φορέων.

---

¹⁰⁴ Ε. Τρούλη, *Ο μακρύς δρόμος για τα υπό διαμόρφωση νομοθετικά εργαλεία της ΕΕ* σε Τιμητικός τόμος Δημήτριου Ν. Μανιώτη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2021, σελ. 1125-1150

¹⁰⁵ L 210, 7.8.1985

§2. Το ενωσιακό σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας και η πρόκληση των συστημάτων ΑΙ

«...Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί δια μιας, ούτε σε ένα συνολικό σχέδιο: θα οικοδομηθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα που καταρχάς θα δημιουργήσουν μια πραγματική αλληλεγγύη¹⁰⁶.» Διακήρυξη Σουμάν – 9^η Μαΐου 1950

Η ευρωπαϊκή ιδέα είναι η πεποίθηση πως οι αλληπάλληλες πολεμικές συρράξεις με απώλεια εκατομμυρίων ανθρωπίνων ζωών και καταστροφικές συνέπειες θα ανατραπούν μόνο με μια πολιτική ένωση των χωρών της Ευρώπης. Ο απολογισμός των καταστροφικών συνεπειών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έθεσε επιτακτικά το ζήτημα της ευρωπαϊκής ενότητας. Το σχέδιο της ενωμένης Ευρώπης, που ανήκει στον Γάλλο πολιτικό Ζαν Μοννέ (Jean Monnet), στόχευσε σε μια ήπια και σταδιακή διαδικασία ενοποίησης «βήμα προς βήμα» που εκκινεί από μια οικονομική συνεργασία μεταξύ των κρατών. Η οικονομική συνεργασία αποτέλεσε το κύριο όχημα επικράτησης της ειρήνης στην Ευρώπη με απώτερη επιδίωξη τις στενότερες σχέσεις μεταξύ των συνεργαζόμενων κρατών που θα μετουσιωνόταν σε οικονομική και κοινωνική πρόοδο. Η διακήρυξη Σουμάν (*Schumann*) πρότεινε στον μεταπολεμικό δημόσιο διάλογο την άνω μορφή κοινοτικής συνεργασίας που καρποφόρησε το 1951 με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) ως ο πρώτος από μια σειρά υπερεθνικών ευρωπαϊκών θεσμών. Το 1957 υπογράφηκαν στην Ρώμη δύο νεότερες Συνθήκες με τις οποίες ιδρύθηκαν η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (EURATOM). Η υιοθέτηση κοινών αξιών αποτυπώθηκε στο προοίμιο της ΕΟΚ «...αποφασισμένοι να παγιώσουν, με την συνένωση των οικονομικών τους δυνάμεων, την διαφύλαξη της ειρήνης και της ελευθερίας και καλώντας τους άλλους λαούς της Ευρώπης που συμμερίζονται τα ιδεώδη τους να συμμετάσχουν στην προσπάθεια τους...». Το ευρωπαϊκό οικοδόμημα στηρίχθηκε στις τρεις κοινότητες (ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, EURATOM) που μετεξελίχθηκαν στη σημερινή «Ευρωπαϊκή Ένωση».

Ο αρχικός στόχος των ευρωπαϊκών κοινοτήτων ήταν η δημιουργία ελεύθερης εσωτερικής αγοράς με την καθιέρωση της ελεύθερης διακίνησης των συντελεστών της παραγωγής. Καταρχήν αυτό περιλάμβανε την ελεύθερη μετακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων και εργαζομένων. Η ελεύθερη κυκλοφορία οικονομικά ενεργού πληθυσμού αναδείχθηκε ως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος αντιμετώπισης της ανεργίας της εποχής εκείνης, ενώ παράλληλα ενισχύθηκε η παραγωγή στα μεγάλα βιομηχανικά κράτη της Ευρώπης. Τα άνω οδήγησαν σε ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη που απάλυνε τις επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη¹⁰⁷.

Οι τρεις ιδρυτικές Συνθήκες (ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, EURATOM) συνήφθησαν την δεκαετία του 50' ως παραδοσιακά κείμενα του διεθνούς δικαίου, ήτοι ως συμφωνίες μεταξύ ανεξάρτητων και κυρίαρχων κρατών. Κατά την εποχή εκείνη το κλασικό διεθνές δίκαιο δεν αποτελούσε κατηγορία δικαίου που απευθύνεται στα φυσικά πρόσωπα, αλλά ένα σύνολο κανόνων που εφαρμόζεται μεταξύ των συμβεβλημένων κρατών.¹⁰⁸ Εντούτοις, ήδη από τις αρχές της

¹⁰⁶ <https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950-el> (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης: 30.10.2023)

¹⁰⁷ Ε. Σαχπεκίδου, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Σάκκουλα, 2021, σελ. 14-21

¹⁰⁸ Β. Χριστιανός, *Εισαγωγή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 3-7

δεκαετίας του '60, το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) έκρινε στην θεμελιώδη απόφαση *Van Gen den Loos*¹⁰⁹ πως η κοινοτική έννομη τάξη, αν και προϊόν μιας διεθνούς συνθήκης, διαφοροποιείται από το διεθνές δίκαιο για λόγους που ανάγονται στην αποστολή της και στους στόχους που επιδιώκει, στα θεσμικά χαρακτηριστικά της και στην φύση των σχέσεων που εγκαθιδρύει μεταξύ των κοινοτικών οργάνων, κρατών-μελών και ιδιωτών. Ο χαρακτηρισμός της Κοινότητας στην υπόθεση *Van Gen den Loos* ως «νέας έννομης τάξης διεθνούς δικαίου» δεν έχει έκτοτε χρησιμοποιηθεί στην νομολογία του ΔΕΚ, ωστόσο είναι εμφανής η διαφοροποίηση από το διεθνές δίκαιο, με την αναφορά πλέον σε μια «ιδιαίτερη έννομη τάξη» στην θεμελιώδους σημασίας υπόθεση *Costa*¹¹⁰.

Η στενότερη συνεργασία των κρατών μελών στο πεδίο της απλοποίησης των προϋποθέσεων της αναγνώρισης και εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων υπήρξε προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που τελεσφόρησε με την Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 (ΣυμβΒρυξ). Η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 εκπονήθηκε με βάση το τότε άρθρο 220 της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας¹¹¹ αρχικά μεταξύ των έξι ιδρυτικών μελών (Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Ιταλία και Λουξεμβούργο), ενώ έπειτα προσχωρήσαν και επόμενα μέλη της ΕΟΚ, μεταξύ άλλων και η Ελλάδα. Η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε από τις συμβάσεις προσχωρήσεως νέων μελών σ' αυτή, που τέθηκε σε ισχύ στην Ελλάδα με το Ν. 1814/1988¹¹².

Η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 υπήρξε ένα ρηξικέλευθο νομικό κείμενο συγκριτικά με άλλα κείμενα εκείνης της περιόδου (λ.χ. Σύμβαση της Χάγης του 1971 με το ίδιο αντικείμενο) διότι καθιέρωσε άμεσους κοινούς κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας μεταξύ των κρατών μελών και παράλληλα απέκλεισε τους κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας που προέρχονται από τις εθνικές κωδικοποιήσεις των συμβαλλομένων κρατών. Η φιλοσοφία της Σύμβασης των Βρυξελλών διαφαίνεται σε ορισμένες γενικές αρχές και νομοθετικές επιλογές που υιοθετήθηκαν ως κύριοι άξονες της, ήτοι α) η καθιέρωση της κατοικίας έναντι της ιθαγένειας του εναγόμενου ως βασικό κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας (*actor sequitur forum rei*) για την εξασφάλιση της δικονομικής ισορροπίας (άρθρο 2 ΣυμβΒρυξ), β) η κατάργηση των υπέρμετρων βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας στις διασυνοριακές υποθέσεων μεταξύ των κρατών μελών (άρθρο 3 ΣυμβΒρυξ) που συμπεριλαμβάνει και το άρθρο 40 ΚΠολΔ¹¹³, γ) η πλαισίωση του κανόνα *actor sequitur forum rei* με *numerus clausus* εξαιρετικών κανόνων είτε συντρέχουσας (άρθρο 5, σημείο 1 και 3 ΣυμβΒρυξ) είτε αποκλειστικής (άρθρο 16 § 1 ΣυμβΒρυξ) βάσης διεθνούς δικαιοδοσίας και δ) η αναγνώριση της σημασίας της ιδιωτικής

¹⁰⁹ C-26/62, *Van Gen den Loos v Administratie der Belastingen*, ECLI:EU:C:1963:1

¹¹⁰ C-6/64, *Costa v ENEL*, ECLI:EU:C:1964:66 «η Συνθήκη της ΕΟΚ δημιούργησε ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών από της θέσεως της Συνθήκης σε ισχύ και δεσμεύει τα δικαστήριά τους.»

¹¹¹ Άρθρο 220: «Τα κράτη μέλη, εφ' όσον είναι αναγκαίο, διεξάγουν μεταξύ τους διαπραγματεύσεις, για να εξασφαλίσουν προς όφελος των υπηκόων τους: ... την απλούστουση των διατυπώσεων για την αμοιβαία αναγνώριση και εκτέλεση δικαστικών και διαιτητικών αποφάσεων...»

¹¹² ΦΕΚ Α' 249/11.11.1988

¹¹³ 40 ΚΠολΔ «1. Δίκες εναντίον προσώπων που δεν έχουν κατοικία στην Ελλάδα, εφόσον το αντικείμενό τους είναι περιουσιακό, μπορούν να εισαχθούν και στο δικαστήριο, στην περιφέρεια του οποίου υπάρχει περιουσία του εναγομένου ή βρίσκεται το επίδικο αντικείμενο. 2. Αν η περιουσία συνίσταται σε χρηματικές απαιτήσεις του εναγομένου εναντίον τρίτου, θεωρείται πως η περιουσία βρίσκεται στον τόπο της κατοικίας του τρίτου.»

βούλησης για την διαμόρφωση και εξέλιξη των διασυνοριακών συναλλαγών με κανόνες για την παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας (άρθρο 17 Συμβρυξ)¹¹⁴.

Η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 με τις ανωτέρω γενικές αρχές και νομοθετικές επιλογές κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας δημιούργησε ένα κοινοτικό κεκτημένο στην ιδιαίτερη έννομη τάξη της ΕΟΚ. Έτσι αν και η Σύμβαση των Βρυξελλών δεν συνιστούσε ούτε πρωτογενές ούτε παράγωγο κοινοτικό δίκαιο, θεωρήθηκε δεδομένο πως κάθε διεύρυνση της Κοινότητας συνοδεύεται με συμφωνία προσχώρησης στην Σύμβαση των Βρυξελλών, ώστε το πεδίο εφαρμογής της να επεκτείνεται στα νέα κράτη μέλη. Καμία προχώρηση κράτους μέλους δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση τις ανωτέρω γενικές αρχές και νομοθετικές επιλογές κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας αλλά αντίθετα προσέφερε έναυσμα για εμβάθυνση για την ενοποιητική λειτουργία της Σύμβασης. Η Σύμβαση του 1978 περί της προσχώρησης του Βασιλείου της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βορείου Ιρλανδίας στην Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968¹¹⁵ επέφερε αφενός μεν αναγκαίες τεχνικές προσαρμογές ώστε να ενταχθούν αρμονικά οι θεσμοί του common law αφετέρου δε θέσπιση προστατευτικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας για διαπραγματευτικά αδύνατα συμβαλλόμενα πρόσωπα λ.χ. διαφορές από συμβάσεις καταναλωτών (άρθρα 13-15). Η Σύμβαση του 1982 περί της προσχώρησης της Ελληνικής Δημοκρατίας στην Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968¹¹⁶ δεν επέφερε ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις. Έπειτα, η Σύμβαση του 1989 περί της προσχώρησης του Βασιλείου της Ισπανίας και της Πορτογαλικής Δημοκρατίας¹¹⁷ επέφερε ουσιαστικές αλλαγές με στόχο τον συντονισμό της Σύμβασης των Βρυξελλών με την πρόσφατη Σύμβαση του Λουγκάνο του 1988¹¹⁸ μεταξύ των κρατών μελών της ΕΟΚ και των κρατών της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ). Η επιτυχημένη εφαρμογή της Σύμβασης των Βρυξελλών του 1968 εδραίωσε ένα σύστημα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας που ώθησε τα κράτη της ΕΖΕΣ να υιοθετήσουν το σύστημα αυτό, έχοντας ως στόχο την δημιουργία ενός διευρυμένου χώρου αποτελεσματικής απονομής δικαιοσύνης στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Παράλληλα η Σύμβαση προσχώρησης του 1989 θέσπισε προστατευτική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας για διαφορές από ατομικές συμβάσεις εργασίας (άρθρο 4) και βελτίωσε το άρθρο 17 σχετικά με τον τύπο των συμφωνιών παρέκτασης. Η τελευταία Σύμβαση του 1996 περί της προσχώρησης της Δημοκρατίας της Αυστρίας, της Δημοκρατίας της Φινλανδίας και του Βασιλείου της Σουηδίας¹¹⁹ δεν επέφερε κάποιες ουσιαστικές μεταβολές ενώ στο μεταξύ είχε ήδη ιδρυθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση με την Συνθήκη της Μάαστριχτ.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (ΣΕΕ/Μ)¹²⁰ δημιούργησε ένα νέο πυλώνα στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα που αφορούσε την αυξημένη συνεργασία των κρατών μελών στο πεδίο των αστικών και εμπορικών υποθέσεων με αποτέλεσμα η ενοποιητική δραστηριότητα του ευρωπαϊκού νομοθέτη για πρώτη φορά να έχει θεσμικό θεμέλιο. Έτσι πέραν της σχεδιαζόμενης

---

¹¹⁴ Β. Μαραζοπούλου, *Υπερδαφική εκτέλεση κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 31-35

¹¹⁵ L 304/1 της 30.10.1978

¹¹⁶ L 388/1 της 31.12.1982

¹¹⁷ L 285/1 της 3.10.1989

¹¹⁸ L 319/9 της 25.11.1988

¹¹⁹ C 15/1 της 15.1.1997

¹²⁰ C 191/1 της 29.7.1992

αναθεώρησης της Σύμβασης των Βρυξελλών που συνιστούσε το βασικό σημείο αναφοράς στο πεδίο αυτό, ο ευρωπαϊός νομοθέτης ανέλαβε την πρωτοβουλία εκπόνησης δύο νέων διεθνών συμβάσεων, ήτοι διεθνής σύμβαση για την διεξαγωγή των επιδόσεων μεταξύ των κρατών μελών και διεθνής σύμβαση για την διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων σε διαφορές οικογενειακού δικαίου. Εντούτοις, το θεσμικό πλαίσιο της ΣΕΕ/Μ αποδείχθηκε εν μέρει αναποτελεσματικό στην προσπάθεια ταχύτερης αύξησης της συνεργασίας των κρατών μελών στο πεδίο των αστικών υποθέσεων διότι η υπαγωγή της στον τρίτο πυλώνα είχε ως αποτέλεσμα οι πρωτοβουλίες να λαμβάνουν την μορφή προτάσεων διεθνών συμβάσεων ως κεντρικό νομοθετικό εργαλείο της κλασσικής διακυβερνητικής συνεργασίας. Αυτό επέφερε στην Ένωση των τότε 15 κρατών μελών αφενός μεν επισφάλεια και βραδύτητα λόγω της διαδικασίας διαπραγμάτευσης, κατάρτισης και επικύρωσης αφετέρου δε αβεβαιότητα δικαίου λόγω των διαφορετικών χρονολογιών επικύρωσης με αποτέλεσμα να μην ισχύει μια ενιαία έκδοση της Σύμβασης στο σύνολο των κρατών μελών. Συνεπεία των ανωτέρω ήτο η ματαίωση της ratio της Σύμβασης, ήτοι η διευκόλυνση της κυκλοφορίας των δικαστικών αποφάσεων μεταξύ των κρατών μελών.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ (ΣΕΕ/Α)¹²¹ που υπεγράφη μόλις 5 έτη μετά της ΣΕΕ/Μ αντιμετώπισε τις ανωτέρω αδυναμίες της διαδικασίας ενοποίησης στο πεδίο των αστικών υποθέσεων και μεταφέροντας την αρμοδιότητα των ζητημάτων της δικαστικής συνεργασίας από τον τρίτο στον πρώτο πυλώνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συγκεκριμένα στον νεοσυσταθέντα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης (άρθρα 61-69 ΣΕΕ/Α). Η μεταφορά αυτή συνιστά τομή, διότι τα ζητήματα της δικαστικής συνεργασίας επί αστικών υποθέσεων συμπεριλήφθηκε στο πεδίο της υπερεθνικής συνεργασίας και έτσι να ρυθμίζεται πλέον από το δευτερογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εξαιρέση από το νέο νομοθετικό πλαίσιο αποτέλεσαν η Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο (Πρωτόκολλο 4) και η Δανία (Πρωτόκολλο 5) που διεκδίκησαν και πέτυχαν ένα ειδικό καθεστώς αναφορικά με την συμμετοχή τους στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως «βαρύ πλήγμα»¹²² στην ομοιομορφία του ευρωπαϊκού δικαστικού χώρου. Εντούτοις, η μεταφορά της δικαστικής συνεργασίας στον πρώτο πυλώνα της Ένωσης ήλθε σε κρίσιμη συγκυρία ενόψει της ένταξης 10 νέων κρατών μελών το 2004 αφού το δευτερογενές δίκαιο της ΕΕ θα ίσχυε αυτομάτως στα νέα κράτη μέλη.

Ο κύριος στόχος της υπαγωγής της δικαστικής συνεργασίας επί αστικών υποθέσεων στο πεδίο της υπερεθνικής συνεργασίας των κρατών μελών συνίσταται στην σταδιακή κατάργηση των ενδιάμεσων μέτρων και διαδικασιών κατά το στάδιο της αναγνώρισης και εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η διακήρυξη του στόχου αυτού μετά της διεύρυνσης των μέτρων υλοποίησης απασχόλησε τα θεσμικά όργανα της Ένωσης επανειλημμένως, τα οποία τον προώθησαν με ποικιλία πρωτοβουλιών¹²³. Η δυναμική

¹²¹ C 340/1 της 10.11.1997

¹²² Ε. Σαχπεκίδου, *Η κοινωνικοποίηση της Δικαστικής Συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις μετά την Συνθήκη του Άμστερνταμ*, Αρμ. 12/2001, 1620-1627

¹²³ Βλ. ΕΕ C 33 της 31.1.1998 *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο «Προς αύξηση της αποτελεσματικότητας στην έκδοση και την εκτέλεση των αποφάσεων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης»* σκ.9, ΕΕ C 19 της 23.01.1999 *Πρόγραμμα δράσης του Συμβουλίου και της Επιτροπής όσον αφορά την άριστη δυνατή εφαρμογή των διατάξεων της συνθήκης του Άμστερνταμ για τη δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Συμπεράσματα του Συμβουλίου του Τάμπερε, σκ. 33-37, Το πλήρες κείμενο της είναι

των μεταβολών της ΣΕΕ/Α μετά των άνω πρωτοβουλιών καρποφόρησαν στην εκπόνηση του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι που αντικατέστησε την Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968 για τα κράτη μέλη της Ένωσης πλην της Δανίας. Ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ι έφερε τροποποιήσεις στην Σύμβαση των Βρυξελλών στα σημεία εκείνα ως προς τα οποία η τελευταία επιδεχόταν βελτιώσεις, χωρίς ωστόσο να διαφέρει ως προς την δομή ούτε και να διαμορφώνει ριζικά διαφορετικές λύσεις. Καίτοι ο κύριος όγκος των αλλαγών αφορούσε την διαδικασία αναγνώρισης και εκτέλεσης, εντούτοις δεν έλειψαν και μερικές σημαντικές παρεμβάσεις στους κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας. Έτσι ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ι που άρχισε να ισχύει από την 01.03.2002 αναθεώρησε το άρθρο 5, σημείο 1 αναφορικά με τις διαφορές από σύμβαση, επιβάλλοντας τον αυτόνομο προσδιορισμό του τόπου εκπλήρωσης της παροχής για τις συμβάσεις πώλησης και παροχής υπηρεσιών, επέκτεινε το πεδίο εφαρμογής του άρθρο 5, σημείο 3 και στις επικείμενες αδικοπραξίες¹²⁴, χαλάρωσε τις προϋποθέσεις θεμελίωσης ομοδικίας στο άρθρο 6 § 1, βελτίωσε την προστασία των κατά τεκμήριο συναλλακτικά αδύναμων μερών (ασφαλισμένων, καταναλωτών και εργαζομένων) και σχετικοποίησε την αποκλειστικότητα των συμφωνιών παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας που κατ' επιλογή των μερών μπορούν να έχουν συντρέχουσα ισχύ και όχι αποκλειστική. Τέλος, ο ευρωπαϊός νομοθέτης έκανε σημαντικό βήμα στον ήδη αναπτυσσόμενο ψηφιακό κόσμο και απέδωσε στις καταρτιζόμενες ρήτρες διεθνούς δικαιοδοσίας δια ηλεκτρονικών επικοινωνιών κύρος αντίστοιχο με εκείνες που προκύπτουν από παραδοσιακά έγγραφα¹²⁵. Οι άνω αναθεωρήσεις ισχυροποίησαν την διαχρονικότητα και την ιδιαίτερη επιτυχία του συστήματος διεθνούς δικαιοδοσίας του ενιαίου ευρωπαϊκού δικαστικού χώρου, συνέβαλαν στον σχηματισμό ενός δικονομικού κεκτημένου με υψηλό επίπεδο δικαιοσυγκριτικής και δικαιοκρατικής ποιότητας και προετοίμασαν τα κράτη μέλη για τις προκλήσεις της αυξημένης και πολυδιάστατης διασυνδεσιμότητας στο κοινωνικό και νομικό γίνεσθαι ελέω της παγκοσμιοποίησης. Έτι περισσότερο και συγκριτικά, το πνεύμα αυτό φαίνεται πως κυριάρχησε και στις αντίστοιχες εξελίξεις στις ΗΠΑ, όπου σημειώνεται ένας δικαιοσυγκριτικός αναπροσανατολισμός τόσο της νομοθετικής δραστηριότητας όσο και της νομολογίας επί ζητημάτων διεθνούς δικαιοδοσίας. Εντός αυτού του πλαισίου παρατηρήθηκε μια σημαντική προσπάθεια ερμηνευτικής αλληλεπίδρασης των αμερικανικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας καθώς και της έννοιας της δημόσιας τάξης με τις λογικές και νομικές κατηγορίες αλλοδαπών εννόμων τάξεων, με απώτερο στόχο τον καλύτερο συντονισμό της απονομής δικαιοδοτικού έργου σε διασυνοριακές υποθέσεις¹²⁶.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας μερίμνησε για την αναθεώρηση του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου αναφορικά αφενός με την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων αφετέρου με την εκδημοκρατισμό της λειτουργίας του. Έτσι δυνάμει του άρθρου 6 της ΣΕΕ, όπως ισχύει μετά την Συνθήκη της Λισαβόνας, ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹²⁷

διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://www.consilium.europa.eu/media/21052/91400.pdf> (τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023), ΕΕ C 12 της 15.1.2001 *Σχέδιο προγράμματος μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των αποφάσεων επί αστικών και εμπορικών υποθέσεων*

¹²⁴ Ε. Βασιλακάκης, *Η δωσιδικία του τόπου του ζημιολόγου γεγονότος σε περίπτωση επαπειλούμενων αδικοπραξιών (κατά το άρθρο 5 σημ. 3 του κανονισμού 44/2001)*, Αρμ 1/2005, 3-10

¹²⁵ Χ. Ταγαράς, *Η αναθεώρηση της Σύμβασης των Βρυξελλών με τον κανονισμό 44/2001*, ΝοΒ 2004, 1143-1168

¹²⁶ Η. Buxbaum, *Regulatory policy in transnational litigation: the influence of judicial globalization*, σελ.73-85 σε Η.Ρ. Mansel, *Festschrift for Erik Jayme*, Sellier. European Law Publishers, 2004 Munich

¹²⁷ C 364 της 18.12.2000

αποκτά δεσμευτική ισχύ, ενώ η Ένωση διακήρυξε την πρόθεσή της να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ. Καίτοι, το τελευταίο έχει παρέλθει σε νομικό τέλμα μετά την αρνητική γνωμοδότηση του ΔΕΕ¹²⁸, η διακήρυξη αυτή διατηρεί τον συμβολικό χαρακτήρα και τονίζει την σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της ευρωπαϊκής έννομης τάξης. Η απόδοση δεσμευτικής ισχύος του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθιέρωσε ένα ενιαίο αξιακό υπόβαθρο του ευρωπαϊκού δικαίου το οποίο προσέφερε στα κράτη μέλη ένα κοινό σημείο αναφοράς στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης και συνέβαλε στην περαιτέρω ώσμωση των αξιών στο ενωσιακό δικονομικό δίκαιο.

Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης¹²⁹ έθεσε ως προτεραιότητα «Μια Ευρώπη του Δικαίου και της Δικαιοσύνης» στην οποία εμβάθυνση του ευρωπαϊκού χώρου δικαιοσύνης είναι απαραίτητη για την υπέρβαση του σημερινού κατακερματισμού του. Έτσι προκρίνει την δημιουργία μηχανισμών για την διευκόλυνση της πρόσβασης στην δικαιοσύνη, την βελτίωση της συνεργασίας των συναφών προς την δικαιοσύνη επαγγελματιών και την κατάργηση όλων των ενδιάμεσων μέτρων αναγνώρισης και εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων με απώτερο στόχο η διασυννοριακή φύση μιας υπόθεσης να μη συνιστά αποθαρρυντικός παράγοντας της απονομής της δικαιοσύνης εντός της Ένωσης.

Δυνάμει του άρθρου 73 του Κανονισμού Βρυξέλλες I, η Επιτροπή έχει την υποχρέωση να υποβάλει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή το αργότερο εντός πέντε ετών από την θέση του σε ισχύ έκθεση σχετική με την εφαρμογή του που μπορεί να συνοδεύεται και με προτάσεις προσαρμογής του. Η έρευνα κατά το στάδιο της προετοιμασίας της πρότασης της Επιτροπής ανατέθηκε στην ομάδα των καθηγητών *B. Hess, T. Pfeiffer και P. Schlosser* του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, μια συγκριτική μελέτη για την εφαρμογή του Κανονισμού Βρυξέλλες I σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη γνωστή ως *Heidelberg Report on the Application on the Regulation of Brussels I*¹³⁰ και στην ομάδα του καθηγητή *A. Nuyts* του Ελεύθερου Πανεπιστημίου των Βρυξελλών, μια μελέτη αποκλειστικά ως προς σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητα της διάκρισης μεταξύ εναγόμενων που κατοικούσαν εντός κρατών μελών της ΕΕ και εναγόμενων που κατοικούσαν σε τρίτα κράτη αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας (*Nuyts Report*)¹³¹. Η Επιτροπή παρουσίασε την έκθεση για την εφαρμογή του Κανονισμού Βρυξέλλες I¹³², συνοδευόμενη από μία Πράσινη Βίβλο¹³³ στα οποία κείμενα υποστήριξε πως η εφαρμογή του Κανονισμού είναι εν γένει ικανοποιητική ωστόσο ορισμένες διατάξεις δύναται να βελτιωθούν με σκοπό την περαιτέρω διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των αποφάσεων και την ενίσχυση της πρόσβασης στην δικαιοσύνη. Κατόπιν της ολοκλήρωσης των

¹²⁸ Γνωμοδότηση 2/2013 του Δικαστηρίου (ολομέλεια) της 18^{ης} Δεκεμβρίου 2014, ECLI:EU:C:2014:2454

¹²⁹ C 115/1 της 4.5.2010

¹³⁰ B. Hess /T. Pfeiffer/P. Schlosser, *Heidelberg Report on the Application on the Regulation of Brussels I*, 2007, Διαθέσιμο στον ιστότοπο: http://courtesa.eu/wp-content/uploads/2019/03/study_application_brussels_I_en.pdf (τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023)

¹³¹ A.Nuyts, *Review of the Member States' Rules concerning the "Residual Jurisdiction" of their courts in Civil and Commercial Matters pursuant to the Brussels I and II Regulations*, 2007, Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://gavclaw.files.wordpress.com/2020/05/arnaud-nuyts-study_residual_jurisdiction_en.pdf> (τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023)

¹³² COM (2009) 174 τελικό της 21.04.2009

¹³³ COM (2009) 175 τελικό της 21.04.2009

διαβουλεύσεων η Επιτροπή πρότεινε μια φιλόδοξη αναθεώρηση¹³⁴ που αποσκοπούσε στη γενική επέκταση του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες I ως προς τους εναγόμενους που έχουν την κατοικία τους εκτός της Ένωσης, προσδίδοντας έτσι στον Κανονισμό οικουμενικό χαρακτήρα. Επί της ουσίας, η Επιτροπή επιδίωξε την εναρμόνιση ως προς τον οικουμενικό χαρακτήρα με τον Κανονισμό Ρώμη I (άρθρο 2) και τον Κανονισμό Ρώμη II (άρθρο 3) το οποίο έγινε αντικείμενο σφοδρής κριτικής από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹³⁵. Κατά την συζήτηση τέθηκε το ζήτημα των ορίων της διεθνούς δικαιοδοσίας κατά το διεθνές δίκαιο και συνεπακόλουθα των ζητημάτων στο πεδίο της αμοιβαιότητας και διεθνούς αβροφροσύνης (*comitas gentium*) με τρίτα κράτη που θα οδηγούσε σε περίπλοκα θέματα εφαρμογής του Κανονισμού. Έτσι αποφασίστηκε πως το ζήτημα της οικουμενικότητας να μετατεθεί για αργότερα και το άρθρο 79 του Κανονισμού Βρυξέλλες I bis προβλέπει ρητά την επανεξέταση του ζητήματος στην επόμενη έκθεση της Επιτροπής εντός δεκαετίας¹³⁶.

Καίτοι η φιλόδοξη πρόταση της Επιτροπής δεν έγινε δεκτή, ο νέος Κανονισμός 1215/2012 (Βρυξέλλες I bis) που ουσιαστικά συνιστά αναδιατύπωση¹³⁷ του Κανονισμού 44/2001 (Βρυξέλλες I), υιοθέτησε τρεις καινοτομίες αναφορικά με την επέκταση εφαρμογής του με την έννοια που αναφέρθηκε και πιο συγκεκριμένα ως προς τον εργαζόμενο και τον καταναλωτή, τις συμφωνίες παρέκτασης και τον συντονισμό παράλληλων διαδικασιών δια της εκκρεμοδικίας. Έτι περισσότερο, σημαντικές εξελίξεις συνιστούν αθροιστικά η κατάργηση του *exequatur*, η ισχυροποίηση της δικονομικής αυτονομίας με βελτιώσεις ως προς τον αποκλεισμό της διαιτησίας από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού και η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των συμφωνιών παρέκτασης.

Η Σύμβαση των Βρυξελλών του 1968, ο Κανονισμός 44/2001 και ο Κανονισμός 1215/2012 αδιαμφισβήτητα έχουν τον ίδιο DNA αποτελώντας προϊόν πυκνής επιστημονικής επεξεργασίας σε όλες τις χώρες που ισχύει και με πλούσια νομολογία. Η τριλογία Σύμβαση των Βρυξελλών, Κανονισμός Βρυξέλλες I και Κανονισμός Βρυξέλλες I bis συνιστά ένα ενωσιακό σύστημα κανόνων, η ερμηνεία των οποίων έχει ανατεθεί υποχρεωτικά στο ΔΕΕ κατά το άρθρο 267 της ΣΛΕΕ. Η μακρά ιστορία και αποδεδειγμένη νομική αξία το καθιστούν το κυριότερο ενωσιακό νομοθετικό κείμενο στα ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας και αναγνώρισης και εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων. Έτσι ο Χ. Παμπούκης γλαφυρά αναφέρεται στο σύστημα Βρυξελλών ως ένα είδος κανονιστικού ηλίου γύρω από τον οποίο τίθενται σε τροχιά διάφοροι πλανήτες, που σχηματίζουν ένα σχεδόν πλήρες ενωσιακό δικονομικό περιβάλλον¹³⁸.

Η αυξανόμενη ανάπτυξη και χρήση συστημάτων TN με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (λ.χ. αδιαφάνεια, πολυπλοκότητα, εξάρτηση από δεδομένα, αυτόνομη συμπεριφορά) δοκιμάζει σοβαρά τα δικαιοκρατικά όρια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και εγείρει εύλογες ανησυχίες

¹³⁴ COM (2010) 748 τελικό της 14.12.2010

¹³⁵ Έκθεση Zwiefka A7-0219/2010. Το πλήρες κείμενο της είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2010-0219_EL.html (τελευταία επίσκεψη: 29.10.2023)

¹³⁶ Χ. Παμπούκης, *Διεθνής Δικαιοδοσίας, Αναγνώριση & Εκτέλεση Αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές διαφορές. Ο νέος αναθεωρημένος Κανονισμός 1215/2012 Βρυξέλλες (Ibis)*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 1-10

¹³⁷ Ν. Νίκας/Ε. Σαχπεκίδου, *Ευρωπαϊκή πολιτική δικονομία: ερμηνεία κατ' άρθρον του Κανονισμού Βρυξελλών Ia (1215/2012) για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Σάκκουλα, 2016, σελ. 7

¹³⁸ Χ. Παμπούκης, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 771

για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αξίες της Ένωσης, μεταξύ αυτών και η εξασφάλιση της πρόσβασης στην δικαιοσύνη. Η διαπίστωση πως η ποικιλομορφία των συστημάτων TN και το ευρύ φάσμα κινδύνων που ενέχει η τεχνολογία συνιστούν ουσιαστική μεταβολή των συνθηκών, η Ένωση θα πρέπει να ενισχύει την αμοιβαία εμπιστοσύνη στα δικαιοδοτικά συστήματα και να επιτρέπει στους πολίτες να διεκδικούν τα δικαιώματά τους σε όλη την Ένωση με σημαντική αύξηση της γενικής ευαισθητοποίησης όσον αφορά τα δικαιώματα και με τη διευκόλυνση της πρόσβασής τους στη δικαιοσύνη.

1. Πεδίο εφαρμογής της Πρότασης Κανονισμού της Επιτροπής για την TN

Θεμελιώδες ζήτημα κατά την διαμόρφωση της πρότασης Κανονισμού για την TN αποτέλεσε ο ορισμός της TN διότι αυτό είναι άμεσα συνυφασμένο με το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής της. Κατά το άρθρο 3 αριθ. 1 της πρότασης Κανονισμού το σύστημα TN είναι *λογισμικό που αναπτύσσεται με μία ή περισσότερες από τις τεχνικές και προσεγγίσεις που παρατίθενται στο παράρτημα I και μπορεί, για ένα δεδομένο σύνολο στόχων που έχουν καθοριστεί από τον άνθρωπο, να παράγει στοιχεία εξόδου όπως περιεχόμενο, προβλέψεις, συστάσεις ή αποφάσεις που επηρεάζουν τα περιβάλλοντα με τα οποία αλληλεπιδρά*. Η πρόταση Κανονισμού για την TN υιοθετεί έναν ευρύ, ακριβή και διαχρονικό ορισμό των συστημάτων TN, ώστε να παρέχεται αφενός μεν ασφάλεια δικαίου αφετέρου δε ευελιξία για την προσαρμογή στις μελλοντικές τεχνολογικές εξελίξεις μέσω της έκδοσης κατ' εξουσιοδότηση πράξεων από την Επιτροπή για την τροποποίησή του. Επιπλέον, στο υλικό πεδίο εφαρμογής της Πρότασης εμπίπτουν όλα τα υπάρχοντα συστήματα TN, ήτοι όσα χρησιμοποιούνται σε αυτόνομη βάση (*stand-alone*) και όσα αποτελούν κατασκευαστικό στοιχείο προϊόντος, ανεξάρτητα από το αν το σύστημα έχει ενσωματωθεί φυσικά στο προϊόν (ενσωματωμένο σύστημα) ή εξυπηρετεί τη λειτουργικότητα του προϊόντος χωρίς να έχει ενσωματωθεί σε αυτό (μη ενσωματωμένο σύστημα). Στα συστήματα TN υψηλού κινδύνου, κατά την κινδυνοκεντρική προσέγγιση του Κανονισμού, τυγχάνει εφαρμογής μόνο το άρθρο 84 της πρότασης Κανονισμού (άρθρο 2 § 2). Ρητές εξαιρέσεις προβλέπονται για τα συστήματα TN που αναπτύσσονται ή χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για στρατιωτικούς σκοπούς (άρθρο 2 § 3) και για δημόσιες αρχές τρίτης χώρας ούτε σε διεθνείς οργανισμούς που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού σύμφωνα με την § 4, όταν οι εν λόγω αρχές ή οργανισμοί χρησιμοποιούν συστήματα TN στο πλαίσιο διεθνών συμφωνιών για την επιβολή του νόμου και τη δικαστική συνεργασία με την Ένωση ή με ένα ή περισσότερα κράτη μέλη (άρθρο 2 § 4). Επιπροσθέτως, κρίσιμες έννοιες για το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής της πρότασης για την TN είναι αυτές του παρόχου και του χρήστη. Ως πάροχος ορίζεται *το φυσικό ή νομικό πρόσωπο, η δημόσια αρχή, η υπηρεσία ή άλλος φορέας που αναπτύσσει σύστημα TN ή έχει στην κατοχή του σύστημα TN το οποίο έχει αναπτυχθεί με σκοπό να το διαθέσει στην αγορά ή να το θέσει σε λειτουργία με τη δική του επωνυμία ή εμπορικό σήμα, είτε έναντι αντιτίμου είτε δωρεάν* (άρθρο 3 αριθ. 2) και ως χρήστης ορίζεται *κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, δημόσια αρχή, υπηρεσία ή άλλος φορέας που χρησιμοποιεί σύστημα TN υπό την ευθύνη του, εκτός εάν το σύστημα TN χρησιμοποιείται στο πλαίσιο προσωπικής μη επαγγελματικής δραστηριότητας* (άρθρο 3 αριθ. 4).

Κατά το πρότυπο του Κανονισμού 2016/679, όπως προκύπτει από το άρθρο 2 § 1 σε συνδυασμό με τους ορισμούς του άρθρου 3, ο προτεινόμενος Κανονισμός πρόκειται να έχει

εκτεταμένη υπερεδαφική εφαρμογή. Έτσι τυγχάνει εφαρμογής α) σε παρόχους που διαθέτουν στην αγορά ή θέτουν σε λειτουργία συστήματα TN στην Ένωση, ανεξάρτητα από το αν έχουν εγκατάσταση σε αυτήν ή σε τρίτο χώρα (άρθρο 2 § 1, σημείο α'), β) σε χρήστες συστημάτων εντός της ΕΕ (άρθρο 2 § 1, σημείο β') και γ) σε παρόχους και χρήστες συστημάτων TN που βρίσκονται σε τρίτο κράτος, όμως τα στοιχεία εξόδου που παράγει το σύστημα χρησιμοποιούνται στην Ένωση (άρθρο 2 § 1, σημείο γ'). Η *ratio* της επιλογής αυτής είναι η προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των πολιτών της Ένωσης και η διασφάλιση ισότιμων όρων ανταγωνισμού στην αγορά της TN. Ιδιωτικοδιεθνολογικά, το άρθρο 2 της πρότασης Κανονισμού για την TN δεν καθορίζει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, ωστόσο προσδιορίζει το εφαρμοστέο δίκαιο της ΕΕ, ήτοι οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής των ουσιαστικών κανόνων που περιλαμβάνει ο νέος Κανονισμός. Το άρθρο 2 δεν έχει τα χαρακτηριστικά ενός παραδοσιακού κανόνα σύγκρουσης, όμως φέρει έναν συγκρουσιακό χαρακτήρα διότι καθορίζει το εδαφικό πεδίο εφαρμογής του νέου Κανονισμού. Πρόκειται για μια από τις πιο σημαντικές διατάξεις της πρότασης Κανονισμού, διότι η πλήρωση των κριτηρίων καθιστά εφικτή η εφαρμογή των ουσιαστικών κανόνων που περιλαμβάνονται στο κείμενο. Το άρθρο 2 ρυθμίζει την εδαφική εφαρμογή του Κανονισμού σε διεθνείς καταστάσεις με την χρήση συνδετικών εννοιών, ενώ το γεγονός ότι αυτή δεν θεσπίζεται άμεσα και κατά ουσιαστικό τρόπο αποκλείει τον ενδεχόμενο χαρακτηρισμό του ως κανόνας ουσιαστικού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Κατά συνέπεια δύναται το άρθρο 2 να εκλαμβάνεται ως μονομερής κανόνας σύγκρουσης καθότι ο προσδιορισμός του εφαρμοστέου δικαίου μπορεί να οδηγήσει μονάχα στην εφαρμογή δικαίου της ΕΕ και συγκεκριμένα του νέου Κανονισμού και όχι στην εφαρμογή δικαίου τρίτου κράτους. Ως προς την σύνδεση προσδιορισμού εφαρμοστέου δικαίου κα στόχευση συγκεκριμένου ουσιαστικού αποτελέσματος, παρατηρείται πως αυτό εξυπηρετείται καλύτερα από τους μονομερούς δομής κανόνες σύγκρουσης διότι η μονομερής επίλυση ζητημάτων αλλοδαπότητας προϋποθέτει σχέση ουσιαστικού δικαίου κατά την διάστρωση του μονομερούς κανόνα σύγκρουσης, ο οποίος δεν είναι απαλλαγμένος από το ουσιαστικό δίκαιο αλλά αποτελεί τρόπο προβολής του στην διεθνή σφαίρα¹³⁹. Η έννομη συνέπεια του άρθρου 2 του νέου Κανονισμού εξαντλείται στον προσδιορισμό της δυνατότητα εφαρμογής του ίδιου Κανονισμού σε επίπεδο σύγκρουσης νόμων ή κυριαρχιών, το οποίο συνιστά νομική συνέπεια του μονομερούς κανόνα σύγκρουσης¹⁴⁰. Το άρθρο 2 χρησιμοποιεί συνδετικές έννοιες όπως η πραγματική τοποθεσία των χρηστών συστημάτων TN (άρθρο 2 § 1, σημείο β'), πώληση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών εντός της ενιαίας εσωτερικής αγοράς της Ένωσης (άρθρο 2 § 1, σημείο α') και χρήση των στοιχείων εξόδου του συστήματος TN εντός της ΕΕ (άρθρο 2 § 1, σημείο γ'). Φαίνεται πως ο τελευταίος σύνδεσμος είναι αρκετά ευρύς ώστε να καταλαμβάνει τόσο την κατεύθυνση των δραστηριοτήτων για συμβατικές ενοχές, όσο και τον τόπο επέλευσης της ζημίας για εξωσυμβατικές ενοχές. Η υιοθέτηση συνδετικών εννοιών με αντίστοιχο περιεχόμενο των κανόνων των Κανονισμών Ρώμη I και Ρώμη II και Βρυξέλλες Ibis τονίζει την συνειδητή νομοθετική επιλογή του άρθρου 2 ως μονομερής κανόνας σύγκρουσης που οδηγεί σε εφαρμογή ομοιόμορφου ενωσιακού δικαίου.

Ως εκ των άνω προκύπτει πως η πρόταση Κανονισμού για την TN, αν υιοθετηθεί ως έχει, θα έχει εκτεταμένη υπερεδαφική ισχύ καθότι θα καταλαμβάνει ένα σημαντικό αριθμό

¹³⁹ Χ. Παμπούκης, *op.cit.* 135, σελ. 113-114

¹⁴⁰ Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου/Ζ. Παπασιωπή-Πασία/Ε. Βασιλακάκης, *op. cit.*, σελ. 32-33

συστημάτων ΤΝ των οποίων οι πάροχοι και οι χρήστες δεν έχουν καμία εμπορική παρουσία στην ΕΕ. Η υπερεδαφικότητα εν γένει απορρίπτονται παραδοσιακά λόγω της αντίληψης ότι η επιρροή δια των πράξεων των κρατικών αρχών ορισμένης έννομης τάξης στο εσωτερικό άλλης έννομης τάξης, συνιστά προσβολή της κρατικής κυριαρχίας του κράτους υποδοχής. Εντούτοις ο πολλαπλασιασμός των επαφών σε επίπεδο υποκειμένων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης επέφερε την απομείωση της σημασίας της κρατικής κυριαρχίας. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να μη συγχέεται η απαγορευμένη θεμελίωση δικαιοδοσίας στηριζόμενη σε υπέρμετρη βάση δικαιοδοσίας με την άσκηση υπερεδαφικής δικαιοδοσίας. Ο όρος υπέρμετρος αναφέρεται σε δικαιοδοτικές βάσεις σε αντιδιαστολή με τον όρο υπερεδαφικός ο οποίος αναφέρεται στην εμβέλεια της διεθνούς δικαιοδοσίας. Υπέρμετρες είναι κατά το ευρωπαϊκό σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας οι εθνικές δικαιοδοτικές βάσεις που αποκλείστηκαν στο πλαίσιο των ενδοκοινοτικών σχέσεων, οι κυριότερες εκ των οποίων αναφέρονται στο Παράρτημα Ι του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι. Η έννοια της διεθνούς δικαιοδοσίας στον ευρωπαϊκό χώρο διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό σύμφωνα με την αντίληψη των ηπειρωτικών συστημάτων δικαίου και βασίζεται σε τρεις κεντρικούς άξονες, που απορρέουν άμεσα από τις θεμελιώδεις ευρωπαϊκές ελευθερίες: ασφάλεια δικαίου, συστηματικότητα και προβλεψιμότητα. Πάνω στους άξονες αυτούς πραγματοποιήθηκε η συστηματική επιλογή των δικαιοδοτικών βάσεων στο πλαίσιο αρχικά της εκπόνησης της Σύμβασης των Βρυξελλών και εν συνέχεια του Κανονισμού Βρυξέλλες Ι και την αυτόνομη ερμηνεία του ΔΕΕ. Έτσι στο ενωσιακό δικονομικό δίκαιο η δικαιοδοσία είναι έννοια που αναφέρεται στην εξουσία του δικαστηρίου να επιληφθεί ορισμένη διαφορά στο πλαίσιο της διαγνωστικής δίκης και στην συνέχεια η αναγνώριση της εκδοθείσας απόφασης¹⁴¹.

Ο αυξανόμενος αριθμός νομοθετημάτων της ΕΕ που καθιερώνουν ευρεία υπερεδαφική εφαρμογή μπορεί να προσβάλει την κυριαρχία τρίτων κρατών διότι ρυθμίζουν νομικά ζητήματα που ενδεχομένως άλλη έννομη τάξη αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο με αποτέλεσμα να θίγεται μερικώς η διεθνής δικαιοδική αρμονία. Εντούτοις, η υπερεδαφική εφαρμογή αναδεικνύει τον ηγετικό ρόλο στη ανάπτυξη ασφαλούς, αξιόπιστης και δεοντολογικής τεχνολογίας που επιδιώκει η Ένωση με την ανάληψη συνεχών πρωτοβουλιών για την διαμόρφωση κανόνων και προτύπων που προσφέρουν τα εχέγγυα αναφορικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ελλείπει άλλου ειδικότερου κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας στην πρόταση Κανονισμού για την θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την ΤΝ, τυγχάνει εφαρμογής ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ιbis που θεσπίζει τους ενωσιακούς κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας. Ο Κανονισμός 1215/2012 ισχύει άμεσα σύμφωνα με το άρθρο 268 ΣΛΕΕ. Επιπλέον, το άρθρο 80 του Κανονισμού ορίζει πως καταργεί τον Κανονισμό 44/2001 υπό την επιφύλαξη που θέτει η μεταβατική διάταξη του άρθρου 66 § 2 αναφορικά με το χρονικό πεδίο εφαρμογής¹⁴². Ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ιbis εφαρμόζεται μόνο επί διεθνών διαφορών και είναι αποκλειστικός ως προς την εφαρμογή των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας στις ρυθμιστέες σχέσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, συνεπώς το εκάστοτε επιληφθέν δικαστήριο δεν δύναται

¹⁴¹ Β. Μαραζοπούλου, *op.ct.*, σελ. 24,35

¹⁴² Π. Αρβανιτάκης/Ε. Βασιλακάκης, *Κανονισμός 1215/2012: (Κανονισμός Βρυξέλλες Ια): κατ' άρθρο ερμηνεία για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Σάκκουλα, 2020, σελ. 10

να προσφύγει στις αντίστοιχες διατάξεις του ΚΠολΔ ή των τυχόν υφιστάμενων διεθνών συμβάσεων, των οποίων η εφαρμογή αποκαλείται από τον Κανονισμό. Έτσι, δεν χωράει η σωρευτική εφαρμογή των διατάξεων του Κανονισμού 1215/2012 με τις αντίστοιχες κοινές δικονομικές διατάξεις ή με τις διατάξεις των διεθνών συμβάσεων και ορθά η θεωρία κρίνει ως λανθασμένες δικαστικές αποφάσεις που υιοθετούν τέτοιο σκεπτικό¹⁴³. Το εθνικό δίκαιο εφαρμόζεται μόνο συμπληρωματικά σε ζητήματα που δεν ρυθμίζονται από τον Κανονισμό και σε ζητήματα στα οποία ο Κανονισμός παραπέμπει ρητά σε αυτό¹⁴⁴. Ως εκ των άνω τα εθνικά έννομα βοηθήματα δεν δύναται να τύχουν εφαρμογής στην θεμελίωση διεθνούς δικαιοδοσίας του δικάζοντος δικαστηρίου και είναι διαθέσιμα μόνο εφόσον η ρυθμιστέα έννομη σχέση εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis κατά το άρθρο 6 αυτού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά το ζήτημα περί συμβατότητας του θεσμού του *forum non conveniens* (FNC) με το ευρωπαϊκό δικονομικό διεθνές δίκαιο που τέθηκε ενώπιον του ΔΕΕ στην υπόθεση *Owusu*. Το ΔΕΕ έκρινε πως, αν και η διαφορά εμφάνιζε ορισμένα συνδυαστικά στοιχεία με τρίτο κράτος, η Σύμβαση των Βρυξελλών απαγορεύει σε δικαστήριο συμβαλλόμενου κράτους να αποποιηθεί την διεθνή δικαιοδοσία του με το σκεπτικό πως το δικαστήριο μη συμβαλλόμενου είναι καταλληλότερο για την εκδίκαση της διαφοράς, *ακόμη και αν δεν τίθεται ζήτημα διεθνούς δικαιοδοσίας δικαστηρίου άλλου συμβαλλόμενου κράτους ή η ως άνω διαφορά δεν έχει κανένα άλλο συνδυαστικό στοιχείο με άλλο συμβαλλόμενο κράτος*¹⁴⁵. Κρίθηκε πως η εφαρμογή της ένστασης του FNC από τα εθνικά δικαστήρια μπορεί πράγματι να θίξει την ομοιόμορφη εφαρμογή των ευρωπαϊκών κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας με αποτέλεσμα η απόρριψη της εφαρμογής της ένστασης του FNC από το ΔΕΕ στην άνω υπόθεση να αποτελεί μια αναγκαία θετική επιλογή. Ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis εφαρμόζεται σε διαφορές που ήχθησαν ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους με αγωγές που ασκήθηκαν μετά την θέση του σε ισχύ, ήτοι την 10.01.2015. Αντίθετα για διαφορές που ήχθησαν ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους πριν την άνω ημερομηνία τυγχάνει εφαρμογής ο Κανονισμός 44/2001 ακόμη κι αν η απόφαση επί της αγωγής εκδοθεί μετά την θέση σε ισχύ του Κανονισμού 1215/2012. Κατά την κρίση του ΔΕΚ στην υπόθεση *Sanicentral SA v Collin*, ο χρόνος σύναψης σύμβασης που περιέχει ρήτρα παρέκτασης δυνάμει της οποίας ασκήθηκε η αγωγή στερείται εννόμου αποτελέσματος¹⁴⁶, όπως αδιάφορος για το χρονικό πεδίο εφαρμογής είναι και ο χρόνος γέννησης του δικαιώματος του ουσιαστικού δικαίου. Υπό το καθεστώς της Σύμβασης των Βρυξελλών του 1968 και ελλείψει ειδικών διατάξεων, το ΔΕΚ έκρινε στην υπόθεση *Zelger v Salinitri* πως ο χρόνος άσκησης της αγωγής αναφορικά με την εκκρεμοδικία κρίνεται κατά την *lex fori*¹⁴⁷. Έπειτα, ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis προς άρση πάσης αμφιβολίας υιοθέτησε στο άρθρο 32 κανόνα ουσιαστικού δικαίου αναφορικά με το πότε μία αγωγή θεωρείται ως ασκηθείσα, όμως η διάταξη τέθηκε στην ενότητα περί εκκρεμοδικίας και για τους σκοπούς αυτής. Ο κανόνας αυτός δύναται να εφαρμόζεται και στο ζήτημα της κατά χρόνο υπαγωγής ορισμένης αγωγής στο χρονικό πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, εντούτοις ελλείψει ειδικών διατάξεων δογματικά ορθότερο είναι η εφαρμογή της *lex fori* και όχι ειδικών κανόνων του Κανονισμού διότι τα ζητήματα που δεν ρύθμιζε ο Κανονισμός

¹⁴³ Α. Γραμματικάκη-Αλεξίου/Ζ. Παπασιωπή-Πασία/Ε. Βασιλακάκης, *op.cit.*, σελ. 422

¹⁴⁴ Χ. Παμπούκης, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 772

¹⁴⁵ C-281/02, *Owusu v. N. B. Jackson*, ECLI:EU:C:2004:798, σκ. 46

¹⁴⁶ C-25/79, *Sanicentral GmbH v René Collin*, ECLI:EU:C:1979:255, σκ. 5-7

¹⁴⁷ C-129/83, *Siegfried Zelger v Sebastiano Salinitri*, ECLI:EU:C:1984:215, σκ. 15-16

Βρυξέλλες Ibis εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των εθνικών δικονομικών κανόνων¹⁴⁸.

2. Η ειδική συντρέχουσα δικαιοδοσία επί διαφορών από σύμβαση (*forum contractus*) κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis

Στηριζόμενος στην αντίληψη αφενός της αποφυγής του πολλαπλασιασμού των *fora*, αφετέρου του μετριασμού της προνομιακής μεταχείρισης του εναγόμενου λόγω του κανόνα *actor sequitur forum rei* ο ευρωπαϊκός νομοθέτης επιλέγει να θεσπίσει ειδική δικαιοδοτική βάση με σύνδεσμο τον τόπο όπου εκπληρώθηκε ή όφειλε να εκπληρωθεί η παροχή (άρθρο 7, σημείο 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis). Έτσι κρίθηκε πιο σκόπιμη η χρήση του συνδέσμου του τόπου εκπλήρωσης της παροχής που έχει σημασία έως την λήξη της συμβατικής σχέσης ή την λύση της διαφοράς εν γενεί αντί τον τόπο κατάρτισης της σύμβασης που συχνά μπορεί να είναι και τυχαίος και να μην συνδέεται με το κέντρο ζωτικών συμφερόντων των μερών. Στο ίδιο ζήτημα, ο Έλληνας νομοθέτης στο 33 ΚΠολΔ επέλεξε να αναγνωρίσει ένα επιπλέον σύνδεσμο, ήτοι ο τόπος κατάρτισης της σύμβασης¹⁴⁹. Η ειδική συντρέχουσα δικαιοδοτική βάση για διαφορές από σύμβαση (*forum contractus*) που συνιστά εξαίρεση του κανόνα *actor sequitur forum rei*, αποτελεί τη σπουδαιότερη ειδική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας λόγω της ιδιαίτερης σημασίας της για τις ευρωπαϊκές συναλλαγές¹⁵⁰ διότι εξασφαλίζει ένα ειδικότερο *forum* που είναι σημαντικό για τις διασυνοριακές συναλλαγές. Όσο δεν τυγχάνει εφαρμογή μια αποκλειστική ή προστατευτική βάση δικαιοδοσίας του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, η ειδική βάση επί διαφορών από σύμβαση έχει αναπτύξει τεράστια δογματική και πρακτική αξία που καταδεικνύεται από τον πολύ μεγάλο όγκο υποθέσεων που απασχόλησαν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.

Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, η ειδική βάση του άρθρου 7 του Κανονισμού 1215/2012 δεν απαιτεί σύναψη σύμβασης αλλά για την εφαρμογή της είναι απαραίτητος ο προσδιορισμός μιας παροχής για την οποία υπάρχει νομική υποχρέωση εκπλήρωσης, που απορρέει από ελεύθερη δέσμευση μεταξύ των συμβαλλομένων¹⁵¹. Επιπρόσθετος αναφορικά με την ερμηνεία της έννοιας «*διαφορές από σύμβαση*» κατά το άρθρο 5, σημείο 1, στοιχείο α', του Κανονισμού 44/2001, στην υπόθεση *Česká spořitelna* το ΔΕΚ επισημαίνει ότι η έννοια αυτή πρέπει να ερμηνεύεται αυτοτελώς, με αναφορά στο σύστημα και στους σκοπούς του Κανονισμού αυτού, προκειμένου να διασφαλίζεται η ομοιόμορφη εφαρμογή του εντός όλων των κρατών μελών. Κατά συνέπεια, η έννοια αυτή δεν δύναται να νοηθεί ως παραπέμπουσα στον χαρακτηρισμό που το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο δίδει στην έννομη σχέση που είναι επίμαχη ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου¹⁵². Έτσι από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis εξαιρούνται οι μονομερείς δικαιοπραξίες¹⁵³, η ευθύνη από διαπραγματεύσεις

¹⁴⁸ Γ. Πανόπουλος, *Η Σύμβαση Βρυξελλών και οι Κανονισμοί Βρυξέλλες I & Ia*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ 39

¹⁴⁹ Π. Αρβανιτάκης/Ε. Βασιλακάκης, *op. cit.*, σελ. 91 · ΕφΘεσσ 2172/2017, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

¹⁵⁰ Χ. Παμπούκης/Χ. Μειδάνης, *Διεθνής δικαιοδοσία δικαστηρίων* σε Χ. Παμπούκη (επιμ.) *Δίκαιο Διεθνών Συναλλαγών*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 1341

¹⁵¹ C-572/14, *Austro-Mechana Gesellschaft zur Wahrnehmung mechanisch-musikalischer Urheberrechte Gesellschaft mbH v Amazon EU Sàrl*, ECLI:EU:C:2016:286 · C-25/18, *Brian Andrew Kerr v Pavlo Postnov & Natalia Postnova*, ECLI:EU:C:2019:376 · C-215/18, *Libuše Králová v Primera Air Scandinavia*, ECLI:EU:C:2020:235

¹⁵² C-419/11, *Česká spořitelna, a.s. v Gerald Feichter*, ECLI:EU:C:2013:165, σκ. 45

¹⁵³ Εφαθ 6073/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

(*culpa in contrahendo*)¹⁵⁴ που δύναται να υπαχθεί στο προστατευτικό πλαίσιο των καταναλωτών¹⁵⁵, οι αξιώσεις από διοίκηση αλλότριων¹⁵⁶ διότι σε όλα τα ανωτέρω δεν υφίσταται καμία ελεύθερη αναληφθείσα από έναν συμβαλλόμενο δέσμευση έναντι ενός άλλου συμβαλλομένου¹⁵⁷. Ενδιαφέρον νομολογιακό προηγούμενο δημιούργησε η υπόθεση *Feniks Sp.* στην οποία κρίθηκε πως η καταδολευτική μεταβίβαση ακινήτου από οφειλέτη σε τρίτο υπάγεται στις διαφορές από σύμβαση εφόσον η παυλιανή αγωγή ασκείται με βάση απαιτήσεις που γεννήθηκαν από υποχρεώσεις αναληφθείσες με την σύναψη σύμβασης¹⁵⁸.

Το άρθρο 7 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis εισάγει μια γενική ρύθμιση ως κανόνας (στοιχείο α'), μια δεύτερη ρύθμιση που λειτουργεί ως *lex specialis* της πρώτης (στοιχείο β') και μια τρίτη που επαναφέρει τον κανόνα της πρώτης ότε δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της δεύτερης (στοιχείο γ'). Η ασφάλεια δικαίου και η ταύτιση του δικαιοδοτικού κέντρου μιας συμβατικής διαφοράς με το οικονομικό κέντρο της δεν εκπροσωπούνται ισότιμα στο άρθρο 7, σημείο 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, το οποίο οφείλεται στην μεταφορά της διάταξης από την Σύμβαση των Βρυξελλών¹⁵⁹. Είναι χαρακτηριστικό πως το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' καταλαμβάνει κάθε σύμβαση που δεν χαρακτηρίζεται ως πώληση ή παροχής υπηρεσιών και αποδίδει δικαιοδοτική εξουσία στο δικαστήριο του τόπου εκπλήρωσης της επίδικης παροχής, ενώ το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' τυγχάνει εφαρμογής επί συμβάσεων πώλησης ή παροχής υπηρεσιών και αποδίδει δικαιοδοτική εξουσία στο δικαστήρια του τόπου εκπλήρωσης της παροχής αυτών των συμβάσεων, ο οποίος τόπος προσδιορίζεται αυτόνομα και *ad hoc*. Έτσι είναι εμφανής η διάσταση μεταξύ των δύο κύριων υποπεριπτώσεων διαφορών από σύμβαση. Ουσιαστικά, το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' συνιστά μεταφορά της αρχικής ρύθμισης της Σύμβασης των Βρυξελλών, όπως είχε διαμορφωθεί από την νομολογία του ΔΕΚ. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση *Tessili v Dunlop*, το ΔΕΚ, σε αντίθεση με την εν γένει προσέγγιση του συνόλου των όρων της Σύμβασης των Βρυξελλών με βάση αυτόνομα κριτήρια, έκρινε πως ο τόπος εκπλήρωσης της παροχής δεν δύναται να καθοριστεί αυτόνομα, αλλά καθορίζεται με βάση το δίκαιο που διέπει την επίδικη παροχή κατά τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του δικάζοντος δικαστή¹⁶⁰. Επιπρόσθετα στην υπόθεση *De Bloos* το Δικαστήριο έκρινε πως για την εξεύρεση της διεθνούς δικαιοδοσίας θα πρέπει να αναζητείται ο τόπος εκπλήρωσης της εκάστοτε επίδικης παροχής, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο τόπος εκπλήρωσης των υπόλοιπων παροχών που πηγάζουν από τον ίδιο συμβατικό δεσμό¹⁶¹. Ο δικαιολογητικός λόγος της άνω νομολογίας για την εξεύρεση του τόπου εκπλήρωσεως της παροχής με βάση το εκάστοτε εφαρμοστέο ουσιαστικό δίκαιο και ο περιορισμός της δικαιοδοτικής εξουσίας του εκάστοτε επιληφθέντος δικαστηρίου μόνο στη επίδικη παροχή είναι η ασφάλεια δικαίου υπό την έννοια της προβλεψιμότητας. Κατά την ερμηνεία του

¹⁵⁴ Π. Αρβανιτάκης/Ε. Βασιλακάκης, *op. cit.*, σελ. 91 επ.

¹⁵⁵ C-500/18, *AU v Reliantco Investments LTD & Reliantco Investments LTD Limassol Sucursala București*, ECLI:EU:C:2020:264, σκ. 68-70

¹⁵⁶ Ν. Νίκας, *Πολιτική Δικονομία* Ι, Σάκκουλα, 2020, σελ. 241

¹⁵⁷ C-26/91, *Jakob Handte & Co. GmbH v Traitements Mécano-chimiques des Surfaces SA.*, ECLI:EU:C:1992:268, σκ. 15

¹⁵⁸ C-337/17, *Feniks Sp. z o.o. v Azteca Products & Services SL*, ECLI:EU:C:2018:805, σκ. 44

¹⁵⁹ Ε. Βασιλακάκης, *Ειδικές βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας επί διαφορών από σύμβαση και αδικοπραξία*, Σάκκουλα, 2004, σελ. 119-130

¹⁶⁰ C-12/76, *Industrie Tessili italiana v Dunlop AG*, ECLI:EU:C:1976:133, σκ. 13-14

¹⁶¹ C-14/76, *De Bloos v Bouyer*, ECLI:EU:C:1976:134, σκ. 15

Δικαστηρίου στην υπόθεση *Custom Made Commercial*, το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' προάγει την προβλεψιμότητα που παρέχει ο τόπος εκπλήρωσης της παροχής ως δικαιοδοτικός σύνδεσμος, διότι ο περιορισμός της δικανικής διαδικασίας ανεύρεσης του διεθνούς αρμοδίου *forum* στην εξακρίβωση των ουσιαστικών ρυθμίσεων του τόπου εκπλήρωσης της παροχής κατά το εκάστοτε εφαρμοστέο δίκαιο επί της σύμβασης επιτρέπει στους διαδίκους μια ασφαλή πρόβλεψη για το κέντρο της μεταξύ τους συμβατικής διαφοράς και συμπληρώνει τον θεμελιώδη κανόνα *actor sequitur forum rei*, ακόμη κι αν οδηγήσει *in concreto* στην εκδίκαση της διαφοράς ενώπιον δικαστηρίου που δεν συνδέεται στενότερα με αυτήν¹⁶². Στην υπόθεση *GIE Groupe Concorde and Others*, ο Γενικός Εισαγγελέας *D. Colomer* με τις προτάσεις του άσκησε κριτική στην θεωρητικώς άψογη λύση που δόθηκε στην υπόθεση *Tessili v Dunlop*, που όμως επιφυλάσσει δυσάρεστες εκπλήξεις κατά την εφαρμογή της διότι το επιληφθέν δικαστήριο υποχρεούται να προβεί σε δυσχερείς από νομικής άποψης ενέργειες χαρακτηρισμού, εμβαθύνοντας την εξέταση της ουσίας κατά καταφανή αντίφαση προς τον σκοπό και το πνεύμα της Σύμβασης των Βρυξελλών¹⁶³. Εντούτοις, το ΔΕΕ επιβεβαίωσε την αρχική του θέση ότι το άρθρο 5, σημείο 1 της Σύμβασης των Βρυξελλών έχει την έννοια ότι ο τόπος όπου εκπληρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί η παροχή, υπό την έννοια της διατάξεως αυτής, πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με το δίκαιο που διέπει την επίδικη παροχή με βάση τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του επιληφθέντος δικαστηρίου¹⁶⁴. Η ανωτέρω νομολογία αφενός αποξενώνει την διάταξη από την γενική τελολογική στόχευση του άρθρου 7 που είναι η εκδίκαση της διαφοράς ενώπιον του δικαστηρίου που συνδέεται στενότερα με αυτήν, αφετέρου δημιουργεί πολλά πρακτικά προβλήματα, όπως λ.χ. η τεχνητή διαδικαστική διάσπαση του συμβατικού δεσμού ανάλογα με το ποια παροχή τίθεται προς δικαστική κρίση, ευνοώντας έτσι τον πολλαπλασιασμό των *fora* και δημιουργώντας ανάλωση δικαστικών πόρων για την ίδια ουσιαστικά διαφορά. Έτι περισσότερο, γεννάται μεθοδολογικά αδικαιολόγητη εξάρτηση της διεθνούς δικαιοδοσίας από το εφαρμοστέο ουσιαστικό δίκαιο που δυσχεραίνει το δικαιοδοτικό έργο, διότι αναγκάζει το επιληφθέν δικαστήριο να αποφασίσει σε μια αβέβαιη κρίση ως προς τις διατάξεις του τόπου εκπλήρωσης της παροχής του εφαρμοστέου ουσιαστικού δικαίου χωρίς να έχει αποδεχθεί η διεθνής δικαιοδοσία του¹⁶⁵. Ο ευρωπαϊός νομοθέτης δεν επικρότησε αυτή την ιδιαίτερη θέση της νομολογίας ενάντια στο εν γένει πνεύμα ερμηνείας της Σύμβασης των Βρυξελλών και αντίθετη στις θεμελιώδεις αρχές της προβλεψιμότητας και ασφάλειας του δικαίου ως προς τους θεσπιζόμενους συνδέσμους. Κατά συνέπεια, ο Κανονισμός 44/2001 προχώρησε σε συγκρατημένη παρέμβαση και θέσπισε τον νομοθετικό προσδιορισμό της έννοιας του τόπου εκπλήρωσης της παροχής για τις δύο κυριότερες κατηγορίες συμβάσεως, ήτοι η σύμβαση πώλησης εμπορευμάτων και η σύμβαση παροχής υπηρεσιών. Αυτό δημιούργησε δύο παράλληλα και απόλυτα διαφορετικά μεταξύ τους συστήματα καθορισμού της διεθνούς δικαιοδοσίας στις αστικές και εμπορικές διαφορές με στοιχεία αλλοδαπότητας: ένα σύστημα αυτόνομου προσδιορισμού του τόπου εκπλήρωσης της παροχής, το οποίο καλύπτει την σύμβαση ως σύνολο για τις συμβάσεις πώλησης

¹⁶² C-288/92, *Custom Made Commercial v Stawa Metallbau*, ECLI:EU:C:1994:268, σκ. 15-21

¹⁶³ Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα *D. Colomer* στην C-440/97, *GIE Groupe Concorde and the Others v The Mater of the vessel Suhadiwarno Panjan and Others*, ECLI:EU:C:1999:146, σκ. 26-32

¹⁶⁴ C-440/97, *GIE Groupe Concorde and the Others v The Mater of the vessel Suhadiwarno Panjan and Others*, ECLI:EU:C:1999:456, σκ. 23-29

¹⁶⁵ Ε. Βασιλακάκης, *Ειδικές βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας επί διαφορών από σύμβαση και αδικοπραξία*, Σάκκουλα, 2004, σελ. 88-92

εμπορευμάτων και παροχής υπηρεσιών (άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β') και ένα έτερο σύστημα καθορισμού με βάση το δίκαιο που διέπει την επίδικη παροχή κατά τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του δικάζοντος δικαστή για τις λοιπές συμβατικές έννομες σχέσεις (άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' και γ')¹⁶⁶. Κατά την κρατούσα στην θεωρία άποψη¹⁶⁷, η διαφοροποίηση αυτή δεν βρίσκει επαρκή δικαιολογική αιτιολόγηση και δυσχεραίνει αδικαιολόγητα την καθαρότητα της δικαιοδοτικής βάσης των συμβατικών διαφορών και για τον λόγο αυτόν έχει προταθεί μελλοντική υιοθέτηση της λύσης του αυτόνομου προσδιορισμού για όλες ανεξαιρέτως τις συμβάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7, σημείο 1.

Η τελολογία του συστήματος Βρυξελλών υπαγορεύει πως οι κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας θα πρέπει να παρουσιάζουν υψηλό βαθμό προβλεψιμότητας και να βασίζονται στην αρχή της *actor sequitur forum rei*, η οποία ισχύει πάντοτε εκτός από συγκεκριμένες περιπτώσεις όπου το επίδικο αντικείμενο ή η αυτονομία των διαδίκων δικαιολογεί άλλο συνδετικό στοιχείο. Συνεπώς, η ειδική δικαιοδοτική βάση επί διαφορών από σύμβαση επιβάλλεται λόγω του στενού συνδέσμου μεταξύ του δικαστηρίου και της διαφοράς για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' καθιερώνει τον τόπο εκπλήρωσης της χαρακτηριστικής παροχής ως τον καταλληλότερο σύνδεσμο για την εκδίκαση των διαφορών που αφορούν συμβάσεις πώλησης εμπορευμάτων ή παροχής υπηρεσιών. Καίτοι, δεν αναφέρεται ρητά στην χαρακτηριστική παροχή, η διάταξη προσβλέπει σε αυτήν διότι στοχεύει να συγκεντρώσει το σύνολο της διαφοράς ενώπιον ενός δικαστηρίου με διεθνή δικαιοδοσία. Το ανωτέρω επιβεβαιώνεται από η νομολογία του ΔΕΕ με την ρητή αναφορά στον όρο της χαρακτηριστικής παροχής ως προς το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7 σημ. 1 στοιχείο β'¹⁶⁸. Ομοίως κατά την εθνική νομολογία, χαρακτηριστική είναι η παροχή από την οποία προσδιορίζεται το είδος της σύμβασης, ήτοι η παροχή του πωλητή, του εκμισθωτή, του εργολάβου κ.ο.κ. και όχι η χρηματική αντιπαροχή¹⁶⁹.

Ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis θέτει στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β', περίπτωση i, ένα αυτοτελές κριτήριο σύνδεσης για την πώληση εμπορευμάτων και συγκεκριμένα κινητών πραγμάτων (αποκλείει ακίνητα, άυλα αγαθά, μετοχές, μερίδια) που είναι ο τόπος όπου δυνάμει της σύμβασης έγινε ή έπρεπε να γίνει η παράδοση τους. Αντίστοιχα, στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β', περίπτωση ii, το αυτοτελές κριτήριο σύνδεση για την παροχή υπηρεσιών είναι ο τόπος όπου έγινε ή έπρεπε να γίνει η παροχή υπηρεσιών. Το Δικαστήριο στην υπόθεση *Car Trim* όρισε κάποια κριτήρια διάκρισης μεταξύ των δύο κατηγοριών συμβάσεων, ήτοι της πώλησης εμπορευμάτων και της παροχής υπηρεσιών. Έτσι κρίνει πως αν και το γράμμα του νόμου δεν περιέχει ορισμό των δύο κατηγοριών συμβάσεων, ο νομικός χαρακτηρισμός μιας σύμβασης στο δίκαιο της ΕΕ, η προέλευση των υλικών, όπως και ο βαθμός ευθύνης του εκάστοτε προμηθευτή αποτελούν στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη. Συγκεκριμένα, *οσάκις ο αγοραστής παρέχει το σύνολο ή την πλειονότητα των υλικών από τα οποία κατασκευάζεται το*

¹⁶⁶ Χ. Μιχαηλίδου, *Οριοθέτηση της διεθνούς δικαιοδοσίας στις διαφορές από σύμβαση και αδικοπραξία βάσει του Κανονισμού 1215/2012*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ 29-43

¹⁶⁷ Π. Αρβανιτάκης/Ε. Βασιλακάκης, *op.cit.*, σελ. 93-94 · Ν. Νίκα, *op.cit.*, σελ. 246-247

¹⁶⁸ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.*, ECLI:EU:C:2010:90, σκ.31, C-19/09, *Wood Floor Solutions Andreas Domberger GmbH v Silva Trade SA*, ECLI:EU:C:2010:137, σκ. 30 και 34, C-64/17, *Saey Home & Garden NV/SA v Lusavouga-Máquinas e Acessórios Industriais SA*, ECLI:EU:C:2018:173, σκ.42 · C-533/07, *Falco Privatstiftung & Thomas Rabitsch v Gisela Weller-Lindhorst*, ECLI:EU:C:2009:257, σκ. 54

¹⁶⁹ ΑΠ 1252/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

εμπόρευμα, το στοιχείο αυτό μπορεί να συνιστά ένδειξη υπέρ του χαρακτηρισμού της συμβάσεως ως «συμβάσεως παροχής υπηρεσιών». Σε αντίθετη περίπτωση, όμως, ελλείπει παροχής υλικών από τον αγοραστή, υφίσταται ισχυρή ένδειξη περί του ότι η σύμβαση πρέπει να χαρακτηριστεί ως «σύμβαση πωλήσεως εμπορευμάτων»¹⁷⁰.

Ελλείπει της αδυναμίας ορισμού της έννοιας της σύμβασης παροχής υπηρεσιών το ΔΕΕ κλήθηκε επανειλημμένα να κρίνει κατά πόσο μια σύμβαση συνιστά παροχής υπηρεσιών ώστε να εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β', περίπτωση ii ή πρόκειται για σύμβαση που δεν συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά της παροχής υπηρεσιών. Η υπόθεση *Falco Privatstiftung and Rabitsch* αποτέλεσε ορόσημο διότι ο προβληματισμός αν η σύμβαση παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης πνευματικών δικαιωμάτων συνιστά σύμβαση παροχής υπηρεσιών που υπάγεται στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β', περίπτωση ii του Κανονισμού 44/2001, οδήγησε το ΔΕΕ σε μια εκτενή ανάλυση των επιμέρους γνωρισμάτων της σύμβασης παροχής υπηρεσιών. Η Γενική Εισαγγελέας *V. Trstenjak* προχώρησε σε λεπτομερή και μεθοδολογικά άρτια ερμηνεία της έννοιας της σύμβασης παροχής υπηρεσιών με στοιχεία από το πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο (άρθρο 50 ΕΚ το οποίο αντιστοιχεί σήμερα στο 57 ΣΛΕΕ) και από το δευτερογενές ευρωπαϊκό δίκαιο (τελολογία και ερμηνευτικό συντονισμό με τον Κανονισμού Ρώμη I) που καρποφόρησε σε διατύπωση δύο βασικών γνωρισμάτων: α) η άσκηση ορισμένης δραστηριότητας ή ενέργειας από τον υπόχρεο της παροχής αυτής και β) οι υπηρεσίες πρέπει καταρχήν να παρέχονται έναντι αμοιβής¹⁷¹. Το ΔΕΕ υιοθέτησε τις προτάσεις της γενικής εισαγγελέα *V. Trstenjak* και δέχθηκε τα ανωτέρω δύο βασικά γνωρίσματα ως κρίσιμα για το προσδιορισμό της έννοιας της σύμβασης παροχής υπηρεσιών¹⁷² το οποίο επιβεβαίωσε και σε μεταγενέστερη νομολογία του¹⁷³. Έτσι αποφάνθηκε πως η σύμβαση με την οποία, ο κάτοχος δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας παρέχει έναντι αμοιβής στον αντισυμβαλλόμενο του την άδεια εκμετάλλευσης του δικαιώματος αυτού δεν αποτελεί σύμβαση παροχής υπηρεσιών. Το κύριο επιχείρημα είναι ότι η επίδικη σύμβαση δεν προϋποθέτει πως ο παρέχων τις υπηρεσίες ασκεί συγκεκριμένη δραστηριότητα έναντι αμοιβής, συνεπώς ο κάτοχος δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας δεν προβαίνει σε παροχή κάποιας υπηρεσίας χορηγώντας την άδεια εκμετάλλευσης, αλλά απλώς δεσμεύεται να επιτρέψει στον αντισυμβαλλόμενο του την ελεύθερη εκμετάλλευση του δικαιώματος αυτού¹⁷⁴. Επομένως, επί των ανωτέρω συμβάσεων τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' του Κανονισμού 1215/2012 με όλη την μεθοδολογία που προαναφέρθηκε. Επιπρόσθετα, κατά την πάγια νομολογία του ΔΕΕ για τις συμβάσεις αεροπορικής μεταφοράς προσώπων από ένα κράτος μέλος σε άλλο, το δικαστήριο που έχει δικαιοδοσία να εκδικάσει αγωγή αποζημίωσης λόγω ματαίωσης της πτήσης είναι είτε το δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται ο τόπος αναχώρησης, είτε ο τόπος άφιξης του αεροσκάφους, όπως αυτοί καθορίζονται στην

¹⁷⁰ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.*, ECLI:EU:C:2010:90, σκ.40

¹⁷¹ Προτάσεις Γενικής Εισαγγελέα *V. Trstenjak* της C-533/07, *Falco Privatstiftung & Thomas Rabitsch v Gisela Weller-Lindhorst*, ECLI:EU:C:2009:34, σκ. 56-57

¹⁷² C-533/07, *Falco Privatstiftung & Thomas Rabitsch v Gisela Weller-Lindhorst*, ECLI:EU:C:2009:257, σκ. 29

¹⁷³ C-469/12, *Krejci Lager & Umschlagbetriebs GmbH v Olbrich Transport und Logistik GmbH*, ECLI:EU:C:2013:788, σκ. 26 · C-9/12, *Corman-Collins SA v La Maison du Whisky SA*, ECLI:EU:C:2013:860 σκ. 37 · C-196/15, *Granarolo SpA v Ambrosi Emmi France SA*, ECLI:EU:C:2016:559, 37 · C-249/16, *Saale Karelda v Stefan Benkö*, ECLI:EU:C:2017:472, σκ. 35 · C-64/17, *Saey Home & Garden NV/SA κατά Lusavouga-Máquinas e Acessórios Industriais SA*, ECLI:EU:C:2018:173, σκ. 39-41

¹⁷⁴ C-533/07, *Falco Privatstiftung & Thomas Rabitsch v Gisela Weller-Lindhorst*, ECLI:EU:C:2009:257, σκ. 31

σύμβαση μεταφοράς¹⁷⁵. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, ο τόπος της έδρας ή της κύριας εγκατάστασης της αεροπορικής εταιρείας δεν έχει τον αναγκαίο στενό σύνδεσμο με τις εν λόγω υπηρεσίες αερομεταφοράς. Οι τόποι αυτοί (αναχώρησης και άφιξης) είναι οι μόνοι που έχουν άμεσο σύνδεσμο με τις υπηρεσίες που παρέχονται, ήτοι επιβίβαση, αναχώρηση, μεταφορά, άφιξη, αποβίβαση¹⁷⁶.

Τα ανωτέρω αναδεικνύουν το δογματικό βάθος των ευρωπαϊκών κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας και την συνεισφορά του ΔΕΕ που με την τολμηρή και συνεπή ερμηνεία του ανέπτυξε περαιτέρω το βάθος και το πλάτος εννοιών που άλλοτε εμπεριέχονται στα νομοθετικά κείμενα άλλοτε δεν εμπεριέχονται *expressis verbis* εντούτοις τελούν σε στενή λειτουργική σύνδεση με τις θεμελιώδεις αρχές της ενωσιακής έννομης τάξης. Ήδη, οι υπηρεσίες της κοινωνίας των πληροφοριών έχουν καταστεί σημαντικό μέρος της οικονομίας της Ένωσης και της καθημερινότητας των πολιτών της Ένωσης που χρησιμοποιούν πλέον τις υπηρεσίες αυτές σε καθημερινή βάση. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν πρέπει να θίγει το υφιστάμενο ενωσιακό νομοθετικό πλαίσιο για την παροχή υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας στην εσωτερική αγορά¹⁷⁷, την προστασία των καταναλωτών¹⁷⁸, την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα¹⁷⁹, τους κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας και αναγνώρισης και εκτέλεσης αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις¹⁸⁰ και τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου για συμβατικές και εξωσυμβατικές ενοχές¹⁸¹. Αντίθετα, επιβάλλεται ο ερμηνευτικός συντονισμός των εννοιών που ενυπάρχουν στα σχετικά νομοθετήματά ώστε να εξασφαλίζεται ο σεβασμός στα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τον ΧΘΔ και τα θεμελιώδη δικαιώματα που αποτελούν γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου. Ένα στέρεο ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο για αξιόπιστη ΤΝ θα διασφαλίζει επίσης ισότιμους όρους ανταγωνισμού και θα προστατεύει όλους τους ανθρώπους, ενισχύοντας παράλληλα την ανταγωνιστικότητα και τη βιομηχανική βάση της Ευρώπης στον τομέα της ΤΝ.

Οι συμβάσεις προμήθειας ψηφιακών προϊόντων ή υπηρεσιών δύναται να εμφανίζουν μικτά τυπολογικά στοιχεία, ήτοι στοιχεία που προσιδιάζουν στην σύμβαση πώλησης ή σύμβαση παροχής υπηρεσιών ή συνδυαστικά με άλλο συμβατικό τύπο. Έτσι ορθότερο κρίνεται επί συμβάσεων με μικτά στοιχεία, ο νομικός χαρακτηρισμός στο πλαίσιο του άρθρου 7, σημείο 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis να στηρίζεται στα μορφολογικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν εξεταζόμενη σύμβαση (οικονομική, πραγματολογική, μορφολογική και κανονιστική λειτουργία της) αντί της αυτόματης προσφυγής στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α'. Στην αρχές της νέας χιλιετίας λόγω της συνεχούς βελτίωσης της τεχνολογίας ψηφιοποίησης κατέστη δυνατή η ανάπτυξη ηλεκτρονικού εμπορίου ψηφιοποιημένων προϊόντων, το οποίο

---

¹⁷⁵ C-213/18, *Adriano Guaitoli and Others v EasyJet Airline Co. Ltd*, ECLI:EU:C:2019:927, σκ. 42-44 · C-519/19, *Ryanair DAC v DelayFix*, ECLI:EU:C:2020:1023, σκ. 62

¹⁷⁶ C-204/08, *Peter Rehder v Air Baltic Corporation*, ECLI:EU:C:2009:439, σκ. 39-41

¹⁷⁷ Κανονισμός 2022/2065, L 277/1 της 27.10.2022

¹⁷⁸ Κανονισμός 2017/2394, L 345/1 της 27.12.2017 · Κανονισμός 2019/1020, L 169/1 της 25.6.2019 · Οδηγία 2001/95/EK, L 11/4 της 15.1.2002 · Οδηγία 2005/29/EK, L 149/22 της 11.6.2005 · Οδηγία 2011/83/EE, L 304/64 της 22.11.2011 · Οδηγία 2013/11/EE, L 165/63 της 18.6.2013 · Οδηγία 93/13/EOK, L 95/29 της 21.04.93

¹⁷⁹ Κανονισμός 2016/679, L 119/1 της 4.5.2016

¹⁸⁰ Κανονισμός 1215/2012, L 351/1 της 20.12.2012

¹⁸¹ Κανονισμός 593/2008, L 177/6 της 4.7.2008 · Κανονισμός 864/2007, L 199/40 της 31.7.2007

μείωνε εξαιρετικά τον χρόνο και το κόστος κυκλοφορίας τους. Έτσι ξεκίνησε η κυκλοφορία προϊόντων (λ.χ. βιβλία, ταινίες, μουσική, ψηφιακά παιχνίδια, εικόνες κ.ο.κ.) απευθείας μέσω του διαδικτύου χωρίς την προηγούμενη ενσωμάτωσή τους σε κάποιον υλικό φορέα. Ανάλογα το επιχειρηματικό μοντέλο που ακολουθεί ο προμηθευτής το ψηφιοποιημένο λογισμικό ή προϊόν είτε αντιγράφεται και αποθηκεύεται στην συσκευή του λήπτη είτε γίνεται συνδυαστική χρήση τεχνολογικών μεθόδων όπως το υπολογιστικό νέφος (*cloud computing*) και η μετάδοση με συνεχή ροή πακέτων δεδομένων (*live streaming*), ώστε ο χρήστης να έχει πρόσβαση στο ψηφιοποιημένο προϊόν. Ένα σημαντικό τμήμα αυτών των συναλλαγών στις οποίες ο χρήστης είναι καταναλωτής καλύπτεται ήδη από το νομοθετικό πλαίσιο περί προστασίας του καταναλωτή και παράλληλα τυγχάνει εφαρμογής η προστατευτική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας των άρθρων 17-19 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Το σχεδόν μηδενικό κόστος κυκλοφορίας των ψηφιακών προϊόντων γέννησε μια δευτερογενή αγορά μεταπώλησης μεταξύ καταναλωτών, οι διαφορές της οποίας κατά την κρίση του ΔΕΕ δεν δύναται να υπαχθούν στην προστατευτική βάση του Κανονισμού, διότι η διάταξη αυτή τυγχάνει εφαρμογής μόνον επί συμβάσεων στις οποίες υφίσταται ανισότητα ισχύος μεταξύ των συμβαλλομένων μερών¹⁸². Επομένως στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' εμπίπτουν οι συναλλαγές ψηφιοποιημένων προϊόντων μεταξύ εμπόρων και επαγγελματιών.

Θεωρητική διχογνωμία επικρατεί στο ζήτημα του νομικού χαρακτηρισμού των συμβάσεων προμήθειας λογισμικού και ψηφιακών προϊόντων. Μερίδα της επιστήμης αρνείται εκ προοιμίου της υπαγωγή των άνω συμβάσεων στον τύπο της σύμβασης πώλησης κατά το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' με το σκεπτικό πως η διάταξη αυτή αφορά ενσώματα κινητά πράγματα και όχι άυλα αγαθά ή δικαιώματα με κύριο επιχείρημα την γραμματική διατύπωση του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' και την ερμηνεία αυτού, διαμέσου των γλωσσικών αποδόσεων του στις γλώσσες της Ένωσης με βάση το εθνικό δίκαιο των αντίστοιχων χωρών¹⁸³. Η άποψη αυτή δέχεται πως η υπαγωγή της σύμβασης προμήθειας λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' είναι δυνατή μόνο εφόσον προηγηθεί η ενσωμάτωση του ψηφιοποιημένου λογισμικού ή αγαθού σε υλικό φορέα. Αντίθετα κατά την πιο σύγχρονη και ορθή προσέγγιση οι συμβάσεις μεταβίβασης λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων, εφόσον εμφανίζουν τα κατάλληλα μορφολογικά χαρακτηριστικά, θα πρέπει να εντάσσονται στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' ανεξάρτητα από την φυσική υπόσταση του αντικειμένου της σύμβασης. Έτσι γίνεται δεκτό πως ως σύμβαση απόκτησης εμπορευμάτων πρέπει να θεωρηθεί και η ηλεκτρονική απόκτηση δεδομένων μέσω λήψης (*download*)¹⁸⁴. Η συστηματική ερμηνεία των ευρωπαϊκών κειμένων επιβεβαιώνει πως η φυσική υπόσταση των προϊόντων δεν συνιστά κριτήριο για τον νομικό χαρακτηρισμό της σύμβασης προμήθειας λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων. Ο προταθείς Κανονισμός για την δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δικαίου πώλησης¹⁸⁵ είχε συμπεριλάβει στο πεδίο εφαρμογής του και τις συμβάσεις προμήθειας ψηφιοποιημένων προϊόντων, θεωρώντας αυτές τμήμα του ευρωπαϊκού δικαίου της πώλησης στο βαθμό που υπάρχουν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά αυτής. Ο Κανονισμός που δεν υιοθετήθηκε όμως

¹⁸² C-508/12, *Walter Vapenik v Josef Thurner*, ECLI:EU:C:2013:790, σκ. 34

¹⁸³ Α. Βαλτούδης, *Ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας του τόπου εκπλήρωσης της παροχής κατά το άρθρο 5 § Καν. 44/2001 (με αφορμή της απόφαση ΔΕΕ, 9.6.2011, Electrosteel, C-87/10)*, ΕΠολΔ τ.1/2012, σελ.12-24

¹⁸⁴ Ν. Νίκας/Ε. Σαχπεκίδου, *op.cit*, σελ. 146

¹⁸⁵ COM (2011) 635 τελικό της 11.10.2011

επισήμανε πως εξαιτίας της αυξανόμενης σημασίας της ψηφιακής οικονομίας, το πεδίο εφαρμογής του κοινού ευρωπαϊκού δικαίου των πωλήσεων θα πρέπει επίσης να καλύπτει τις συμβάσεις για την προμήθεια ψηφιακού περιεχομένου¹⁸⁶ και πως όλα τα ζητήματα συμβατικού ή εξωσυμβατικού χαρακτήρα που δεν υπάγονται στο κοινό ευρωπαϊκό δίκαιο των πωλήσεων διέπονται από τους προϋπάρχοντες, εκτός του κοινού ευρωπαϊκού δικαίου των πωλήσεων, κανόνες του εθνικού δικαίου που ισχύει δυνάμει των Κανονισμών Ρώμη I και Ρώμη II ή οποιουδήποτε άλλου σχετικού κανόνα σύγκρουσης νόμων¹⁸⁷. Στο ίδιο πνεύμα εκπονήθηκε η πρόταση Οδηγίας σχετικά με ορισμένες πτυχές που αφορούν τις συμβάσεις για την προμήθεια ψηφιακού περιεχομένου¹⁸⁸ με στόχο την ίση νομική μεταχείριση των ψηφιοποιημένων και μη προϊόντων, το οποίο προϋποθέτει ένας κοινός νομικός χαρακτηρισμός. Είναι πρόδηλο πως η τεχνολογική εξέλιξη έχει καταστεί αδόκιμη και περιττή την σχετική διάκριση, η οποία δημιουργεί εμπόδια στους ισότιμους όρους ανταγωνισμού της ενιαίας εσωτερικής αγοράς. Επομένως, το ζήτημα αν μια σύμβαση προμήθειας λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων δύναται να χαρακτηριστεί νομικά ως σύμβαση πώλησης υπό την έννοια του 7, σημείο 1, στοιχείο β' κρίνεται με βάση τα κριτήρια που έθεσε η νομολογία του ΔΕΕ¹⁸⁹. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύμβασης προμήθειας λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων είναι η υποχρέωση του προμηθευτή να θέσει στην διάθεση του λήπτη ένα αντίγραφο του λογισμικού ή ψηφιοποιημένου αγαθού από το οποίο αποξενώνεται μετά την καταβολή του χρηματικού αντιτίμου. Η μεταβίβαση της κυριότητας επί του συγκεκριμένου αντιγράφου είναι το κυριότερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την σύμβαση προμήθειας λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων από την σύμβαση παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης πνευματικών δικαιωμάτων, διότι είναι εμφανής η λειτουργική ταυτότητα με την σύμβαση πώλησης όπως νοείται στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis.

Το ζήτημα του νομικού χαρακτηρισμού σύμβασης προμήθειας λογισμικού αντιμετώπισε το ΔΕΕ στην σημαντική υπόθεση *UsedSoft* αναφορικά με διαφορά που προέκυψε από δευτερογενή προμήθεια λογισμικού της *Oracle International Corp* που έκανε η *UsedSoft GmbH* σε τρίτους. Η εταιρεία *Oracle International Corp* παρήγαγε και πωλούσε στην ιστοσελίδα της πρόγραμμα λογισμικού, το οποίο ο λήπτης μπορούσε να αποκτήσει με απευθείας μεταφόρτωση δεδομένων στον υπολογιστή του. Η σύμβαση μεταξύ του λήπτη και της *Oracle International Corp* συμπεριλάμβανε το αντίγραφο του λογισμικού και χρήση αυτού σε 25 συσκευές του εκάστοτε λήπτη. Η εταιρεία *UsedSoft* αποκτούσε άδειες χρήσης του προγράμματος από λήπτες που δεν είχαν σκοπό να κάνουν χρήση όλων των 25 αδειών χρήσης και παράλληλα υποδείκνυε σε τρίτους ενδιαφερόμενους τον τρόπο λήψης αντιγράφου του λογισμικού από τον ιστοτόπο της *Oracle International Corp*. Δημιουργήθηκε το ζήτημα κατά πόσο η δευτερογενής μεταβίβαση των αδειών χρήσης του λογισμικού από την *UsedSoft* είναι συμβατή με το δικαίωμα διανομής της *Oracle International Corp* επί του λογισμικού κατά το άρθρο 4 της Οδηγίας 2009/24 για την νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών

---

¹⁸⁶ Ibid, αιτ. σκ. 17

¹⁸⁷ Ibid, αιτ. σκ. 27

¹⁸⁸ COM(2015) 634 τελικό της 9.12.2015

¹⁸⁹ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.*, ECLI:EU:C:2010:90, σκ.31 · C-469/12, *Krejci Lager & Umschlagbetriebs GmbH v Olbrich Transport und Logistik GmbH*, ECLI:EU:C:2013:788, σκ. 22

υπολογιστών¹⁹⁰. Κρίσιμος είναι ο νομικός χαρακτηρισμός των άνω συναλλαγών διότι η πώληση συνεπάγεται ανάλωση του δικαιώματος διανομής και η δευτερογενής μεταβίβαση δεν αντιβαίνει στα πνευματικά δικαιώματα της *Oracle International Corp* επί του λογισμικού κατά την Οδηγία 2009/24. Ο Γενικός Εισαγγελέας *Y. Bot* στις προτάσεις του¹⁹¹ επισήμανε πως μια κανονιστική διάκριση των συμβάσεων προμήθειας ψηφιοποιημένων και μη προϊόντων με κριτήριο την φυσική υπόσταση αντιβαίνει στην οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα, διότι η μεταβίβαση λογισμικού σε ενσωματωμένο φορέα και η μεταβίβαση λογισμικού με μεταφόρτωση δεδομένων δια του διαδικτύου δεν εμφανίζουν καμία λειτουργική και πραγματολογική διαφορά. Μια τέτοια διάκριση οδηγεί στο άτοπο πως ο λήπτης λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων που δεν ενσωματώνεται σε υλικό φορέα να βρίσκεται σε μια αδικαιολόγητα μειονεκτική θέση ως προς τα δικαιώματα και εξουσίες απέναντι στον λήπτη του ίδιου λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων ενσωματωμένο σε υλικό φορέα που απέκτησαν αμφοτέρωθεν έναντι του ίδιου αντιτίμου. Η άρνηση της απόδοσης του νομικού χαρακτήρα της πώλησης σε σύμβαση προμήθειας λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων συνεπάγεται πως το δικαίωμα διανομής του δικαιούχου της πνευματικής ιδιοκτησίας δεν αναλώθηκε και κατά συνέπεια ο λήπτης δεν έχει δικαίωμα περαιτέρω μεταβίβασης του αντιγράφου που απέκτησε. Στην σύγχρονη ψηφιακή εποχή, είναι ανεπιεικές το πλήρες δικαίωμα κυριότητας επί του αντιγράφου που αποκτήθηκε έναντι του τιμήματος να εξαρτάται από την ενσωμάτωση του σε υλικό φορέα.

Το ΔΕΕ έκρινε πως η μεταφόρτωση ενός αντιγράφου προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή και η σύναψη συμβάσεως για την παραχώρηση άδειας χρήσεως συνθέτουν ένα αδιαχώριστο σύνολο διότι η μεταφόρτωση ενός αντιγράφου προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή στερείται κάθε χρησιμότητας αν ο κάτοχος του αντιγράφου αυτού δεν μπορεί να το χρησιμοποιήσει. Οι λήπτες αποκτούν ένα ποιοτικά και χρονικά απεριόριστο δικαίωμα χρήσεως του αντιγράφου αυτού συνεπώς υπάρχουν όλα τα στοιχεία της μεταβίβασης του δικαιώματος κυριότητας επί του αντιγράφου του οικείου προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή. Κατά την κρίση του ΔΕΕ υφίσταται λειτουργική ταύτιση της υπό κρίση σύμβασης της *Oracle International Corp* με τον λήπτη με την σύμβαση πώλησης επειδή ο σκοπός της σύμβασης που συνάπτει η εταιρεία με τον λήπτη λογισμικού είναι η μεταβίβαση της κυριότητας επί των προμηθευόμενων αντιγράφων του λογισμικού της *Oracle International Corp*¹⁹². Η στάση του ΔΕΕ στην υπόθεση *UsedSoft* επιδοκιμάζεται για την μεθοδολογικά άρτια ερμηνεία και την τελολογική πληρότητα που δεν περιορίζεται στα στενά τυπολατρικά στοιχεία της έννοιας της πώλησης. Έτσι εξασφάλισε μια δογματική καθαρότητα και την πραγματολογική καταλληλότητα αναφορικά με τις συμβάσεις προμήθειας λογισμικού ή μη ενσωματωμένων ψηφιακών προϊόντων που βρίσκεται στον πυρήνα της ψηφιακής εποχής που διανύει ο κόσμος.

Η νομολογία του ΔΕΕ διευθέτησε τα ζητήματα περί κυκλοφορίας μη ενσωματωμένων ψηφιακών προϊόντων, τα οποία πωλεί ως έτοιμα προϊόντα σε άοριστο αριθμό αντισυμβαλλομένων. Μεθοδολογικά συνθετότερη είναι η σύμβαση προμήθειας εξατομικευμένου λογισμικού και ψηφιοποιημένων προϊόντων, τα οποία δημιουργούνται με

---

¹⁹⁰ L 111/16 της 05.05.2009

¹⁹¹ Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα *Y. Bot* της C-128/11, *UsedSoft GmbH v Oracle International Corp*, ECLI:EU:C:2012:234, σκ. 55-59

¹⁹² C-128/11, *UsedSoft GmbH v Oracle International Corp*, ECLI:EU:C:2012:407, σκ. 44-45

βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες ή απαιτήσεις του λήπτη. Στα ενσώματα αγαθά το ζήτημα είχε απασχολήσει το ΔΕΕ στην υπόθεση *Car Trim*¹⁹³ υπό την έννοια ότι ο προμηθευτής δεν μεταβιβάζει απλά το προμηθευόμενο προϊόν, αλλά φροντίζει ο ίδιος για την παρασκευή του. Η κυριότερη διαφορά είναι πως ο λήπτης των ψηφιοποιημένων προϊόντων δεν δύναται να παράσχει την πρώτη ύλη στον προμηθευτή, το οποίο κατά το Δικαστήριο διακρίνει την σύμβαση πώλησης από την σύμβαση παροχής υπηρεσιών. Ο λήπτης προσδιορίζει τις ιδιαίτερες ανάγκες, απαιτήσεις και παραμέτρους με βάση των οποίων ο προμηθευτής δημιουργεί ένα εξατομικευμένο λογισμικό ή προσαρμόζει κάποιο ήδη υπάρχον. Το Εφετείο του Μονάχου κλήθηκε να κρίνει το ζήτημα περί διεθνούς δικαιοδοσίας κατά το άρθρο στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού 1215/2012 αναφορικά με διαφορά από σύμβαση ανάπτυξης και προμήθειας λογισμικού μεταξύ γερμανικής εταιρείας που παρήγγειλε εξατομικευμένο για της ανάγκες της λογισμικό με βάση το προϋπάρχουν πληροφοριακό σύστημα και αυστριακής εταιρείας που ανέλαβε την ανάπτυξη αυτού του λογισμικού. Το Εφετείο του Μονάχου διαπίστωσε πως οι συμβάσεις ανάπτυξης και μεταβίβασης λογισμικού με βάση προϋπάρχουν πληροφοριακό σύστημα του λήπτη και τις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις του τελευταίου έχουν ως γνώρισμα πρωτεύοντος την νομική δέσμευση των πνευματικών και δημιουργικών δυνατοτήτων του προμηθευτή και την αξιοποίηση της τεχνολογικής εξειδίκευσης και υποδομής του προς όφελος του λήπτη και δευτερεύοντος την μεταβίβαση αντιγράφου του λογισμικού. Το χαρακτηριστικό αυτό προσιδιάζει περισσότερο στον τύπο της σύμβασης παροχής υπηρεσιών κατά το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis ανεξάρτητα από τις ειδικότερες κανονιστικές αξιολογήσεις της παροχής αυτής από το ίδιο το γερμανικό δίκαιο (όπου μία τέτοια συμπεριφορά κατατάσσεται συνήθως στον τύπο της σύμβασης έργου, σύμφωνα με την §631 του γερμανικού Αστικού Κώδικα)¹⁹⁴. Η τελολογία του Εφετείου του Μονάχου δείχνει ορθή, διότι εντοπίζει το κρίσιμο στοιχείο που συνίσταται στην παροχή υπηρεσίας ανάπτυξης εξατομικευμένου λογισμικού ή τροποποίησης ήδη υφιστάμενου με την χρήση της τεχνογνωσίας και υποδομής του προμηθευτή. Κατά συνέπεια η μεταβίβαση της κυριότητας και της άδειας χρήσης έχουν παρεπόμενο χαρακτήρα διότι αποσκοπούν στην λειτουργική ολοκλήρωση του κύριου αντικείμενου της σύμβασης που είναι η δέσμευση και ανάλωση της τεχνογνωσίας και τεχνικής υποδομής του προμηθευτή προς όφελος του λήπτη. Κατά συνέπεια η σύμβαση ανάπτυξης και προμήθειας εξειδικευμένων ψηφιοποιημένων προϊόντων, συνεπώς, εμφανίζει μία λειτουργική ταυτότητα με τη σύμβαση παροχής υπηρεσιών κατά το 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, υπό την έννοια ότι ο προμηθευτής αναλαμβάνει μία ενεργό δραστηριότητα, έναντι ανταλλάγματος, όπως αναλύθηκε στην υπόθεση *Falco Privatstiftung and Rabitsch*¹⁹⁵.

Το συμπέρασμα από την ανωτέρα ανάλυση της νομολογίας επί του ζητήματος των ψηφιοποιημένων προϊόντων είναι πως επί συμβάσεων με κύριο αντικείμενο τη μεταβίβαση της κυριότητας ψηφιακών αντιγράφων λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων που έχουν παραχθεί για γενική εμπορευματοποίηση και αόριστη κάλυψη των αναγκών ενός

¹⁹³ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.*, ECLI:EU:C:2010:90

¹⁹⁴ Ι.Ρεβολίδης, *Διεθνής Δικαιοδοσίας και Διαδίκτυο: Διαφορές από σύμβαση και διαφορές από αδικοπραξία στον ενιαίο ευρωπαϊκό ψηφιακό χώρο*, Σάκκουλα, 2020, σελ. 229-231.

¹⁹⁵ C-533/07, *Falco Privatstiftung & Thomas Rabitsch v Gisela Weller-Lindhorst*, ECLI:EU:C:2009:257

απροσδιόριστου αριθμού χρηστών, ανεξάρτητα από εάν η μεταβίβαση πραγματοποιείται μέσω ενσωμάτωσής τους σε υλικό φορέα ή γίνεται ψηφιακά και άμεσα από τους εξυπηρετητές του προμηθευτή σε συσκευές του λήπτη, τυγχάνει εφαρμογής ο κανόνας του άρθρου το 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis υπό το έννοια της σύμβασης πώλησης. Αντίθετα, επί συμβάσεων με κύριο αντικείμενο την προμήθεια εξατομικευμένου λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων που έχουν δημιουργηθεί *ad hoc* ή με βάση μία προϋπάρχουσα υπολογιστική δομή και σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις συγκεκριμένου χρήστη, τυγχάνει εφαρμογής ο κανόνας του άρθρου το 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, υπό το έννοια της σύμβασης παροχής υπηρεσιών. Οι συμβάσεις πώλησης και παροχής υπηρεσιών έχουν αμφοτεροβαρή χαρακτήρα και προϋποθέτουν την καταβολή ανταλλάγματος από τον αγοραστή ή τον λήπτη, το οποίο συνήθως είναι χρηματικό. Εντούτοις, έχουν αναπτυχθεί διάφορα επιχειρηματικά σχήματα τα οποία δεν απαιτούν την καταβολή χρήματος ως αντιπαροχή αλλά ζητούν από τον χρήστη να παραχωρήσει κάποια προσωπικά δεδομένα. Η ανάπτυξη ψηφιακών συστημάτων είναι άμεσα συνυφασμένο με την συγκέντρωση μαζικών δεδομένων (*big data*) με αποτέλεσμα τα δεδομένα να έχουν αποκτήσει ίση σημασία με το χρηματικό κόστος των συστημάτων αυτών. Συνεπώς, τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών έχουν μια αυτόνομη οικονομική αξία και επιβάλλεται μια ερμηνεία που δεν προσδίδει χαρακτηριστικό χαρακτήρα στις άνω συμβάσεις που θα έθετε σε αμφιβολία την υπαγωγή τους στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού 1215/2012, ακόμη και όταν η αντιπαροχή είναι η παραχώρηση προσωπικών δεδομένων.

Η ανάπτυξη και χρήση συστημάτων TN με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (αδιαφάνεια, πολυπλοκότητα, εξάρτηση από δεδομένα, αυτόνομη συμπεριφορά) αποτελεί το επόμενο τεχνολογικό βήμα στην ανάπτυξη λογισμικού ή ψηφιοποιημένων προϊόντων. Τα χαρακτηριστικά εγείρουν ερώτημα κατά πόσο ένα σύστημα TN μπορεί να παραχθεί για γενική εμπορευματοποίηση και αόριστη κάλυψη των αναγκών ενός απροσδιόριστου αριθμού χρηστών χωρίς κάτι τέτοιο να είναι ακατόρθωτο. Ήδη έχουν αναπτυχθεί συστήματα TN ως μοντέλο λειτουργίας εφαρμογών υπολογιστικού νέφους (*AI as a Service/AIaaS*) που περιλαμβάνουν σειρά ψηφιακών εργαλείων που διευκολύνουν τον χρήστη τους. Έτσι οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις στον ενιαίο ψηφιακό χώρο συχνά επιλέγουν την συνδρομή σε εταιρείες παροχής τέτοιων υπηρεσιών μέσω υπολογιστικού νέφους έναντι χρηματικού αντιτίμου. Η λύση αυτή έχει ως κύριο πλεονέκτημα την άμεση χρήση ψηφιακού εργαλείου TN σε κάποιο στάδιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας με χαμηλό κόστος συγκριτικά με την ανάπτυξη εξατομικευμένου λογισμικού TN, ωστόσο η δυνατότητα αυτή ελλοχεύει κίνδυνο παραβίασης της εμπιστευτικότητας των εταιρικών πληροφοριών λόγω της έλλειψης ελέγχου του αλγορίθμου. Συνεπώς, ο χρήστης χρησιμοποιεί ένα πλήρως ή μερικώς εκπαιδευμένο μοντέλο TN για να καλύψει κάποιες επιχειρησιακές ανάγκες (λ.χ. αυτόματο τηλεφωνικό κέντρο, αυτόματη εξυπηρέτηση πελατών, αναγνώριση εικόνων κ.ο.κ.), ενώ ο προμηθευτής δύναται να διαθέσει το ίδιο ψηφιακό εργαλείο χωρίς τα εισαγωγικά δεδομένα συγκεκριμένης επιχείρησης σε άλλον χρήστη έναντι χρηματικής αντιπαροχής. Συνήθως, ο κατασκευαστής επιδιώκει την χρήση του μοντέλου από όσο το δυνατόν περισσότερα πρόσωπα διότι η εκπαίδευση του μοντέλου σε πολύμορφα περιβάλλοντα επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων που να αφορούν την βελτίωση του βασικού αλγορίθμου. Η χρήση συστημάτων TN από παρόχους υπηρεσιών υπολογιστικού νέφους συνεπάγεται πως δεν

υφίσταται κανένα εμπράγματο δικαίωμα στο συγκεκριμένο μοντέλο, αλλά γίνεται συμφωνημένη χρήση του ψηφιακού εργαλείου ως υπηρεσία. Ορισμένοι προμηθευτές επιτρέπουν την διάδοση του εκπαιδευμένου μοντέλου TN με την χρήση άδειας ανοικτού λογισμικού (*open source license*) με στόχο τον διαμοιρασμό της υπάρχουσας τεχνογνωσίας στον τομέα. Συνεπώς, ο χρήστης οφείλει να διασφαλίσει συμβατικά την εμπιστευτικότητα των επιχειρηματικών πληροφοριών ή των προσωπικών δεδομένων πελατών ώστε να είναι διαθέσιμα σε μόνιμη βάση εξασφαλίζοντας πως δεν θα αποτελέσουν αντικείμενο μεταπώλησης ή περαιτέρω επεξεργασίας όπως λ.χ. υπόθεση *Dinerstein v. Google, LLC*¹⁹⁶ στην οποία ο ενάγων κατηγορήσε την *Google* πως άντλησε ιατρικά δεδομένα σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του *Chicago* κατά παράβαση της αμερικανικής νομοθεσίας περί ιδιωτικότητας στην υγεία (HIPAA) με σκοπό να εκπαιδεύσει χωρίς κόστος ένα μοντέλο TN ιατρικής διάγνωσης.

Η εξατομικευμένη ανάπτυξη ιδιόκτητου λογισμικού TN ανατίθεται σε κάποιο προμηθευτή που αναλαμβάνει την δημιουργία ενός μοντέλου προς αποκλειστική χρήση του χρήστη σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ανάγκες ή απαιτήσεις του. Το κόστος είναι πολύ υψηλότερο και η σύμβαση συνοδεύεται από συμφωνία περί εμπιστευτικότητας που καλύπτει το περιεχόμενο των όρων, την αρχιτεκτονική του συστήματος TN, τα εισαγωγικά εμπιστευτικά δεδομένα του χρήστη για επεξεργασία και εκπαίδευση του συστήματος TN και τα αποτελέσματα αυτής. Ενδέχεται κατά την εκπαίδευση του εξατομικευμένου μοντέλου να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα και ανοικτά δεδομένα του δημοσίου τομέα κατά την έννοια του Ν. 4305/2014 ή δεδομένα που εμπίπτουν στην εξáιρεση της προστασίας περί πνευματικών έργων στα άρθρα 3 και 4 της Οδηγίας 2019/790 για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά¹⁹⁷ που αφορά την χρήση για ερευνητικούς και επιστημονικούς σκοπούς. Αντικείμενο αυτής της σύμβασης είναι η δημιουργία ενός εξειδικευμένου και εκπαιδευμένου συστήματος TN που μετά από σειρά δοκιμών έχει την δυνατότητα να εκτελεί με ασφάλεια συγκεκριμένες λειτουργίες. Το λογισμικό αυτό προορίζεται για αποκλειστική χρήση από λήπτη που ανέθεσε την ανάπτυξη στον προμηθευτή. Ο βαθμός της πολυπλοκότητας και της συνθετότητας των λειτουργιών που θα πραγματοποιεί το σύστημα TN καθορίζουν τις μεθόδους ανάπτυξης και τα στάδια παράδοσης του λογισμικού. Ο γενικός κανόνας στο πεδίο της πληροφορικής είναι πως όσο πιο σύνθετο ζήτημα ανατίθεται προς διεκπεραίωση σε αυτοματοποιημένο σύστημα TN τόσο πιο πολλά είναι τα στάδια ανάπτυξης με επιμέρους διαδικασίες λ.χ. δημιουργία κώδικα, παρακολούθηση κατά την εκτέλεση, διόρθωση τυχόν αστοχιών, νέα παρακολούθηση κατά την εκτέλεση, επανεκπαίδευση με εισαγωγή νέων δεδομένων και επανάλυση της διαδικασίας. Η διαδικασία ολοκληρώνεται όταν ο προμηθευτής εκπαιδεύσει, αξιολογήσει ως κατάλληλο για τη συμφωνηθείσα λειτουργία και παραδώσει το λογισμικό προς χρήση στον λήπτη. Είναι πρόδηλο πως τα συστήματα TN δεν είναι στατικά το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο μεγάλος βαθμός απροσδιοριστίας και αβεβαιότητας είναι εγγενής στα εξελιγμένα συστήματα TN. Αυτό γεννά το ερμηνευτικό ζήτημα κατά πόσο τηρούμενων των αναλογιών που οριοθέτησε το ΔΕΕ ένα λογισμικό TN συγκεντρώνει τα

---

¹⁹⁶ *Dinerstein v. Google, LLC*, case No. 20-3134 (7th Cir. 2023), Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/ca7/20-3134/20-3134-2023-07-11.html> ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης (29.10.2023)

¹⁹⁷ L 130/92 της 17.05.2019

μορφολογικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν την πώληση ή την παροχή υπηρεσιών. Καίτοι οι δύο συμβάσεις ρητά περιλαμβάνονται στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, ο νομικός χαρακτηρισμός είναι καθοριστικός διότι έπεται διαφορετική μεθοδολογία ως προς την ανεύρεση του τόπου εκπλήρωσης της χαρακτηριστικής παροχής συνεπεία της οποίας θεμελιώνεται εν τέλει η διεθνής δικαιοδοσία αυτών των διαφορών. Κατά την γνώμη μας, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συστημάτων TN (αδιαφάνεια, πολυπλοκότητα, εξάρτηση από δεδομένα, αυτόνομη συμπεριφορά) σε συνδυασμό με την απαιτούμενη δέσμευση των πνευματικών και δημιουργικών δυνατοτήτων του παρόχου με την αξιοποίηση της τεχνολογικής εξειδίκευσης και υποδομής του προς όφελος του λήπτη επιδεικνύουν μία παραπάνω λειτουργική εγγύτητα με τη σύμβαση παροχής υπηρεσιών.

Ήδη προαναφέρθηκε ότι ως προς τις συμβάσεις πώλησης εμπορευμάτων και παροχής υπηρεσιών (άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis) υπάρχει ένα σύστημα αυτόνομου προσδιορισμού του τόπου εκπλήρωσης της παροχής που καλύπτει την σύμβαση ως σύνολο σε αντίθεση με το σύστημα καθορισμού βάσει του δίκαιου που διέπει την επίδικη παροχή κατά τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δίκαιου του δικάζοντος δικαστή για τις λοιπές συμβατικές έννομες σχέσεις (άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' και γ' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis). Η νομολογία του ΔΕΕ έκανε αυτόνομη οριοθέτηση του τόπου εκπλήρωσης της παροχής τόσο για την σύμβαση πώλησης, όσο και για την σύμβαση παροχής υπηρεσιών χωρίς την ψηφιακή συνθήκη ως παράμετρο. Ως προς τον τόπο εκπλήρωσης στην σύμβαση πώλησης, το Δικαστήριο έκρινε στην υπόθεση *Car Trim* πως ελλείπει συμφωνίας των μερών, ο τόπος παράδοσης κατά την έννοια του Κανονισμού είναι αυτός της πραγματικής παραδόσεως του εμπορεύματος στον αγοραστή¹⁹⁸. Ως προς την σύμβαση παροχής υπηρεσιών το Δικαστήριο επισήμανε στην υπόθεση *Wood Floor Solutions Andreas Domberger* πως ο προσδιορισμός του τόπου της κύριας παροχής των υπηρεσιών βάσει της επιλογής στην οποία προέβησαν με τη σύμβασή τους τα μέρη είναι σύμφωνος με τον σκοπό της εγγύτητας, καθόσον ο τόπος αυτός, ως εκ της φύσεως του, συνδέεται με την ουσία της διαφοράς. Εντούτοις, όταν η συμφωνία των μερών είτε προβλέπει πλείονες τόπους παροχής είτε δεν προβλέπει ρητά ένα τόπο παροχής, το ΔΕΕ θεωρεί πως πρέπει να ληφθεί υπόψη, επικουρικώς, ο τόπος όπου πράγματι άσκησε, κυρίως, τις δραστηριότητές του προς εκτέλεση της συμβάσεως, υπό την προϋπόθεση ότι η παροχή των υπηρεσιών στον τόπο αυτόν δεν αντιβαίνει στη βούληση των συμβαλλομένων όπως προκύπτει από τις διατάξεις της συμβάσεως. Στην ανεύρεση του τόπου παροχής της υπηρεσίας μπορούν να ληφθούν υπόψη πραγματικά στοιχεία της υποθέσεως, ιδίως δε ο χρόνος παραμονής στον τόπο αυτόν, καθώς και η σπουδαιότητα της δραστηριότητας που ασκήθηκε εκεί. Τέλος, το Δικαστήριο κάνει δεκτό πως επί αδυναμίας ανεύρεσης κατά τα ανωτέρω στοιχεία, ως τόπος εκπλήρωσης της παροχής λογίζεται ο τόπος κατοικίας του παρέχοντος την υπηρεσία διότι ο τόπος αυτός προσδιορίζεται με βεβαιότητα και ως εκ τούτου είναι προβλέψιμος¹⁹⁹. Είναι εμφανές πως τίθεται ζήτημα κατά πόσο η άνω νομολογία του ΔΕΕ

---

¹⁹⁸ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.*, ECLI:EU:C:2010:90, σκ.58-60

¹⁹⁹ C-19/09, *Wood Floor Solutions Andreas Domberger GmbH v Silva Trade SA*, ECLI:EU:C:2010:137, σκ. 38-42

μπορεί να προσαρμοστεί σε μία ψηφιακή συνθήκη με όποια ιδιαιτερότητα παρουσιάζει η λειτουργία του διαδικτύου.

Επί σύμβασης πώλησης μη ενσωματωμένων ψηφιοποιημένων προϊόντων υπάρχει δυσχέρεια αυτούσιας εφαρμογής της μεθοδολογίας που ακολουθεί το ΔΕΕ στην υπόθεση *Car Trim*. Πράγματι η ανεύρεση του τόπου παράδοσης εκκινεί από την εξέταση αν ο τόπος παραδόσεως προκύπτει από τους όρους της συμβάσεως. Ελλείψει τέτοιας συμφωνίας έπεται η αναζήτηση ενός τόπου παράδοσης χωρίς να υφίσταται ένας τόπος όπου λαμβάνει χώρα η φυσική πράξη της παράδοσης διότι πρόκειται για μη ενσωματωμένο προϊόν. Η δογματική εφαρμογή της μεθοδολογίας της υπόθεσης *Car Trim* υποδεικνύει ως ο τόπος παράδοσης, κατά την έννοια του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β', περίπτωση i. του Κανονισμού 1215/2012, τον τόπο μεταφόρτωσης των δεδομένων. Εντούτοις, η αρχιτεκτονική του διαδικτύου επιτρέπει την ηλεκτρονική απόκτηση δεδομένων μέσω λήψης εν δυνάμει σε όλη τη υφήλιο επομένως συχνά μπορεί ο τόπος μεταφόρτωσης να είναι και τυχαίος και να μην συνδέεται με το κέντρο ζωτικών συμφερόντων των μερών. Η υιοθέτηση αυτής της ερμηνείας γιγαντώνει το πρόβλημα ανεύρεσης του τόπου παράδοσης γιατί αφενός μεν ο αγοραστής μπορεί να μεταβεί σε έναν τόπο της επιλογής του αφετέρου δε είναι τεχνικά εφικτή, είτε η λήψη σε πολλαπλές τοποθεσίες, είτε η χρήση εικονικών ιδιωτικών δικτύων (*VPN*) που θα υποδεικνύουν έναν τόπο στον οποίο δεν βρίσκεται ο αγοραστής. Επιπρόσθετα τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα επιτρέπουν την χρονικά και ποιοτικά απεριόριστη χρήση ενός λογισμικού που είναι αποθηκευμένο σε ψηφιακό αποθηκευτικό χώρο (*cloud*) με την μετάδοση με συνεχή ροή πακέτων δεδομένων (*live streaming*) με αποτέλεσμα τεχνικά να μην λαμβάνει καμία μεταφόρτωση ή λήψη δεδομένων στην τοποθεσία του αγοραστή. Όλα αυτά τα σενάρια ευνοούν το *forum shopping* και κλονίζουν τα θεμέλια της ειδικής δικαιοδοτικής βάσης του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis που είναι η ασφάλεια δικαίου υπό την έννοια της προβλεψιμότητας και της εγγύτητας. Η *ratio* του συνδέσμου του τόπου παράδοσης είναι η επιγενόμενη διαφορά να επιληφθεί από ένα Δικαστήριο που τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να προβλέψουν με ασφάλεια και συνδέεται στενότερα πραγματολογικά με την επίδικη συναλλαγή. Το ΔΕΕ προχώρησε σε συγκρατημένη επέκταση με την υπόθεση *Color Drack* όπου έκρινε πως αν δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ο τόπος της κύριας παραδόσεως, καθένας από τους τόπους παραδόσεως παρουσιάζει επαρκή σύνδεσμο εγγύτητας με τα υλικά στοιχεία της διαφοράς και, ως εκ τούτου, σημαντικό σύνδεσμο από άποψη διεθνούς δικαιοδοσίας²⁰⁰. Κατά όμοια αναλογία στην υπόθεση *Rehder* έκρινε πως οι τόποι αναχώρησης και άφιξης του αεροσκάφους, όπως αυτοί καθορίζονται στην σύμβαση μεταφοράς έχουν τον αναγκαίο στενό σύνδεσμο με την υπηρεσία αερομεταφοράς σε αντίθεση με τον τόπο της έδρας ή της κύριας εγκατάστασης της αεροπορικής εταιρείας²⁰¹. Το κρίσιμο στοιχείο είναι η εκ των προτέρων γνώση των συμβαλλομένων πως υφίστανται πλείονες τόποι παράδοσης ως φυσική μεταβίβαση που είναι επαρκείς σύνδεσμοι για την θεμελίωση της διεθνούς δικαιοδοσίας. Αντίθετα, ο πωλητής δεν έχει την παραμικρή δυνατότητα να προβλέψει σε ποιο κράτος ο αγοραστής θα προβεί σε ηλεκτρονική απόκτηση δεδομένων μέσω λήψης διότι το διαδίκτυο επιτρέπει τεχνικά την πρόσβαση από οπουδήποτε. Επομένως, η υιοθέτηση της ερευνητικής προσέγγισης που έκανε το ΔΕΕ ως προς τα ενσώματα προϊόντα στα δεδομένα της ψηφιακής

²⁰⁰ C-386/05, *Color Drack GmbH v Lexx International Vertriebs GmbH*, ECLI:EU:C:2007:262, σκ. 42

²⁰¹ C-204/08, *Peter Rehder v Air Baltic Corporation*, ECLI:EU:C:2009:439, σκ. 39-41

συνθήκης οδηγεί σε ανεπιεικές αποτέλεσμα που αντιτίθεται στην τεολογία του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis.

Κατά μια προσέγγιση στην γερμανική θεωρία²⁰², η συστηματική ερμηνεία των ενωσιακών κειμένων προσφέρει μια εναλλακτική που χαρακτηρίζεται από απλότητα. Κατά το άρθρο 4 § 1, στοιχείο α' του Κανονισμού Ρώμη I το εφαρμοστέο δίκαιο ελλείπει επιλογής στην σύμβαση πώλησης είναι το δίκαιο της χώρας στην οποία ο πωλητής έχει την συνήθη διαμονής του. Η υιοθέτηση ανάλογης προσέγγισης στο άρθρο 7 σημ. 1 στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis οδηγεί σε ταύτιση συνδέσμων καθορισμού διεθνούς δικαιοδοσίας και εφαρμοστέου δικαίου. Εντούτοις, η προσέγγιση αυτή δεν έρεισμα στο γράμμα και στο πνεύμα του άρθρου 7 σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού 1215/2012, όπως έχει νομοθετηθεί και ερμηνευτεί από το ΔΕΕ. Η Επιτροπή τονίζει στην πρότασή κανονισμού (ΕΚ) του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ότι η διάταξη αυτή έχει ως σκοπό «να αποφευχθούν οι [δυσχέρειες] της προσφυγής στους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του κράτους του οποίου δικαστήριο έχει επιληφθεί της υποθέσεως», και ότι αυτός ο «[εύλογος] καθορισμός του τόπου [εκπλήρωσεως]» στηρίζεται σε αμιγώς αντικειμενικά κριτήρια²⁰³. Έτσι, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι ο αυτοτελής χαρακτήρας των κριτηρίων συνδέσεως που προβλέπει το άρθρο 5, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες I αποκλείει την προσφυγή στους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του κράτους μέλους του οποίου δικαστήριο έχει επιληφθεί της υποθέσεως, καθώς και στο ουσιαστικό δίκαιο το οποίο θα καθοριζόταν ως εφαρμοστέο, βάσει των κανόνων αυτών²⁰⁴. Η στοχοθεσία του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis είναι ο διαχωρισμός του δικονομικού τόπου παράδοσης ή εκπλήρωσης από τον τόπο παράδοσης ή εκπλήρωσης κατά το ουσιαστικό δίκαιο διότι έτσι ο τόπος παράδοσης ή εκπλήρωσης αποσυνδέεται από επί μέρους δικαιικούς παράγοντες και εξαρτάται πλέον από πραγματικά, υλικά δεδομένα, τα οποία ανευρίσκονται ευκολότερα και προσδιορίζονται αντικειμενικά²⁰⁵. Κατά συνέπεια, το *animus* του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis διαφέρει ουσιωδώς από εκείνο του άρθρου 4 § 1, στοιχείο α' του Κανονισμού Ρώμη I, έτσι ώστε να μην καθίσταται εφικτή κάποια ερμηνευτική διασταύρωση των συνδετικών τους εννοιών.

Το γεγονός της αδυναμίας εύρεσης νομότυπης και δογματικά ορθής λύσης ως προς τον προσδιορισμό του τόπου παράδοσης ή εκπλήρωσης της χαρακτηριστικής παροχής στο αμιγώς ψηφιακό περιβάλλον υπαγορεύει την εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο γ' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Εντούτοις η επιστροφή στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' επιφυλάσσει ακόμη περισσότερα ερμηνευτικά ζητήματα λόγω της ποικιλομορφίας των κανόνων αναφορικά με τον τόπο όπου εκπληρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί η παροχή σύμφωνα με το δίκαιο που διέπει την επίδικη παροχή με βάση τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του επιληφθέντος δικαστηρίου. Η εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο α' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis στις ψηφιακές συναλλαγές συνιστά οπισθοδρόμηση. Πρώτον οι δυσχέρειες της όπως αναλύθηκαν οδήγησαν στην θέσπιση του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' για τις δύο κυρίαρχες συμβάσεις στην ενιαία αγορά: πώληση και παροχή υπηρεσιών

²⁰² I.Ρεβολίδης, *op.cit.*, σελ. 250-251, υποσημ. 873 και 876

²⁰³ COM (1999) 348 τελικό της 14.07.1999.

²⁰⁴ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.*, ECLI:EU:C:2010:90, σκ. 53

²⁰⁵ Ν. Νίκας/Ε. Σαγκεκίδου, *op.cit.*, σελ. 140-145

όταν αυξήθηκε ο όγκος των διασυνοριακών συναλλαγών. Δεύτερον, η επιστροφή στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' σηματοδοτεί την εγκατάλειψη της προσπάθειας επίλυσης των διαφορών ενώπιον ενός καταλληλότερου *forum* κατά το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' υπό το πρίσμα πως ο μηχανισμός του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο α' δεν εξασφαλίζει το βέλτιστο δικαιοδοτικό αποτέλεσμα. Τρίτον, στο ψηφιακό περιβάλλον λόγω της ταχύτατης διάχυσης των πληροφοριών και τον αποκεντρωμένο χαρακτήρα του διαδικτύου ο προβληματισμός περί εύρεσης του τόπου παράδοσης ή παροχής της υπηρεσίας είναι πιο έντονος από ποτέ.

Καθίσταται αναγκαία μια τελολογική προσαρμογή της νομολογίας του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Car Trim* που θα ανταποκρίνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κυβερνοχώρου και θα συμβαδίζει με τις θεμελιώδεις αρχές του συστήματος διεθνούς δικαιοδοσίας Βρυξελλών. Αφετηρία συνιστά το γεγονός πως ο ευρωπαίος νομοθέτης θέσπισε το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, με σκοπό να προάγει την ασφάλεια δικαίου υπό την έννοια της προβλεψιμότητας του κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας που οδηγεί την επίλυση της διαφοράς ενώπιον των δικαστηρίων με την στενότερη πραγματολογική εγγύτητα. Ελλείπει ρητού ή συναγόμενου συμβατικού προσδιορισμού του τόπου παράδοσης του λογισμικού που δεν ενσωματώνεται σε υλικό φορέα, αυτός συνάγεται από την φύση της χαρακτηριστικής παροχής της σύμβασης πώλησης, όπως επιβάλλεται από το περιεχόμενο και την *ratio* του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Πώληση είναι η ενοχική, υποσχετική, συναινετική, αμφοτεροβαρής, άτυπη σύμβαση με την οποία ο πωλητής αναλαμβάνει έναντι του αγοραστή την υποχρέωση να του μεταβιβάσει την κυριότητα ή άλλο δικαίωμα και να του παραδώσει το πράγμα με τις συνομολογημένες ιδιότητες και χωρίς πραγματικά ελαττώματα, ενώ ο αγοραστής υποχρεούται να καταβάλει το συμφωνηθέν τίμημα²⁰⁶. Η μεταβίβαση της κυριότητας συνεπάγεται πως το πράγμα προστίθεται στην ιδιοκτησία του αγοραστή που είναι άμεσα συνυφασμένο με την καταβολή του τιμήματος που προστίθεται στην ιδιοκτησία του πωλητή. Ο Γενικός Εισαγγελέας *C. Lenz* στην υπόθεση *Custom Made Commercial v Stawa Metallbau* διαπιστώνει πως στις διαφορές λόγω πληρωμής του τιμήματος – όταν δεν αμφισβητείται η ίδια η σύναψη της σύμβασης – στις περισσότερες των περιπτώσεων πρόκειται για το ερώτημα αν η αντιπαροχή (του πωλητή) παρασχέθηκε κανονικά και μεταξύ των δικαστηρίων, τα οποία εμφανίζουν εδαφική γειτνίαση με τα γεγονότα που αφορούν την εκτέλεση της συμβάσεως, στον σκοπό του άρθρου 5, σημείο 1, ανταποκρίνεται επομένως εκείνο, το οποίο είναι το πιο κατάλληλο για να κρίνει την κανονικότητα της εν λόγω παροχής²⁰⁷. Είναι εμφανής ο ετεροπροσδιορισμός μεταξύ της μεταβίβασης της κυριότητας του πράγματος και την διατήρηση του τιμήματος στην σύμβαση πώλησης. Ο θεμελιώδης σκοπός της σύμβασης πώλησης είναι η μεταβίβαση της κυριότητας του πράγματος από τον πωλητή στον αγοραστή, που ολοκληρώνεται με την άφιξη του πράγματος στον τελικό προορισμό του²⁰⁸. Κατά συνέπεια, ελλείπει ρητού ή συναγόμενου συμβατικού καθορισμού, σκόπιμο είναι ο τόπος κατοικίας του αγοραστή να λογίζεται ως τόπος παράδοσης κατά το την έννοια του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' στην σύμβαση πώλησης

²⁰⁶ I. Σπυριδάκης, *Εγχειρίδιο ειδικού ενοχικού δικαίου*, Θέμις, 2004, σελ. 13-51

²⁰⁷ Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα *C. Lenz* της C-288/92, *Custom Made Commercial v Stawa Metallbau*, ECLI:EU:C:1994:86, σκ. 63,72

²⁰⁸ C-381/08, *Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl*, ECLI:EU:C:2010:90, σκ.62 · Ι.Δελήκωστόπουλος, *Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού 1215/2012 για την Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων*, Σάκουλας, 2022, σελ.105-106

λογισμικού που δεν ενσωματώνεται σε υλικό φορέα. Η προσέγγιση αυτή θεμελιώνεται στην παραδοχή πως ο τόπος κατοικίας του αγοραστή είναι το κέντρο κυρίων συμφερόντων του με το πωληθέν λογισμικό να ενσωματώνεται στην ιδιοκτησία του και η πώληση ολοκληρώνεται. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο *Faye Fangfei Wang* κάνοντας σύγκριση κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας που αφορούν το διαδίκτυο και την επιγραμματική επίλυση διαφορών (*online dispute resolution*) στην Ένωση, τις ΗΠΑ και την Κίνα: «...*The place of performance should be at a recipient's place of business indicated by the party. If the party has not indicated a place of business, or has more than one place of business, then the place of business should be the one with the closest relationship to the relevant contract or where the recipient's principal place of business is situated. The place to which online business activities are directed shall be considered to be most closely connected with the contract. If there is no place of business, the place of performance shall be at a recipient's domicile.*»²⁰⁹

Η ερμηνεία αυτή ανταποκρίνεται στους σκοπούς της προβλεψιμότητας και της εγγύτητας των οποίων την επίτευξη επιδιώκει ο νομοθέτης της Ένωσης στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β', του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Η διαφορά τίθεται ενώπιον ενός *forum* που βρίσκεται σε στενή πραγματολογική σχέση με αυτήν, ο αγοραστής υπάγεται στην δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους στο οποίο βρίσκεται το κέντρο κυρίων συμφερόντων του, ενώ ο πωλητής γνωρίζει εξ αρχής πως η διαφορά από σύμβαση πώλησης λογισμικού που δεν ενσωματώνεται σε υλικό φορέα εισάγεται ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου κατοικίας του αγοραστή, που είναι γνωστός ήδη από το προσυμβατικό στάδιο. Έτι περισσότερο, τα δικαστήρια του τόπου κατοικίας του αγοραστή συγκεντρώνουν περισσότερα πλεονεκτήματα ανεξάρτητα από το αντικείμενο της διαφοράς. Αρχικά, σε περίπτωση μη προσήκουσας εκπλήρωσης από τον πωλητή, ο αγοραστής δύναται να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του ενώπιον ενός *forum* που διαθέτει πρόσβαση στο σύνολο των στοιχείων του αγοραστή και να επιληφθεί ως προς το ζήτημα έχοντας συγκεντρώσει τεκμηριωμένο αποδεικτικό υλικό. Αντίθετα, σε περίπτωση μη προσήκουσας εκπλήρωσης από τον αγοραστή, ο πωλητής αν και αντιδικεί μακριά από το κέντρο κυρίων συμφερόντων του, υπάγεται σε ένα *forum* στον φυσικό χώρο όπου θα λάβει χώρα η εκτέλεση σε βάρος του αγοραστή, εφόσον ο πωλητής δικαιωθεί. Καίτοι, η ερμηνεία φαίνεται να ευνοεί περισσότερο τον αγοραστή διότι δημιουργείται από το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού 1215/2012, ένα *forum actoris* υπέρ του, ο πωλητής προστατεύεται επαρκώς διότι η επιστροφή στην εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο α' ως προς τις ψηφιακές συναλλαγές θα προξενούσε σοβαρά ερμηνευτικά ζητήματα κατά την εύρεση του τόπου εκπλήρωσης της παροχής με βάση το δίκαιο που διέπει την επίδικη παροχή κατά τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του δικάζοντος δικαστή. Συγχρόνως, η ερμηνεία αυτή περιορίζει σημαντικά τον αγοραστή από ενέργειες *forum shopping* διότι δεν του παρέχει την δυνατότητα να υπαγάγει αιφνίδια την διαφορά σε δικαιοδοσία της προτίμησής του. Πρόκειται για μια ικανοποιητική ερμηνεία του κανόνα της διεθνούς δικαιοδοσίας του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis που προσαρμόζεται στα δεδομένα της ψηφιακής συναλλακτικής πραγματικότητας.

Το ΔΕΕ επισημάνει πως οι κανόνες περί ειδικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας τους οποίους προβλέπει ο Κανονισμός 1215/2012 για τις συμβάσεις πώλησεως εμπορευμάτων και για τις

---

²⁰⁹ F. Fangfei Wang, *Internet Jurisdiction and Choice of Law*, Cambridge University Press, 2010, σελ.56-57

συμβάσεις παροχής υπηρεσιών έχουν το ίδιο ιστορικό θεσπίσεως, σκοπούν στην επίτευξη του ίδιου σκοπού και έχουν την ίδια θέση στο πλαίσιο του συστήματος του Κανονισμού²¹⁰. Εντούτοις, η υιοθέτηση της αντίληψης πως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συστημάτων ΤΝ (αδιαφάνεια, πολυπλοκότητα, εξάρτηση από δεδομένα, αυτόνομη συμπεριφορά) σε συνδυασμό με την απαιτούμενη δέσμευση των πνευματικών και δημιουργικών δυνατοτήτων του προμηθευτή με την αξιοποίηση της τεχνολογικής εξειδίκευσης και υποδομής του προς όφελος του λήπτη επιδεικνύουν μία παραπάνω λειτουργική εγγύτητα με τη σύμβαση παροχής υπηρεσιών γεννά νέες ερμηνευτικές προκλήσεις αναφορικά με τον καθορισμό του τόπου παροχής της υπηρεσίας. Κατά μια σύγχρονη γνώμη²¹¹ οι υπηρεσίες που παρασχέθηκαν στο διαδίκτυο έχουν «ατοπικό» χαρακτήρα και αφού δεν υπάρχει ρητή συμφωνία περί τόπου παροχής, δεν δύναται να εφαρμοστεί το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, αλλά τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο α' κατά το οποίο, όπως έχει νομολογιακά ερμηνευτεί από το ΔΕΚ στην υπόθεση *Tessili v Dunlop*, ο τόπος παροχής καθορίζεται από το εφαρμοστέο δίκαιο στην σύμβαση, όπως αυτό υποδεικνύεται από τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του *forum*. Γεννάται ο προβληματισμός πως η παραδοχή του ατοπικού χαρακτήρα των υπηρεσιών δια του διαδικτύου που αποκλείει την εφαρμογή του κανόνα του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' εμφανίζεται εκ νέου κατά την εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο α' στην αναζήτηση του τόπου παροχής με βάση το εφαρμοστέο δίκαιο στην σύμβαση κατά τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του δικάζοντος δικαστή. Έτσι η παροχή υπηρεσιών που δεν υπόκειται σε γεωγραφικούς περιορισμούς ενδέχεται να καταλύσει πλήρως την ειδική δικαιοδοτική βάση επί διαφορών από σύμβαση (*forum contractus*) του άρθρου 7, σημείο 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis και να οδηγήσει σε εφαρμογή του κανόνα περί γενικής δικαιοδοσίας *actor sequitur forum rei*. Ομοίως το ΔΕΕ στην υπόθεση *Besix SA* κατέληξε πως ο κανόνας διεθνούς δικαιοδοσίας που προβλέπει το άρθρο 5, σημείο 1 της Συμβάσεως των Βρυξελλών δεν τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση που ο τόπος εκπληρώσεως της παροχής που αποτελεί τη νομική βάση της αγωγής δεν μπορεί να καθοριστεί, λόγω του ότι η επίδικη συμβατική παροχή συνίσταται σε δέσμευση περί παραλείψεως χωρίς κανένα γεωγραφικό περιορισμό και, επομένως, χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα τόπων όπου εκπληρώθηκε ή έπρεπε να εκπληρωθεί· σε μια τέτοια περίπτωση, η διεθνής δικαιοδοσία μπορεί να καθοριστεί μόνον κατ' εφαρμογή του γενικού κριτηρίου δικαιοδοσίας που προβλέπει το άρθρο 2, πρώτο εδάφιο, της εν λόγω Συμβάσεως²¹².

Η ανωτέρω προσέγγιση έχει υποστεί μια κριτική που εκκινεί από το γεγονός πως το διαδίκτυο δεν συνιστά ένα ξεχωριστό εικονικό τόπο όπου ολοκληρώνεται η συναλλαγή, αλλά αποτελεί ένα εργαλείο διασύνδεσης των συμβαλλομένων μερών, τα οποία δύναται γεωγραφικά και οικονομικά να εντοπιστούν σε πραγματικό τόπο. Κατά τον *P. Mankowski* τίποτα δεν συμβαίνει στο διαδίκτυο χωρίς εισροή (πληροφοριών) είτε από ανθρώπους είτε από συστήματα που έχουν προγραμματιστεί από ανθρώπους, συνεπώς κάθε αντίληψη ότι μια υπηρεσία παρέχεται σε νομικό κενό είναι απορριπτέα. Έτσι υιοθετείται μια εναλλακτική προσέγγιση με αφετηρία κατά πόσο ο τόπος της μεταφόρτωσης από τον πάροχο της υπηρεσίας ή ο τόπος της λήψης από

²¹⁰ C-19/09, *Wood Floor Solutions v Silva Trade SA*, ECLI:EU:C:2010:137, σκ. 26

²¹¹ Χ. Παμπούκης, *Μεθοδολογία ιδιωτικού διεθνούς δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 54

²¹² C-256/00, *Besix SA v Wasserreinigungsbau Alfred Kretzschmar GmbH & Co. KG (WABAG) & Planungs- und Forschungsgesellschaft Dipl. Ing. W. Kretzschmar GmbH & Co. KG (Plafog)*, ECLI:EU:C:2002:99, σκ. 55

τον λήπτη έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα στις αμιγώς ψηφιακές συναλλαγές αποκλείοντας τον τυχόν διαφορετικό τόπο ενός ή πολλών ενδιάμεσων διακομιστών (*proxy servers*) που μεσολαβούν στην ροή της πληροφορίας μεταξύ των μερών²¹³. Η συστηματική και τελεολογική ανάλυση του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis υπαγορεύει τον αποκλεισμό του τόπου στον οποίο ο λήπτης της υπηρεσίας θα προβεί σε ηλεκτρονική απόκτηση δεδομένων μέσω λήψης διότι το διαδίκτυο επιτρέπει τεχνικά την πρόσβαση από οπουδήποτε και ο παρέχων την υπηρεσία δεν έχει την παραμικρή δυνατότητα να προβλέψει που και πότε θα λάβει χώρα η λήψη. Εντούτοις η ειδοποιός διαφορά είναι πως η υπηρεσία ως συναλλαγή δεν έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με την πώληση και κυρίως δεν νοείται η ενσωμάτωσή της σε υλικό φορέα ώστε να υιοθετηθεί όμοια ερμηνεία μεταξύ των δύο κύριων υποπεριπτώσεων διαφορών από σύμβαση στο άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Κατά συνέπεια η μεθοδολογικά άρτια ερμηνεία του ΔΕΕ στην υπόθεση *Wood Floor Solutions Andreas Domberger* έθεσε τα θεμέλια για την υπαγωγή των ψηφιακών συμβάσεων παροχής υπηρεσιών στην ειδική δικαιοδοτική βάση του άρθρου 7, σημείο 1, στοιχείο β', περίπτωση ii, αντί κατάλυσή της υπέρ του κανόνα περί γενικής δικαιοδοσίας *actor sequitur forum rei*. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ έκρινε πως λαμβανομένου υπόψη του σκοπού της προβλεψιμότητας, τον οποίο επισημαίνει ο νομοθέτης στην ενδέκατη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού και λαμβανομένου υπόψη του γράμματος του άρθρου 5, σημείο 1, στοιχείο β', δεύτερη περίπτωση, του Κανονισμού Βρυξέλλες I, κατά το οποίο καθοριστικής σημασίας είναι ο τόπος, εντός κράτους μέλους, όπου «δυνάμει της σύμβασης» έγινε η έπρεπε να γίνει η παροχή των υπηρεσιών, ο τόπος της κύριας παροχής υπηρεσιών πρέπει να συνάγεται, στο μέτρο του δυνατού, από τις διατάξεις της ίδιας της συμβάσεως. Ο προσδιορισμός του τόπου της κύριας παροχής των υπηρεσιών βάσει της επιλογής στην οποία προέβησαν με τη σύμβασή τους τα μέρη είναι σύμφωνος με τον σκοπό της εγγύτητας, καθόσον ο τόπος αυτός, ως εκ της φύσεως του, συνδέεται με την ουσία της διαφοράς. Σε περίπτωση κατά την οποία οι διατάξεις της συμβάσεως δεν καθιστούν δυνατό τον προσδιορισμό του τόπου της κύριας παροχής των υπηρεσιών, είτε διότι προβλέπουν πλείονες τρόπους παροχής είτε διότι δεν προβλέπουν ρητώς κανέναν τόπο παροχής, πρέπει να ληφθεί υπόψη, επικουρικής, ο τόπος όπου πράγματι άσκησε, κυρίως, τις δραστηριότητές του προς εκτέλεση της συμβάσεως, υπό την προϋπόθεση ότι η παροχή των υπηρεσιών στον τόπο αυτόν δεν αντιβαίνει στη βούληση των συμβαλλομένων όπως προκύπτει από τις διατάξεις της συμβάσεως. Για τον σκοπό αυτόν, μπορούν να ληφθούν υπ' όψιν πραγματικά στοιχεία της υποθέσεως, ιδίως δε ο χρόνος παραμονής στον τόπο αυτόν, καθώς και η σπουδαιότητα της δραστηριότητας που ασκήθηκε εκεί. Στο εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί της υποθέσεως εναπόκειται να αποφανθεί επί του ζητήματος αν έχει διεθνή δικαιοδοσία, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα αποδεικτικά στοιχεία που του έχουν υποβληθεί. Σε περίπτωση κατά την οποία δεν είναι δυνατός ο προσδιορισμός του τόπου της κύριας παροχής υπηρεσιών ούτε βάσει των διατάξεων της ίδιας της συμβάσεως ούτε βάσει του τόπου όπου πράγματι εκτελέσθηκε η σύμβαση, ο τόπος αυτός πρέπει να προσδιορισθεί με άλλον τρόπο, σύμφωνο τόσο με τον σκοπό της προβλεψιμότητας όσο και με τον σκοπό της εγγύτητας, των οποίων την επίτευξη επιδιώκει ο νομοθέτης. Ως εκ των άνω συνάγεται πως σε περίπτωση παροχής υπηρεσιών εντός πλειόνων κρατών μελών, διεθνή δικαιοδοσία για να επιληφθεί του

---

²¹³ P.Mankowski σε U.Magnus/P.Mankowski, *Volume 1 Brussels Ibis Regulation – Commentary*, Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt; 2016, σελ. 238-239, <https://doi.org/10.9785/9783504384807>

συνόλου των αξιώσεων εκ της συμβάσεως έχει το δικαστήριο εντός των ορίων της κατά τόπον αρμοδιότητας του οποίου βρίσκεται ο τόπος της κύριας παροχής υπηρεσιών.²¹⁴

Είναι εμφανές πως η ανάπτυξη λογισμικού συστημάτων ΤΝ ως υπηρεσία απαιτεί την δέσμευση των πνευματικών και δημιουργικών δυνατοτήτων του παρόχου με την αξιοποίηση της τεχνολογικής εξειδίκευσης και υποδομής του προς όφελος του λήπτη. Έτσι ο τόπος όπου έγινε ή έπρεπε να γίνει η παροχή της υπηρεσίας αναζητείται με πραγματολογικά κριτήρια όπως λ.χ. το κέντρο κυριών συμφερόντων του παρέχοντος την υπηρεσία, η οργάνωση της κύριας δραστηριότητας του λαμβάνοντας υπόψη το εργατικό δυναμικό, τις υποδομές και τους εν γένει πόρους που δεσμεύθηκαν για την εκτέλεση της συμφωνηθείσας υπηρεσίας. Ο τόπος αυτός παρουσιάζει υψηλό βαθμό προβλεψιμότητας σε μια ψηφιακή συναλλαγή και εγγυάται την επαρκή εγγύτητα καθώς η διαφορά επιλύεται ενώπιον ενός *forum* που διαθέτει πρόσβαση στο σύνολο των στοιχείων του παρέχοντος την υπηρεσία και δύναται να αποφανθεί ως προς την διαφορά έχοντας συγκεντρώσει τεκμηριωμένο αποδεικτικό υλικό. Έτι περισσότερο, υπάγεται σε ένα *forum* στον φυσικό χώρο όπου θα λάβει χώρα η εκτέλεση σε βάρος του παρέχοντος την υπηρεσία, εφόσον ο λήπτης της δικαιωθεί. Τέλος, τα ανωτέρω τυγχάνουν εφαρμογής μονάχα αν ο τόπος βρίσκεται εντός της Ένωσης διότι αν ο αυτόνομος καθορισμός καταλήξει σε δικαστήριο τρίτης χώρας, εφαρμόζεται το άρθρο 7, σημείο 1, στοιχείο γ' του Κανονισμού 1215/2012, οπότε παραπέμπεται ο δικαστής στο στοιχείο α' της ίδιας διάταξης. Αποτέλεσμα της παραπομπής είναι να προσδιορίζεται ο τόπος εκπλήρωσης της παροχής εκ νέου δυνάμει της *lex causae* κατά την μεθοδολογία που ανέπτυξε το ΔΕΕ στην υπόθεση *Tessili v Dunlop*²¹⁵.

Συμπερασματικά το ενωσιακό δικονομικό σύστημα έχει το δογματικό βάθος και την κατάλληλη μεθοδολογία για να διαμορφώσει μια ενιαία αυτόνομη, πραγματολογική ερμηνεία της ειδικής συντρέχουσας δικαιοδοσίας επί διαφορών από σύμβαση (*forum contractus*) του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis αναφορικά με τις δύο κυρίαρχες μορφές συναλλαγών με αντικείμενο την προμήθεια λογισμικού ΤΝ ή ψηφιοποιημένων προϊόντων ΤΝ στην ενιαία αγορά της Ένωσης.

3. Η προστατευτική βάση δικαιοδοσίας επί καταναλωτικών διαφορών κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis

Ο ευρωπαϊός νομοθέτης έκρινε πως στις συμβάσεις ασφάλισης, καταναλωτών και εργασίας είναι σκόπιμο να προστατεύεται το αδύναμο μέρος με ευνοϊκότερους για τα συμφέροντά του κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας. Η αυτονομία των μερών μιας σύμβασης όσον αφορά τον καθορισμό του αρμοδίου δικαστηρίου πρέπει να τηρείται με την επιφύλαξη των αποκλειστικών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας που προβλέπει ο ίδιος ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis, εκτός εάν πρόκειται για συμβάσεις ασφάλισης, καταναλωτών και εργασίας, όπου επιτρέπεται μόνον περιορισμένη αυτονομία. Αυτές οι αιτιολογικές σκέψεις και παραδοχές οδήγησαν στην θέσπιση προστατευτικής βάσης διεθνούς δικαιοδοσίας για τον καταναλωτή στα άρθρα 17-19 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis.

²¹⁴ C-19/09, *Wood Floor Solutions v Silva Trade SA*, ECLI:EU:C:2010:137, σκ. 38-44 και σχόλιο αυτής Ε.Βασιλακάκη, ΕΠολΔ τ. 3/2010, σελ. 458-467

²¹⁵ Ν. Νίκας/Ε. Σαχπεκίδου, *op.cit.*, σελ. 154

Οι ρυθμίσεις διεθνούς δικαιοδοσίας σε συμβάσεις καταναλωτών του Κανονισμού 44/2001 μεταφέρθηκαν αυτούσιες στον Κανονισμό 1215/2012 με αποτέλεσμα οι νομολογιακές επιταγές του ΔΕΕ να παραμένουν ακεραίες. Έτσι το άρθρο 17 § 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis τυγχάνει εφαρμογή όταν υπάρχει διασυνοριακή καταναλωτική διαφορά πλέον τριών (3) προϋποθέσεων που πληρούνται σωρευτικά: α) ένας συμβαλλόμενος έχει την ιδιότητα του καταναλωτή, ήτοι ενεργεί εντός πλαίσιο που είναι ξένο προς την επαγγελματική του δραστηριότητα, β) ύπαρξη σύμβασης μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία και γ) η σύμβαση ανήκει στις περιπτώσεις στα στοιχεία από α' έως γ' της παραγράφου 1 του άρθρου 17 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ²¹⁶, η έλλειψη μιας εκ των άνω προϋποθέσεων οδηγεί σε αδυναμία καθορισμού διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τους κανόνες που διέπουν τις συμβάσεις καταναλωτών. Αυτό διαφοροποιεί το ενωσιακό ουσιαστικό δίκαιο περί καταναλωτών (Οδηγία 93/13/ΕΚ και 2011/83/ΕΚ²¹⁷) που θέτει ένα ελάχιστο όριο εναρμόνισης ως προς την προστασία των καταναλωτών από το ενωσιακό δικονομικό δίκαιο του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis το οποίο έχει ομοιόμορφη και καθολική εφαρμογή εντός της ΕΕ.

Ο ευρωπαϊός νομοθέτης αποσκοπεί στην αντιστάθμιση της τεκμαιρόμενης ανισότητας μεταξύ καταναλωτή και επαγγελματία και θεσπίζει ένα αυτοτελή δικονομικό μηχανισμό αντιμετώπισής της. Η ανάγκη προστασίας του καταναλωτή το αδύναμο μέρος μιας συναλλαγής μαζί με την ευρωπαϊκή αρχή της αποτελεσματικότητας οδηγούν σε μια διαφορετική δικονομική τυπολογία. Η πλούσια νομολογία του ΔΕΕ στο θέμα του καταναλωτή έχει θεσπίζει ποικίλες επιταγές προς τις εθνικές δικονομικές διατάξεις όπως λ.χ. μεταβολή του βάρους της απόδειξης²¹⁸, αυτεπάγγελτης κήρυξης της ακυρότητας σύμβασης που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής οδηγίας καταναλωτών²¹⁹ και αυτεπάγγελτος έλεγχος περί ύπαρξης ή μη ιδιότητα καταναλωτή ακόμη κι αν ο διάδικος δεν επικαλέστηκε την ιδιότητα αυτή²²⁰. Αντίθετα, δεν υφίσταται τεκμαιρόμενη ανισότητα μεταξύ δύο προσώπων - δύο προσώπων που δεν ασκούν εμπορικές ή επαγγελματικές δραστηριότητες με αποτέλεσμα να μην υπόκειται στο καθεστώς προστασίας που ισχύει σε σχέση με καταναλωτές οι οποίοι συμβάλλονται με πρόσωπα που ασκούν εμπορικές ή επαγγελματικές δραστηριότητες²²¹. Το άρθρο 18 § 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis εισάγει μια «θεαματική διεύρυνση»²²² των δικονομικών προνομίων του καταναλωτή διότι θεμελιώνει *forum actoris* και στην περίπτωση που ο αντισυμβαλλόμενος του καταναλωτή κατοικεί σε τρίτο κράτος²²³. Κατά το ΔΕΕ για λόγους αρμονικής απονομής της δικαιοσύνης πρέπει να ληφθούν υπόψη οι σκοποί που τάσσονται με τις αιτιολογικές σκέψεις 13 και 15 του Κανονισμού 44/2001, οι οποίοι αφορούν, αντιστοίχως, την προστασία του καταναλωτή ως πιο αδύναμου μέρους της σύμβασης, καθώς

²¹⁶ C-419/11, *Česká spořitelna a.s. v Gerald Feichter*, ECLI:EU:C:2013:165, σκ. 30 · C-375/13, *Harald Kolassa v Barclays Bank plc*, ECLI:EU:C:2015:37, σκ. 23 · C-215/18, *Libuše Králová v Primera Air Scandinavia*, ECLI:EU:C:2020:235, σκ. 58 και 65

²¹⁷ EE L 95/29 της 21.04.1993 · EE L 304/64 της 22.11.2011

²¹⁸ C-449/13, *CA Consumer Finance SA v Ingrid Bakkaus*, ECLI:EU:C:2014:2464, σκ. 20-22

²¹⁹ C-227/09, *Eva Martín Martín v EDP Editores SL*, ECLI:EU:C:2009:792, σκ.36

²²⁰ C-497/13, *Froukje Faber κατά Autobedrijf Hazet Ochten BV*, ECLI:EU:C:2015:357, σκ. 46

²²¹ C-508/12, *Walter Vapenik v Josef Thurner*, ECLI:EU:C:2013:790, σκ. 46

²²² Ν. Νίκας/Ε. Σαχπεκίδου, *op.cit.*, σελ. 305

²²³ Χ. Παμπούκης, *Διεθνής Δικαιοδοσίας, Αναγνώριση & Εκτέλεση Αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές διαφορές. Ο νέος αναθεωρημένος Κανονισμός 1215/2012 Βρυξέλλες (IBis)*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 12

και την ελαχιστοποίηση «[της] πιθανότητα[ς] παράλληλης εκδίκασης μιας υπόθεσης και [την αποφυγή της] έκδοση[ς] ασυμβιβάστων αποφάσεων σε δύο κράτη μέλη» με αποτέλεσμα οι ρυθμίσεις να τυγχάνουν εφαρμογής και επί υποθέσεων καταναλωτικών διαφορών με διαφωνία ως προς το αμιγώς εσωτερικό ή τον διασυνοριακό χαρακτήρα τους²²⁴.

Η θεαματική διεύρυνση των δικονομικών προνομίων του καταναλωτή αντισταθμίζεται με την υιοθέτηση στενής ερμηνείας της έννοιας του καταναλωτή, ήτοι το φυσικό πρόσωπο που καταρτίζει σύμβαση της οποίας ο σκοπός μπορεί να θεωρηθεί ξένος προς την επαγγελματική του δραστηριότητα. Έτσι το ΔΕΕ έχει κρίνει πως τα δικονομικά προνόμια αφορούν μονάχα τον ιδιώτη τελικό καταναλωτή που δεν εμπλέκεται σε εμπορικές ή επαγγελματικές δραστηριότητας²²⁵, ενώ είναι πρόδηλο πως το νομικό πρόσωπο δεν υπάγεται στο υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής των άρθρων 17-19 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Ενδιαφέρον κριτήριο υιοθέτησε στην εξέταση περί καταναλωτικής ιδιότητας η ημεδαπή νομολογία²²⁶ που έκρινε πως για την υπαγωγή στην έννοια του "καταναλωτή" ενός επαγγελματία, δηλαδή ενός φυσικού ή νομικού προσώπου, το οποίο προμηθεύεται ένα προϊόν ή μια υπηρεσία στο πλαίσιο της επαγγελματικής του δραστηριότητας, κρίσιμη είναι η διάγνωση της συνδρομής της ουσιαστικής προϋποθέσεως της διαπραγματευτικής ανισότητας μεταξύ των μερών, η οποία αντικειμενικώς ενέχει τον κίνδυνο εκμεταλλεύσεως του "ερασιτέχνη" από τον "επαγγελματία" αντισυμβαλλόμενο του. Δηλαδή, κρίσιμη τελικώς είναι η "ερασιτεχνική" ιδιότητα του αποδέκτη ως προς τη συγκεκριμένη συναλλαγή, ήτοι η μη κατ'επάγγελμα ενασχόληση του λήπτη του αγαθού ή της υπηρεσίας με τις ειδικές συναλλαγές, στις οποίες ανήκει η προμήθεια του αγαθού ή της υπηρεσίας. Η έννοια του καταναλωτή κρίνεται πάντα με βάση την φύση και τον σκοπό της συγκεκριμένης σύμβασης επομένως η ιδιότητα του καταναλωτή δεν αποκτάται *in abstracto* διότι το ίδιο πρόσωπο μπορεί να θεωρηθεί ως καταναλωτής στο πλαίσιο ορισμένων συναλλαγών και ως επαγγελματίας/έμπορος στο πλαίσιο άλλων συναλλαγών. Επομένως, καταναλωτής είναι το φυσικό πρόσωπο που κινείται εκτός του πλαισίου οποιαδήποτε επαγγελματικής δραστηριότητας σε σύμβαση που συνάπτεται για μη επαγγελματική χρήση του σχετικού αγαθού ή υπηρεσίας²²⁷.

Έχει κριθεί πως ένα φυσικό πρόσωπο που δεν εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο των ρυθμίσεων περί καταναλωτών ελλείπει σύμβασης²²⁸, δύναται να επικαλεστεί είτε την ειδική συντρέχουσα βάση δικαιοδοσίας για διαφορές από σύμβαση του άρθρου 7, σημείο 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis που κατά πάγια νομολογία²²⁹ δεν προϋποθέτει υποχρεωτικά να έχει συναφθεί σύμβαση, είτε την ειδική συντρέχουσα βάση δικαιοδοσίας του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός του άρθρου 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Ερμηνευτικά ζητήματα θέτει το άρθρο 6 § 1, στοιχείο β' του Κανονισμού Ρώμη I, το οποίο ορίζει πως η σύμβαση μεταξύ καταναλωτή και προσώπου που ασκεί την

²²⁴ C-478/12, *A. Maletic & M. Maletic v lastminute.com GmbH & TUI Österreich GmbH*, ECLI:EU:C:2013:735

²²⁵ C-89/91, *Shearson Lehmann Hutton Inc. v TVB Treuhandgesellschaft für Vermögensverwaltung und Beteiligungen mbH*. ECLI:EU:C:1993:15, σκ. 20 και 22 · C-269/95, *Francesco Benincasa v Dentalkit Srl*. ECLI:EU:C:1997:337, σκ. 15 · C-419/11, *Česká spořitelna a.s. v Gerald Feichter*, ECLI:EU:C:2013:165, σκ. 30

²²⁶ ΜΠρΠειρ 5794/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

²²⁷ C-208/18, *Jana Petruchová v FIBO Group Holdings Limited*, ECLI:EU:C:2019:825, σκ. 42-44

²²⁸ C-375/13, *Harald Kolassa v Barclays Bank plc*, ECLI:EU:C:2015:37, σκ. 26 · C-215/18, *Libuše Králová v Primera Air Scandinavia*, ECLI:EU:C:2020:235, σκ. 58 και 65

²²⁹ βλ. ανωτέρω υποσημείωση 92

επαγγελματική του δραστηριότητα, διέπεται από το δίκαιο της χώρας όπου έχει ο καταναλωτής τη συνήθη διαμονή του εφόσον ο επαγγελματίας με οιοδήποτε μέσο κατευθύνει αυτές τις δραστηριότητές του σε αυτή τη χώρα ή σε διάφορες χώρες μεταξύ των οποίων και η συγκεκριμένη χώρα. Ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis δεν περιέχει ορισμό της έννοιας της δραστηριότητας που «κατευθύνεται προς» το κράτος μέλος στο έδαφος του οποίου έχει την κατοικία του ο καταναλωτής παρότι η «κατευθυνόμενη δραστηριότητας» μνημονεύεται τόσο στο άρθρο 17 § 1, στοιχείο γ' του Κανονισμού 1215/2012, όσο και στο άρθρο 6 του Κανονισμού Ρώμη I. Η έννοια αυτή είναι σημαντική διότι εισάγει εξαίρεση τόσο από τον κανόνα περί γενικής δικαιοδοσίας *actor sequitur forum rei* όσο και από την ειδική συντρέχουσα βάση δικαιοδοσίας για διαφορές από σύμβαση του άρθρου 7, σημείο 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Η αιτιολογική σκέψη 24 του Κανονισμού Ρώμη I προβαίνει σε κάποιες αποσαφηνίσεις αναφορικά με τα δύο νομοθετήματα: «Όσον αφορά ειδικότερα τις συμβάσεις καταναλωτών, ο κανόνας σύγκρουσης νόμων θα πρέπει να επιτρέπει τη μείωση των δαπανών για την επίλυση διαφορών οι οποίες αφορούν συχνά αξιώσεις μικρής αξίας, και να λαμβάνει υπόψη την εξέλιξη των τεχνικών εξ αποστάσεως εμπορίας. Η συνέπεια με τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 44/2001 επιβάλλει, αφενός, την αναφορά στην έννοια της «κατευθυνόμενης δραστηριότητας» ως προϋπόθεση εφαρμογής του κανόνα προστασίας του καταναλωτή και, αφετέρου, την εναρμονισμένη ερμηνεία της συγκεκριμένης έννοιας στον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 44/2001 και στον παρόντα κανονισμό, εξειδικεύοντας ότι μια κοινή δήλωση του Συμβουλίου και της Επιτροπής σχετικά με άρθρο 15 του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 44/2001 προσδιορίζει ότι «για να μπορέσει να εφαρμοσθεί το άρθρο 15 παράγραφος 1 στοιχείο γ) δεν αρκεί να κατευθύνει μια επιχείρηση τις δραστηριότητές της στο κράτος μέλος κατοικίας του καταναλωτή ή σε διάφορα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένου του εν λόγω κράτους μέλους αλλά πρέπει επίσης να έχει συναφθεί σύμβαση στα πλαίσια αυτών των δραστηριοτήτων». Αυτή η δήλωση υπενθυμίζει εξάλλου ότι «μόνο το γεγονός ότι είναι προσιτή μια σελίδα του Διαδικτύου δεν αρκεί για να καταστήσει εφαρμοστέο το άρθρο 15, χρειάζεται επιπλέον η εν λόγω ιστοσελίδα να καλεί για τη σύναψη συμβάσεων εξ αποστάσεως και να έχει όντως συναφθεί η σύμβαση εξ αποστάσεως με οιοδήποτε μέσο...»

Ο ευρωπαϊός νομοθέτης αναδιαμόρφωσε το ρυθμιστικό πεδίο της προστασίας του καταναλωτή ώστε στο ισχύον άρθρο 17 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis να συνυπάρχουν δύο ξεχωριστές φιλοσοφίες. Η παραδοσιακή που απαιτεί μονάχα η απόδειξη της ιδιότητας του καταναλωτή (άρθρο 17 § 1, στοιχείο α' και β') και η σύγχρονη και τη μεγαλύτερη πρακτική αξία για τις συναλλαγές στο διαδίκτυο (άρθρο 17 § 1, στοιχείο γ') που επιβάλλει υποκειμενικές σταθμίσεις, αναφερόμενο ευθέως στη συμπεριφορά του εμπόρου ή επαγγελματία. Κατά την κρίση του ΔΕΕ ο έμπορος πρέπει να έχει εκδηλώσει τη βούλησή του να συνάψει εμπορικές σχέσεις με τους καταναλωτές ενός ή περισσότερων άλλων κρατών μελών, μεταξύ των οποίων καταλέγεται και το κράτος στο έδαφος του οποίου έχει την κατοικία του ο καταναλωτής. Καίτοι, πρόκειται για ένα στοιχείο που δεν αναφέρεται ρητά στο άρθρο 17 § 1, στοιχείο γ' του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, το Δικαστήριο ορθώς επισημάνει ότι δεν αρκεί η ύπαρξη και η χρήση ενός ιστοτόπου αλλά απαιτείται ο έμπορος να εκδηλώσει την βούλησή του να συνάψει εμπορικές σχέσεις με τους καταναλωτές. Μεταξύ των προφανών εκδηλώσεων τέτοιας βουλήσεως του εμπόρου καταλέγεται η ένδειξη ότι αυτός παρέχει τις υπηρεσίες του ή προσφέρει προς πώληση τα εμπορεύματά του εντός ενός ή πλειόνων κρατών μελών τα οποία κατονομάζει. Το αυτό

ισχύει και για το τίμημα το οποίο καταβάλλεται στον διαχειριστή μηχανής αναζήτησης για την παροχή υπηρεσιών ευρετηριάσεως στο διαδίκτυο, προκειμένου να διευκολυνθεί η δυνατότητα προσβάσεως των καταναλωτών που κατοικούν εντός διαφορετικών κρατών μελών στον ιστότοπο του εμπόρου, στοιχείο που καταδεικνύει επίσης την ύπαρξη τέτοιας βουλήσεως²³⁰.

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός της ενιαίας αγοράς που φέρνει το διαδίκτυο μεταβάλλει την συναλλακτική συμπεριφορά των καταναλωτών, οι οποίοι πλέον αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία αναζήτησης προϊόντων και αγαθών στο Διαδίκτυο προκειμένου να συνάψουν καταναλωτικές συμβάσεις. Η Σύμβαση των Βρυξελλών και η Σύμβαση της Ρώμης θεσπίζουν ρυθμίσεις για την προστασία του παθητικού καταναλωτή, ήτοι τα υποκείμενα δεν αναλαμβάνουν πρωτοβουλία αλλά διενεργούν τις απολύτως απαραίτητες ενέργειες για την κατάρτιση της σύμβασης μετά από κατευθυνόμενη προς εκείνα δραστηριότητα των εμπόρων ή/και επαγγελματιών. Εντός της σύγχρονης ψηφιακής αγοράς, η διάκριση μεταξύ ενεργού και παθητικού καταναλωτή με κριτήριο το ποιο μέρος ανέλαβε την πρωτοβουλία αναζήτησης και σύναψης της σύμβασης που γεννά μια διαφορά είναι ανώφελη και δημιουργεί πολλά ερμηνευτικά ζητήματα στις αμιγώς διαδικτυακές συναλλαγές στερώντας τα δικονομικά προνόμια που εγγυάται ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis από ένα σημαντικό κομμάτι των καταναλωτών. Η μη υπαγωγή του ενεργού καταναλωτή στην προστατευτική βάση δικαιοδοσίας του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis είναι αντίθετη στην γενικότερη πολιτική του ευρωπαϊού νομοθέτη που προσπαθεί να βελτιώσει την συναλλακτική θέση του καταναλωτή στο επίπεδο ουσιαστικού δίκαιου (λ.χ. η υποχρεωτική παροχή πληροφοριών από τον έμπορο/επαγγελματία πριν την κατάρτιση της καταναλωτικής σύμβασης). Έτσι δεν νοείται ένας καταναλωτής που απέκτησε πληροφορίες που ξεπερνούν το ελάχιστο νομοθετικά κατοχυρωμένο περιεχόμενο που εξασφαλίζει το δευτερογενές ευρωπαϊκό δίκαιο χρησιμοποιώντας τις κατάλληλες διαδικτυακές πηγές να στερηθεί τα δικονομικά προνόμια που του εγγυάται ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ibis. Κατά συνέπεια είναι πρόδηλο πως το διαδίκτυο μετέβαλε ριζικά τις συναλλακτικές ισορροπίες λόγω της διάχυτης ροής πληροφοριών και καθιστά αναγκαία την επέκταση της προστασίας του καταναλωτή που προμηθεύεται αγαθά και υπηρεσίες με χρήση ψηφιακών μέσων. Η νομολογία του ΔΕΕ επιβεβαίωσε την άνω ερμηνεία στην υπόθεση *Mühlleitner* με εκτενή ανάλυση αναφορικά με την διαφορά μεταξύ του πρώην άρθρου 13 της Συμβάσεως των Βρυξελλών και του άρθρου 15 § 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες I παρατηρώντας πως η προσθήκη προϋποθέσεως συνδεόμενης με την κατάρτιση των συμβάσεων καταναλωτών εξ αποστάσεως θα ήταν αντίθετη προς τον επιδιωκόμενο από τη διάταξη αυτή σκοπό, στη νέα, λιγότερο συσταλτική, διατύπωσή της, ιδίως αυτόν της προστασίας των καταναλωτών, αδύναμων μερών της συμβάσεως²³¹. Έτσι αποκρυσταλλώθηκε πως ενισχύεται η καταναλωτική προστασία που καταλαμβάνει και τους ενεργούς καταναλωτές με την συνειδητή απόλειψη της προϋπόθεσης της κατάρτισης των καταναλωτικών συμβάσεων εξ αποστάσεως. Έπειτα το ΔΕΕ στην υπόθεση *Emrek* εξέτασε το ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της κατεύθυνσης της δραστηριότητας και κατάρτισης της επίδικης σύμβασης ως προς το οποίο αποφάνθηκε πως η *ratio* του άρθρου 17 § 1, στοιχείο γ' είναι η

²³⁰ C-585/08 *Peter Pammer v Reederei Karl Schlüter GmbH & Co KG* συνεκδίκαση με την C-144/09, *Hotel Alpenhof GesmbH v Oliver Heller*, ECLI:EU:C:2010:740

²³¹ C-190/11, *Daniela Mühlleitner v Ahmad Yusufi & Wadat Yusufi*, ECLI:EU:C:2012:542, σκ. 38-45

προστασία του καταναλωτή ως ασθενέστερο μέρος σε μια σύμβαση επομένως δεν απαιτείται η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ του μέσου που χρησιμοποιείται προκειμένου η επαγγελματική ή εμπορική δραστηριότητα να κατευθυνθεί στο κράτος μέλος της κατοικίας του καταναλωτή και της συνάψεως της συμβάσεως με τον καταναλωτή.²³²

Η ταχεία και εκθετική ανάπτυξη της Κοινωνίας της Πληροφορίας οδήγησε σε μεταβολή του υποδείγματος του καταναλωτή, ο οποίος βρίσκεται στο επίκεντρο πολλών νέων ψηφιακών συναλλαγών που συμπυκνώνουν προσωπικά και επαγγελματικά στοιχεία. Το ΔΕΕ τονίζει πως επί συμβάσεως με διττό σκοπό δεν είναι αναγκαίο να προέχει η χρήση του σχετικού αγαθού ή της σχετικής υπηρεσίας για επαγγελματικούς σκοπούς προκειμένου να μην έχουν εφαρμογή τα άρθρα 13 έως 15 της Συμβάσεως των Βρυξελλών διότι για τον ορισμό της κατά το άρθρο 13, πρώτο εδάφιο, της Συμβάσεως των Βρυξελλών η έννοια του καταναλωτή χρησιμοποιούνται σαφέστατοι όροι οι οποίοι είναι διατυπωμένοι αρνητικά («συμβάσεις που ο σκοπός τους μπορεί να θεωρηθεί ξένος προς την επαγγελματική δραστηριότητα»)²³³. Εντούτοις η ποικιλομορφία της ψηφιακής ενιαίας αγοράς φέρει πολλές ερμηνευτικές δυσχέρειες ως προς την ορθή οριοθέτηση των εννοιών που έχει θεσπίσει ο ευρωπαϊός νομοθέτης. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός της ενιαίας αγοράς λειτούργησε ως καταλύτης στην δημιουργία πολλαπλών υβριδικών καταστάσεων στα οποία είναι δυσδιάκριτο πότε το υποκείμενο ενεργεί ως καταναλωτής και πότε ως επαγγελματίας.

Το ΔΕΕ ήρθε αντιμέτωπο με ένα άλλο ερμηνευτικό ζήτημα στην υπόθεση *Schrems* στην οποία ο γενικός εισαγγελέας *M. Bobek* προχώρησε σε λεπτομερή και μεθοδολογικά άρτια ερμηνεία των στοιχείων της υπόθεσης με πολύ εύστοχα ενδιάμεσα συμπεράσματα που αφορούν καίρια ζητήματα. Συγκεκριμένα εκκινεί την ανάλυση από την έννοια του καταναλωτή όπως έχει θεσπιστεί στον Κανονισμό 44/2001, εξετάζει τον σκοπό της υπό κρίση σύμβασης (ιδιωτικός ή επαγγελματικός) και αναφέρεται στην χρονική εξέλιξη του σκοπού και του στόχου της συναφθείσας σύμβασης. Έτσι υποστηρίζει πως το κύριο στοιχείο βάσει του οποίου πρέπει να αξιολογείται η ιδιότητα του καταναλωτή για τους σκοπούς των άρθρων 15 και 16 του Κανονισμού 44/2001 είναι η φύση και ο σκοπός της συμβάσεως από την οποία απορρέουν οι απαιτήσεις. Επιπλέον επισημάνει πως το ΔΕΕ στην υπόθεση *Gruber* έθεσε ένα ορθό κριτήριο πως σε περίπλοκες υποθέσεις όπου η φύση και ο σκοπός μιας συμβάσεως είναι μικτός, δηλαδή τόσο ιδιωτικός όσο και επαγγελματικός, θα πρέπει να αξιολογείται αν το επαγγελματικό «περιεχόμενο» μπορεί να θεωρηθεί επουσιώδες. Αν πράγματι αυτό συμβαίνει, η ιδιότητα του καταναλωτή θα μπορεί να διατηρηθεί. Εξάλλου, δεν πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις, λόγω του απροσδιόριστου περιεχομένου και της δυννητικά μακράς διάρκειας της συμβάσεως, να μεταβληθεί συν τω χρόνω η ιδιότητα ενός εκ των συμβαλλομένων²³⁴. Το ΔΕΕ υιοθέτησε την μεθοδολογία του Γενικού Εισαγγελέα σε μια μινιμαλιστική αιτιολογία κατά την οποία δέχεται πως η συνύπαρξη προσωπικών και επαγγελματικών στοιχείων δεν οδηγούν αυτόματα σε απώλεια της ιδιότητας του καταναλωτή, η οποία όμως λόγω του δυναμικού χαρακτήρα της δύναται *in concreto* να αμφισβητηθεί και έκρινε πως ο χρήστης του κοινωνικού δικτύου *Facebook* που είχε ανοίξει λογαριασμό αρχικά

²³² C-218/12, *Lokman Emrek v Vlado Sabranovic*, ECLI:EU:C:2013:666

²³³ C-464/01, *Johann Gruber v Bay Wa AG*, ECLI:EU:C:2005:32, σκ. 42-43

²³⁴ Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα *M. Bobek* της C-498/16, *Maximilian Schrems v Facebook Ireland Limited*, σκ. 28-42

αποκλειστικά για ιδιωτικούς σκοπούς δεν αποβάλλει την ιδιότητα του «καταναλωτή», κατά την έννοια του άρθρου 15 του Κανονισμού 44/2001, όταν δημοσιεύει βιβλία, δίνει διαλέξεις, εκμεταλλεύεται ιστοτόπους, συγκεντρώνει δωρεές και αναλαμβάνει την ενώπιον δικαστηρίων διεκδίκηση των απαιτήσεων πολυάριθμων καταναλωτών οι οποίες του εκχωρούνται προς τούτο²³⁵. Η εξέλιξη των μικτών ψηφιακών σχέσεων μετατόπισε την νομολογία του ΔΕΕ δικαιοπολιτικά περισσότερο υπέρ της προστασίας του καταναλωτή.

Η εμπορευματοποίηση του διαδικτύου που έλαβε χώρα στις αρχές της νέας χιλιετίας συνείσφερε στην εδραίωση του ολιγοπωλίου των GAFAM (*Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft*) που ανέπτυξαν παγκόσμιες πλατφόρμες κάλυψης όλου του φάσματος υπηρεσιών, λογισμικών και ψηφιακών δομών υποκαθιστώντας κάθε άλλο μηχανισμό της αγοράς από την πληροφοριακή διαμεσολάβηση (*informediation*)²³⁶. Το αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης είναι ο ισχυρός ψηφιακός συγκεντρωτισμός σε ένα εκ φύσεως αποκεντρωτικό περιβάλλον όπως είναι το διαδίκτυο. Κατά συνέπεια οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις εξαρτώνται από την μεσολάβηση των ψηφιακών κολοσσών ώστε να συμμετάσχουν στην ενιαία ελεύθερη αγορά του ηλεκτρονικού εμπορίου και παροχής ψηφιακών υπηρεσιών. Καίτοι, είναι πρόδηλο πως αυτές οι νομικές οντότητες ουσιαστικά βρίσκονται σε όμοιο οικονομικό μέγεθος με έναν ενεργό καταναλωτή, ωστόσο αυτή η παραδοχή δεν αρκεί να θεμελιωθεί μια ευρύτερη ερμηνεία των δικονομικών προνομίων του καταναλωτή ώστε να υπαχθούν στο ρυθμιστικό πεδίο των άρθρων 17-19 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis διότι η έννοια του καταναλωτή ερμηνεύεται στενά και επιφυλάσσεται σε φυσικά πρόσωπα επομένως αποκλείεται εκ προοιμίου κάθε ποσοτική εξέταση των οικονομικών μεγεθών σε μια συναλλαγή. Η πλούσια νομολογία του ΔΕΕ αναδιαμόρφωσε το εύρος του άρθρου 17 § 1, στοιχείο γ' του Κανονισμού 1215/2012 με αποτέλεσμα να παρέχεται προστασία σε κάθε καταναλωτική σύμβαση ανεξαρτήτως αντικειμένου και νομικού χαρακτηρισμού, αποκρυστάλλωσε την κατευθυνόμενη δραστηριότητα ώστε να υφίσταται το απαραίτητο θεμέλιο της προστατευτικής βάσης δικαιοδοσίας στην κατοικία του καταναλωτή και εξάλειψε την προϋπόθεση για την αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της κατεύθυνσης της δραστηριότητας και κατάρτισης της επίδικης σύμβασης.

Συμπερασματικά, το ενωσιακό δικονομικό σύστημα έχει το δογματικό βάθος και την κατάλληλη μεθοδολογία αναφορικά με την προστασία του καταναλωτή και την επίλυση διαφορών σε συμβάσεις καταναλωτών με αντικείμενο την προμήθεια λογισμικού ΤΝ ή ψηφιοποιημένων προϊόντων ΤΝ στο πλαίσιο προσωπικής μη επαγγελματικής δραστηριότητας ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου κατοικίας του καταναλωτή. Η διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων αυτών θεμελιώνεται αναμφίβολα εφόσον πληρούνται τα κριτήρια που ερμήνευσε εκτενώς το ΔΕΕ ως προς το πεδίο εφαρμογής των άρθρων 17-19 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis.

---

²³⁵ C-498/16, *Maximilian Schrems v Facebook Ireland Limited*, ECLI:EU:C:2018:37, σκ. 41

²³⁶ Ν. Σμυρναίος, *Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου: πώς οι Google, Apple, Facebook, Amazon και Microsoft πήραν τον έλεγχο της ψηφιακής μας ζωής*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις & Advanced media institute, 2018, passim

4. Η ειδική συντρέχουσα δικαιοδοσία επί διαφορών από αδικοπραξία (*forum delicti*) κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis

Η διεθνής δικαιοδοσία του δικαστηρίου του τόπου της αδικοπραξίας (*forum delicti*) συμπεριλήφθηκε εξ αρχής στην Σύμβαση των Βρυξελλών, στηριζόμενη στην αντίληψη πως είναι ανεπιεικές ο ζημιωθείς να αναγκάζεται να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του στον τόπο κατοικίας του ζημιώσαντος λόγω του κανόνα *actor sequitur forum rei*. Έτσι το άρθρο 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis εισάγει ειδική συντρέχουσα δικαιοδοσία επί διαφορών από αδικοπραξία ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός.

Οι δύο ειδικές συντρέχουσες βάσεις δικαιοδοσίας του άρθρου 7 του Κανονισμού 1215/2012 συνιστούν δικαιολογημένη απόκλιση του κανόνα *actor sequitur forum rei* οι οποίες παραμένουν αλληλοαποκλειόμενοι δικαιοδοτικοί σύνδεσμοι²³⁷. Κατά πάγια νομολογία, οι έννοιες «*διαφορές εκ συμβάσεως*» και «*ενοχές εξ αδικοπραξίας*», όπως χρησιμοποιούνται στο άρθρο 5, σημείο 1, στοιχείο α', και 3 του Κανονισμού 44/2001 αντιστοίχως, πρέπει να ερμηνεύονται αυτοτελώς, με γνώμονα κυρίως την οικονομία και τους σκοπούς του εν λόγω Κανονισμού, προς διασφάλιση της ομοιόμορφης εφαρμογής του σε όλα τα κράτη μέλη. Επομένως, δεν είναι δυνατό να παραπέμπουν στον χαρακτηρισμό ο οποίος δίνεται, κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, στην έννομη σχέση που αποτελεί το αντικείμενο της διαφοράς ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου²³⁸. Εντούτοις ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό της ενοχής από αδικοπραξία, το ΔΕΕ υιοθετεί τον αρνητικό ορισμό, ήτοι κάθε απαίτηση με την οποία τίθεται ζήτημα ευθύνης του εναγόμενου και δεν αφορά διαφορές εκ συμβάσεων²³⁹. Επισημαίνεται, ότι η έννοια των «*διαφορών εκ συμβάσεως*» δεν είναι δυνατό να νοηθεί ως αφορώσα μια κατάσταση στην οποία δεν υφίσταται δέσμευση την οποία συμβαλλόμενος ανέλαβε ελεύθερα έναντι του αντισυμβαλλομένου του, συνεπώς προϋποθέτει τον προσδιορισμό νομικής υποχρέωσης την οποία ένα πρόσωπο ανέλαβε ελεύθερα έναντι άλλου προσώπου στην οποία στηρίζεται η αγωγή²⁴⁰. Η ευρεία διατύπωση του άρθρου επιτρέπει μεγάλη ποικιλία ειδών ευθύνης αφού το συστατικό στοιχείο κάθε ευθύνης αποτελούν αφενός η ζημία, αφετέρου το γεγονός που την προκάλεσε²⁴¹.

Η θεμελίωση της ειδικής συντρέχουσας βάσης δικαιοδοσίας από αδικοπραξία δεν στηρίζεται στον τρόπο προσφυγής στην δικαιοσύνη διότι κατά την κρίση του ΔΕΕ δεν εξαρτάται από την προϋπόθεση να έχει ασκήσει την αγωγή το φερόμενο ως θύμα. Επομένως η άσκηση αρνητικής αναγνωριστικής αγωγής δεν ασκεί επιρροή στην εξέταση που πρέπει να πραγματοποιήσει εθνικό δικαστήριο προκειμένου να διαπιστώσει τη διεθνή του δικαιοδοσία ως προς ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας δεδομένου ότι πρόκειται αποκλειστικώς περί της

²³⁷ C-187/87, *A. Kalfelis v B. Schröder κ.λ.π.*, ECLI:EU:C:1988:459, σκ.19

²³⁸ C-548/12, *Marc Brogitter v Fabrication de Montres Normandes EURL and Karsten Fräßdorf*, ECLI:EU:C:2014:148, σκ. 18

²³⁹ C-187/87, *A. Kalfelis v B. Schröder κ.λ.π.*, ECLI:EU:C:1988:459, σκ.18 · C-375/13, *Harald Kolassa v Barclays Bank plc*, ECLI:EU:C:2015:37, σκ. 44 · C-196/15, *Granarolo SpA v Ambrosi Emmi France SA*, ECLI:EU:C:2016:559, σκ. 20

²⁴⁰ C-147/12, *ÖFAB, Östergötlands Fastigheter AB v Frank Koot and Evergreen Investments BV*, ECLI:EU:C:2013:490, σκ. 33

²⁴¹ C-21/76, *Handelskwekerij Bier BV v Mines de Potasse d'Alsace SA*, ECLI:EU:C:1976:166, σκ.16

αποδείξεως ότι υφίσταται συνδεδετικό στοιχείο με το κράτος στο οποίο αυτό εδρεύει²⁴². Κατά συνέπεια εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis η αρνητική αναγνωριστική αγωγή με αντικείμενο την διαπίστωση ή μη της ύπαρξης ευθύνης από αδικοπραξία ή οιονεί αδικοπραξία. Αντίθετα, το ΔΕΕ έκρινε πως η αγωγή αποζημίωσης από αδικοπραξία κατά των μελών της επιτροπής πιστωτών που απέρριψαν το πρόγραμμα εξυγίανσης απορρέει άμεσα από διαδικασία αφερεγγυότητας και δεν εμπίπτει στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 1215/2012²⁴³.

Η προσυμβατική ευθύνη (*culpa in contrahendo*) εντάσσεται στις εξωσυμβατικές ενοχές του Κανονισμού Ρώμη II για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές. Συγκεκριμένα, κατά το άρθρο 12 του Κανονισμού Ρώμη II το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές που απορρέουν από συζητήσεις πριν από τη σύναψη σύμβασης, ανεξαρτήτως του εάν συνήφθη τελικά η σύμβαση, είναι το δίκαιο που είναι, ή που θα ήταν εφαρμοστέο στη σύμβαση, εάν αυτή είχε συναφθεί. Μόνο επί αδυναμίας καθορισμού βάσει των ανωτέρω, εφαρμόζεται το δίκαιο του κράτους στο οποίο επέρχεται η ζημία, ανεξάρτητα από το κράτος στο οποίο συνέβη το ζημιόγνο γεγονός και το κράτος στο οποίο το εν λόγω γεγονός παράγει έμμεσα αποτελέσματα. Το ΔΕΕ στην υπόθεση *Tacconi* αποφάνθηκε πως η προσυμβατική ευθύνη εμπίπτει στην κατηγορία των ενοχών από αδικοπραξία κατά την έννοια του άρθρου 5, σημείο 3 της Συμβάσεως των Βρυξελλών²⁴⁴.

Το άρθρο 7, σημείο 2 του Κανονισμού 1215/2012 ορίζει τα δικαστήρια του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιόγνο γεγονός ως τα καταλληλότερα λόγω του στενού συνδέσμου μεταξύ αυτών και της διαφοράς που παρέχει εχέγγυα για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Πρόκειται για μια συνδεδετική έννοια με αρκετό εύρος και βάθος που καταλαμβάνει τόσο τον τόπο επελεύσεως της ζημίας όσο και τον τόπο όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός, οπότε ο εναγόμενος μπορεί να εναχθεί, κατ' επιλογή του ενάγοντος, ενώπιον του δικαστηρίου που έχει την έδρα του στον ένα ή στον άλλο από τους δύο αυτούς τόπους²⁴⁵. Κατά την παραδοσιακή προσέγγιση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Handelskwekerij Bier v Mines de Potasse d'Alsace*, ο τόπος του ζημιόγνου γεγονότος και ο τόπος όπου επήλθε η ζημία μπορούν να αποτελέσουν, αναλόγως της περιπτώσεως, σημαντικό σημείο αναφοράς για τον καθορισμό της δικαιοδοσίας ενώ δεν παρίσταται ενδεδειγμένη η επιλογή ενός από τα δύο αυτά σημεία αναφοράς κατ' αποκλεισμό του άλλου, διότι καθένα μπορεί, αναλόγως των περιστάσεων, να παράσχει ενδείξεις ιδιαίτερα χρήσιμες για τη διεξαγωγή των αποδείξεων και την οργάνωση της δίκης.

Αρχικά το ΔΕΚ στην υπόθεση *Shevill and Others v Presse Alliance* αναγνώρισε την δυνατότητα ασκήσεως αγωγής ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου επελεύσεως της ζημίας, δεδομένου ότι, στην αντίθετη περίπτωση, το άρθρο 5, σημείο 3 της Σύμβασης Βρυξελλών θα εστερείτο του περιεχομένου του. Εντούτοις, το Δικαστήριο περιόρισε την έκταση της δικαιοδοτικής εξουσίας των δικαστηρίων των κρατών μελών μόνο στο μέρος της ζημίας που

²⁴² C-133/11, *Folien Fischer AG και Fofitec AG κατά Ritrama SpA*, ECLI:EU:C:2012:664, σκ. 47-51

²⁴³ C-649/16, *Peter Valach and Others v Waldviertler Sparkasse Bank AG and Others*, ECLI:EU:C:2017:986

²⁴⁴ C-334/00, *Fonderie Officine Meccaniche Tacconi SpA κατά Heinrich Wagner Sinto Maschinenfabrik GmbH (HWS)*, ECLI:EU:C:2002:499

²⁴⁵ C-228/11, *Melzer v MF Global UK Ltd*, ECLI:EU:C:2013:305, σκ. 25

αφορά την επικράτειά του²⁴⁶. Η υπόθεση είναι η πρώτη που εξετάζει την πληροφορία που διαδίδεται στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης ως ζημιογόνο γεγονός και έχει βαρύνουσα σημασία διότι συνιστά αφετηρία της έρευνας των ερμηνευτικών ζητημάτων της διάδοσης ζημιογόνων πληροφοριών στα σύγχρονα ψηφιακά μέσα. Η ανωτέρω νομολογία του ΔΕΕ διαμόρφωσε την αρχή του μωσαϊκού που επικρίθηκε από ένα μέρος της θεωρίας²⁴⁷ ως μη ικανοποιητική λόγω του δικαιοδοτικού κατακερματισμού που επιφέρει, ο οποίος οδηγεί διαφορετικά δικαστήρια ενδεχομένως να επιλαμβάνονται ορισμένων πτυχών της ίδιας διαφοράς. Κατά άλλο μέρος της θεωρίας²⁴⁸, ο δικαιοδοτικός κατακερματισμός λόγω του περιορισμού περί της εθνικά οριοθετημένης ζημίας είναι σύμφωνος με το πνεύμα των καιρών διότι στα αδικήματα πολλαπλής τοπικής σύνδεσης είναι πιθανό η ζημία που προκύπτει εξ αυτών να εκδηλώνεται ετεροχρονισμένα. Ειδικότερα ενόψει των τεχνικών δυνατοτήτων του διαδικτύου μια αδικοπραξία τελούμενη στον κυβερνοχώρο αποκτά άμεσα παγκόσμια εμβέλεια με αποτέλεσμα η αρχή της εδαφικότητας να λειτουργεί εξισορορητικά. Το ΔΕΕ κράτησε συγκρατημένη στάση στο ζήτημα τονίζοντας πως η διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός αποτελεί κανόνα που προβλέπει ειδική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας, επομένως πρέπει να ερμηνεύεται περιοριστικά και δεν επιτρέπεται ερμηνεία βαινουσα πέραν των περιπτώσεων που μνημονεύει ρητώς ο εν λόγω κανονισμός²⁴⁹.

Εντούτοις η ραγδαία εξέλιξη των τεχνολογικών μέσων και εγκαθίδρυση της κοινωνίας της πληροφορίας ώθησε το ΔΕΕ σε μια νεότερη πραγματολογική ερμηνεία των ζητημάτων διεθνούς δικαιοδοσίας σε ενοχές εξ αδικοπραξίας. Το ΔΕΕ κλήθηκε για πρώτη φορά να εντοπίσει τον τόπο του ζημιογόνου γεγονότος επί διαδικτυακών προσβολών της προσωπικότητας στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις *eDate και Martinez*²⁵⁰ και διατήρησε ανέπαφη την λύση του μωσαϊκού της υπόθεσης *Shevill*. Συγκεκριμένα, ο τόπος του ζημιογόνου γεγονότος εντοπίστηκε στα δικαστήρια του τόπου εγκατάστασης του ζημιώσαντος με το σκεπτικό πως εκεί λαμβάνει χώρα κατά τεκμήριο η διάδοση των προσβλητικών πληροφοριών ή αναλαμβάνεται η μη σύννομη δραστηριότητα. Στην περίπτωση της διαδικτυακής προσβολής δικαιωμάτων της διανοητικής ιδιοκτησίας, το Δικαστήριο διαφοροποίησε την στάση του εντοπίζοντας στις υποθέσεις *Pez Hejduk*²⁵¹ και *Wintersteiger* τον τόπο του ζημιογόνου γεγονότος στον τόπο ενεργοποίησης της βλαπτικής τεχνικής διαδικασίας που ωστόσο έτυχε να συμπίπτει με τον τόπο εγκατάστασης του εναγόμενου. Συγκεκριμένα στην υπόθεση και *Wintersteiger* σε περίπτωση προβολής δικαιωμάτων επί σήματος μέσω διαφήμισης (προβολή καταχωρισθέντος σε κράτος μέλος εθνικού σήματος λόγω χρησιμοποίησης σε διαφήμιση λέξης-κλειδιού πανομοιότυπης με το εν λόγω σήμα σε μηχανή αναζήτησης υπό τομέα ανώτατου επιπέδου σε άλλο κράτος μέλος), η χρησιμότητα του τόπου όπου έλαβε χώρα το ζημιογόνο γεγονός έγκειται στην αποδεικτική εγγύτητα. Έτσι θεωρήθηκε ότι τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός δεν είναι ο τόπος εγκατάστασης του διακομιστή, αλλά ο τόπος

²⁴⁶ C-68/93, *Shevill and Others v Presse Alliance*, ECLI:EU:C:1995:61, σκ. 23-31

²⁴⁷ Χ. Παμπούκης/Χ. Μειδάνης, *op. cit.*, σελ. 1346 · Σ.Βρέλλη, *op.cit.*, σελ. 373

²⁴⁸ Ι.Δεληκοστόπουλος, *op.cit.*, σελ.140-141

²⁴⁹ C-360/12, *Coty Germany GmbH v First Note Perfumes NV*, ECLI:EU:C:2014:1318, σκ. 45

²⁵⁰ C-509/09 *eDate Advertising GmbH v X and C-161/10, O. Martinez & R. Martinez v MGN Limited*, ECLI:EU:C:2011:685

²⁵¹ C-441/13, *Pez Hejduk v EnergieAgentur.NRW GmbH*, ECLI:EU:C:2015:28 ·

εγκατάστασης του διαφημιζόμενου, όπου λαμβάνεται η απόφαση ενεργοποίησης της διαδικασίας εμφάνισης της διαφήμισης. Το ΔΕΕ αναζητώντας τη μέγιστη εγγύτητα του δικάζοντος δικαστηρίου με την διαφορά ακολούθησε πραγματολογική προσέγγιση ως προς τον εντοπισμό του τόπου που συνέβη το ζημιογόνο γεγονός για διαδικτυακή προσβολή σε αγωγή παράλειψης χρήσης σήματος. Επομένως, κρίθηκε κατ' αρχήν πως η αγωγή μπορεί να ασκηθεί για το σύνολο της ζημιάς ή με αίτημα να παύσει η προσβολή του δικαιώματος ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους όπου έχει καταχωρηθεί το εκάστοτε εθνικό σήμα. Περαιτέρω, το ΔΕΕ έκρινε πως προς τον τόπο του ζημιογόνου γεγονότος ότι ο εδαφικός περιορισμός της προστασίας εθνικού σήματος δεν δύναται να αποκλείει την διεθνή δικαιοδοσία άλλων δικαστηρίων πλην των δικαστηρίων του κράτους μέλους εντός του οποίου είναι καταχωρημένο το σήμα. Σύμφωνα με το Δικαστήριο το γενεσιουργό γεγονός τυχόν προσβολής του δικαιώματος επί σήματος έγκειται στη συμπεριφορά του διαφημιζόμενου ο οποίος χρησιμοποιεί την υπηρεσία αντιστοιχίσης για την εμπορική του επικοινωνία ενώ ο τόπος εγκαταστάσεως του διακομιστή δεν μπορεί, λόγω του αβέβαιου εντοπισμού του, να θεωρηθεί ως ο τόπος επελεύσεως του ζημιογόνου γεγονότος για την εφαρμογή του άρθρου 5 σημείο 3 του Κανονισμού 44/2001. Αντίθετα εφόσον πρόκειται για τόπο δυνάμενο να προσδιοριστεί με βεβαιότητα, ο τόπος εγκαταστάσεως του διαφημιζόμενου είναι αυτός στον οποίο λαμβάνεται η απόφαση ενεργοποίησης της διαδικασίας εμφάνισης της διαφήμισης. Έτσι η αγωγή για προσβολή εθνικού σήματος στο Διαδίκτυο μπορεί να ασκηθεί είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους όπου έχει καταχωρηθεί το εθνικό σήμα, είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους του τόπου εγκατάστασης του διαφημιζόμενου²⁵². Η νομολογία του ΔΕΕ εκτίμησε πως ο τόπος εκτέλεσης της τεχνικής διαδικασίας του ζημιογόνου γεγονότος συμπίπτει με τον τόπο εγκατάστασης του εναγόμενου το οποίο συνιστά πραγματικό γεγονός. Τίθεται ζήτημα ποια ερμηνευτική προσέγγιση θα υιοθετηθεί σε περίπτωση που γεωγραφικά οι δύο τόποι διαφέρουν με αποτέλεσμα να εμπίπτουν σε διαφορετικές δικαιοδοσίες. Μια θεωρητική προσέγγιση προκρίνει την εισαγωγή μαχητού τεκμηρίου που ορίζει ότι ο τόπος όπου λαμβάνει χώρα το ζημιογόνο γεγονός είναι ο τόπος εγκατάστασης του ζημιώσαντος που καταλύεται σε περίπτωση που αποδειχθεί πως ο τόπος μεταφόρτωσης είναι εύκολα εντοπισμός²⁵³. Επίσης στην υπόθεση *Pez Hejduk* κρίθηκε πως σε περίπτωση ανάρτησης προστατευόμενων φωτογραφιών σε ιστότοπο, χωρίς την συγκατάθεση της φωτογράφου, τόπος του γενεσιουργού της ζημιάς γεγονότος, είναι ο τόπος όπου ενεργοποιήθηκε η αναγκαία για την ανάρτηση διαδικασία, δηλαδή ο τόπος της έδρας της εταιρείας-ιδιοκτήτη του ιστότοπου. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικό είναι πως το ΔΕΕ απορρίπτει το επιχείρημα περί μη κατεύθυνσης του περιεχομένου της διαδικτυακής ιστοσελίδας και έκρινε πως αντιθέτως προς το άρθρο 15 § 1, στοιχείο γ' του Κανονισμού 44/2001, που ερμηνεύθηκε με την απόφαση *Pammer και Hotel Alpenhof*²⁵⁴, το άρθρο 5 σημ. 3 του Κανονισμού 44/2001 δεν απαιτεί να «κατευθύνει» ο διαδικτυακός ιστότοπος τις σχετικές δραστηριότητες προς το κράτος μέλος του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκήθηκε η αγωγή²⁵⁵. Στην περίπτωση προσβολής περιουσιακών δικαιωμάτων του δημιουργού λόγω της αναρτήσεως ορισμένου

²⁵² C-523/10, *Wintersteiger AG v Products 4U Sondermaschinenbau GmbH*, ECLI:EU:C:2012:220, σκ. 32-38

²⁵³ I. Ρεβολίδης, *op.cit.*, 281-282

²⁵⁴ C-585/08 *Peter Pammer v Reederei Karl Schlüter GmbH & Co. KG & C-144/09, Hotel Alpenhof GesmbH v Oliver Heller*, EU:C:2010:740)

²⁵⁵ C-441/13, *Pez Hejduk v EnergieAgentur.NRW GmbH*, ECLI:EU:C:2015:28, σκ. 24-25, 36-38

περιεχομένου στο διαδίκτυο το ΔΕΕ εύλογα αποφάνθηκε πως διεθνής δικαιοδοσία για την εκδίκαση αγωγής σε περίπτωση ενοχής από αδικοπραξία ή οιονεί αδικοπραξία απονέμεται στο επιληφθέν δικαστήριο, εφόσον το κράτος μέλος της περιφέρειας του εν λόγω δικαστηρίου προστατεύει τα δικαιώματα δημιουργού τα οποία επικαλείται ο ενάγων και υπάρχει το ενδεχόμενο η προβαλλόμενη ζημία να επέλθει στο έδαφος όπου έχει την έδρα του το επιληφθέν δικαστήριο²⁵⁶. Επιπροσθέτως επιρρωνύει την άποψη ότι η προστασία που χορηγεί το κράτος μέλος του επιληφθέντος δικαστηρίου ισχύει μόνο για το έδαφος του κράτους μέλους αυτού, το επιληφθέν δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί μόνον επί της ζημίας που προκλήθηκε στο κράτος μέλος όπου έχει την έδρα του²⁵⁷. Έτσι αποκρυσταλλώνεται πως η θεμελίωση διεθνούς δικαιοδοσίας της ειδικής συντρέχουσας βάσης δικαιοδοσίας του άρθρου 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis για αδικοπραξία που τελείται στο διαδίκτυο απαιτεί σωρευτικά: α) ζημία και γεγονός που την προκάλεσε, β) προσβασιμότητα στον ιστότοπο και γ) ισχύς της προστασίας που παρέχεται για το προσβαλλόμενο δικαίωμα από το κράτος μέλος του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκήθηκε η αγωγή.

Τα σύγχρονα συστήματα ΤΝ δημιουργούνται μεν με βάση την ανθρώπινη βούληση, όμως έχουν ένα τεράστιο εύρος δυνατοτήτων με αποτέλεσμα το σύνολο των ενεργειών που πραγματοποιούν να μην υπόκειται σε προγενέστερη ανθρώπινη έγκριση λόγω των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων τους. Επομένως παρότι ο σχεδιασμός του αλγορίθμου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος συνιστά ανθρώπινη ενέργεια, ο τρόπος με τον οποίο θα πραγματοποιηθεί το εν λόγω αποτέλεσμα βασίζεται στην λειτουργία του αλγορίθμου καθαυτή που δεν ελέγχεται πλήρως από τον άνθρωπο. Αυτό γεννά ένα σοβαρό ερμηνευτικό ζήτημα στο ισχύον νομικό πλαίσιο. Η αδικοπρακτική ευθύνη προϋποθέτει η ζημία να οφείλεται αιτιωδώς σε παράνομη, υπαίτια ανθρώπινη πράξη το οποίο συνεπάγεται πως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συστημάτων ΤΝ εμφανίζουν δυσχέρειες ως προς την θεμελίωση της ευθύνης επειδή κατά το ισχύον δίκαιο η λήψη των απαραίτητων μέτρων σύμφωνα με το επίπεδο των τεχνικών και επιστημονικών γνώσεων αρκεί για την απαλλαγή του ζημιώσαντος. Ένα σύστημα ΤΝ ενεργεί αυτοτελώς ωστόσο δεν χαρακτηρίζεται από το ενωσιακό ή εθνικό δίκαιο ως υποκείμενο δίκαιου που φέρει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Μια προσέγγιση στο ζήτημα είναι η διερεύνηση του ζητήματος της αστικής ευθύνης των συστημάτων ΤΝ στην κατεύθυνση της ευθύνης από διακινδύνευσης. Έτσι αποδίδεται ευθύνη όχι μόνο στον ιδιοκτήτη ή αλλά και στον κάτοχο ή χειριστή, όπου η ευθύνη είναι αντικειμενική επομένως δεν απαιτείται παράνομη συμπεριφορά και σε ορισμένες περιπτώσεις ούτε καν ανθρώπινη συμπεριφορά²⁵⁸. Έστω το ζήτημα θεμελίωσης αδικοπρακτικής ευθύνης που αποδίδεται σε συστήματα ΤΝ λυθεί με την χρήση υπαρχουσών ειδικών περιπτώσεων ευθύνης, ο πολλαπλασιασμός των ψηφιακών εργαλείων σε συνδυασμό με την ασύλληπτη διάχυση των πληροφοριών στο αποκεντρωμένο διαδίκτυο θέτουν σοβαρή πρόκληση στον προσδιορισμό του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιόγνοο γεγονός από παράνομη ενέργεια συστημάτων ΤΝ. Ήδη οι αδικοπραξίες που τελούνται στο διαδίκτυο εμφανίζουν πολλές δυσκολίες κατά τον εντοπισμό του τόπου του αιτιώδους γεγονότος, αν και είναι πολύ δυσκολότερος ο εντοπισμός του τόπου

²⁵⁶ C-170/12, *Peter Pinckney v KDG Mediatech AG*, ECLI:EU:C:2013:635, σκ. 43

²⁵⁷ C-387/12, *Hi Hotel HCF SARL v Uwe Spoering*, ECLI:EU:C:2014:215 · C-170/12, *Peter Pinckney v KDG Mediatech AG*, ECLI:EU:C:2013:635

²⁵⁸ Γ. Ζέκος, *Διαδίκτυο και Τεχνητή Νοημοσύνη στο ελληνικό δίκαιο*, Σάκκουλα, 2022, σελ. 93-95

επελεύσεως της ζημίας. Η πληροφορία αυτονομείται από τον φορέα της, διασπάται σε πολλά πακέτα (*network packet*) δεδομένων και συγκεντρώνεται στον τελικό προορισμό της, έτσι όπως αυτός ορίζεται από τον αποστολέα και τον παραλήπτη. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συστημάτων TN (αδιαφάνεια, πολυπλοκότητα, εξάρτηση από δεδομένα, αυτόνομη συμπεριφορά) δύναται να αυξήσει εκθετικά την διανομή της πληροφορίας στο βαθμό που αγγίζει τη μη υπολογισιμότητα (επιλυσιμότητα). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με το πνεύμα του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis που προάγει την αρχή την ασφάλεια δικαίου υπό την έννοια της προβλεψιμότητας των δικαιοδοτικών συνδέσμων και αρχή της εγγύτητας του *forum* ως εχέγγυα για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Έχουν υποστηριχθεί διάφορες προσεγγίσεις στο ζήτημα του εντοπισμού του τόπου όπου λαμβάνει χώρα η παράνομη ενέργεια που να συνάδει με τις θεμελιώδεις αρχές του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Κατά μια προσέγγιση στην γερμανική θεωρία²⁵⁹ ο τόπος που έλαβε ο σχεδιασμός και η προετοιμασία των ζημιογόνων πληροφοριών προτού μεταφορτωθούν στο διαδίκτυο παρουσιάζει εγγύτητα, όμως είναι αντιληπτό πως η ζημία απαιτεί εξωτερική που εναπόκειται αποκλειστικά στον ζημιώσαντα. Κατά μια άλλη προσέγγιση στην γερμανική θεωρία²⁶⁰, ο τόπος μεταφόρτωσης των δεδομένων στο διαδίκτυο συνιστά πρόσφορο σύνδεσμο αφενός μεν διότι εκεί ο ζημιώσας προέβη στην ενέργεια της μεταφόρτωσης των πληροφοριών που απέκτησαν άμεσα παγκόσμια εμβέλεια αφετέρου δε ως σημείο εκδήλωσης είναι ευχερώς εντοπίσιμο. Κατά τεκμήριο ο τόπος εγκατάστασης του ζημιώσαντος εκδότη λαμβάνεται ως ο τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός διότι είναι περισσότερο πιθανόν να διαδίδει και να ελέγχει τις πληροφορίες από τον τόπο όπου έχει την κατοικία του, ήτοι ταυτίζεται με τον κανόνα περί γενικής δικαιοδοσίας *actor sequitur forum rei*. Φαίνεται πως παρότι η προσέγγιση έχει κάποια πλεονεκτήματα, αδυνατεί να συλλάβει ορισμένες πτυχές όπως λ.χ. η χρήση εικονικών ιδιωτικών δικτύων (*VPN*) που θα υποδεικνύουν έναν τόπο με απολύτως καμία σύνδεση ή η χρήση φορτιών συσκευών. Έτσι ο προτεινόμενος σύνδεσμος αφήνει ένα ευρύ καταστατηγικό πεδίο που ματαιώνει τον στόχο για ικανοποιητικό δικαιοδοτικό αποτέλεσμα. Μια άλλη θεωρητική προσέγγιση επιλέγει την τοποθεσία του εξυπηρετητή (*server*) όπου μεταφορτώνεται η ζημιογόνα πληροφορία, αποθηκεύεται και επιτρέπεται η περαιτέρω διάδοσή της στο διαδίκτυο²⁶¹. Το ισχυρότερο επιχείρημα ότι ο δικαιοδοτικός αυτός σύνδεσμος ευνοεί τον ζημιωθέντα διότι συνδέεται με ένα *forum* όπου θα λάβει χώρα η εκτέλεση υπό την έννοια της αφαίρεσης του ζημιογόνου περιεχομένου διαψεύδεται από το γεγονός ότι η πληροφορία κατακερματίζεται και αποθηκεύεται σε ένα σύνθετο σύμπλεγμα διακομιστών που χειρίζεται ο πάροχος και κατά κανόνα έχει δυναμικό χαρακτήρα. Συνέπεια αυτής της τεχνικής υποδομής είναι ότι κανένας χρήστης δεν γνωρίζει μετά βεβαιότητας που είναι αποθηκευμένη η μεταφορτωμένη πληροφορία που ενδέχεται να αλλάξει πολλαπλώς και αυτόματα εξυπηρετητή (*server*) σύμφωνα με την επιδιωκόμενη αποδοτική χρήση του συμπλέγματος διακομιστών από τον πάροχο. Έτι περισσότερο ορθώς επισημαίνεται πως το πλεονέκτημα περί της εκτέλεσης στον τόπο του εξυπηρετητή (*server*) είναι αρκετά περιορισμένο διότι ο ζημιώσας δύναται να

²⁵⁹ I. Ρεβολίδη, *op.cit.*, σελ. 274-275, υποσημ. 941 και 942

²⁶⁰ *Ibid*, σελ. 276, υποσημ. 944

²⁶¹ *Ibid*, σελ. 276, υποσημ. 945

μεταφέρει το περιεχόμενο πολύ πριν το στάδιο της εκτέλεσης σε εξυπηρετητή (*server*) που υπάγεται σε διαφορετική διεθνή δικαιοδοσία²⁶².

Η ιδιαίτερη φιλοσοφία, κουλτούρα και δομή του διαδικτύου δεν επιτρέπουν στο ΔΕΕ εύκολα να αποκρυσταλλώσει γενικώς ισχυόντων κανόνων²⁶³. Σημαντική πρόοδος της νομολογίας συνιστά η απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδριμαζόμενες υποθέσεις *eDate* και *Martinez* που κρίνει πως επί προσβολής του δικαιώματος της προσωπικότητας μέσω πληροφοριών που αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο ο ζημιωθείς έχει την ευχέρεια να ασκήσει αγωγή με αίτημα την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης για το σύνολο της προκληθείσας ζημίας είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους εγκαταστάσεως του φορέα μεταδόσεως των επίμαχων πληροφοριών είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους στο οποίο βρίσκεται το κέντρο των συμφερόντων του ζημιωθέντος. Επίσης, ο ζημιωθείς έχει τη δυνατότητα, αντί της αγωγής για επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης για το σύνολο της προκληθείσας βλάβης, να προσφύγει ενώπιον των δικαστηρίων κάθε κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου υπάρχει ή υπήρξε πρόσβαση στο επίμαχο δημοσίευμα που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο όπου τα δικαστήρια είναι αρμόδια να επιδικάσουν χρηματική ικανοποίηση αποκλειστικά και μόνον για τη βλάβη που επήλθε στο έδαφος του κράτους μέλους όπου έχουν την έδρα τους²⁶⁴. Η άνω απόφαση πρέπει να θεωρηθεί πως λειτουργεί συμπληρωματικά με την απόφαση *Shevill*²⁶⁵ προσθέτοντας και την δικαιοδοσία του τόπου των κυρίων συμφερόντων του ζημιωθέντος από διαδικτυακές προσβολές της προσωπικότητας. Ο τόπος όπου ένα πρόσωπο έχει το κέντρο των συμφερόντων του συμπίπτει, κατά γενικό κανόνα, με τον τόπο της συνήθους διαμονής του. Ωστόσο, ένα πρόσωπο μπορεί να έχει το κέντρο των συμφερόντων του και σε κράτος μέλος στο οποίο δεν διαμένει συνήθως, κατά το μέτρο που η ύπαρξη ιδιαίτερος στενού δεσμού με το κράτος μέλος αυτό μπορεί να αποδειχθεί με τη συνδρομή άλλων ενδεικτικών στοιχείων, όπως είναι η άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας. Ο δικαιολογητικός λόγος για την υιοθέτηση του κέντρου των κυρίων συμφερόντων του ζημιωθέντος εντοπίζεται αφενός στην γεωγραφικά απροσδιόριστη προσβασιμότητα των επίδικων πληροφοριών και αφετέρου στην ανάγκη δημιουργίας ενός δικαιοδοτικού συνδέσμου που θα ανταποκρίνεται στην ιδιαίτερη βαρύτητα της ζημίας που υφίσταται ο ζημιωθείς επί προσβολών στο διαδίκτυο. Η νομολογιακή επιλογή ενός μονοσήμαντου κέντρου αντιδικίας και η τοποθέτησή του στο κράτος μέλος των κυρίων συμφερόντων του ζημιωθέντος έχει υποστεί κριτική υπό την έννοια ότι επιφυλάσσει μια πιο ευνοϊκή μεταχείριση του δικαιώματος στην προσωπικότητα έναντι του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης²⁶⁶. Επιπροσθέτως, η νομολογιακή αυτή κρίση επικρίθηκε και για τον λόγο ότι μετατρέπει την ειδική δικαιοδοσία της αδικοπραξίας σε ένα «πατερναλιστικό» δικαιοδοτικό καθεστώς για τον ζημιωθέντα από διαδικτυακή προσβολή της προσωπικότητας. Η άνω κριτική φαίνεται πως οδήγησε σε μια μεταστροφή της νομολογιακής αυτής κρίσης στην υπόθεση *Bolagsupplysningen OÜ*²⁶⁷. Ο Γενικός Εισαγγελέας *M. Bobek* παρατηρεί πως η επέκταση της εφαρμογής της «προσεγγίσεως-μωσαϊκό» την οποία ακολούθησε το Δικαστήριο με την

²⁶² D. Svantesson, *Private international law and the Internet*, Kluwer Law International, 2016, σελ. 468

²⁶³ N. Νίκας/Ε. Σαχπεκίδου, *op.cit.*, σελ. 176

²⁶⁴ C-509/09 *eDate Advertising GmbH v X* and C-161/10, *O. Martinez & R. Martinez v MGN Limited*, ECLI:EU:C:2011:685, σκ. 52

²⁶⁵ C-68/93, *Shevill and Others v Presse Alliance*, ECLI:EU:C:1995:61

²⁶⁶ I. Ρεβολίδης, *op. cit.* σελ. 302

²⁶⁷ C-194/16, *Bolagsupplysningen OÜ & Ingrid Ilsjan v Svensk Handel AB*, ECLI:EU:C:2017:766

απόφαση *Shevill* και στην περίπτωση φερόμενων ως δυσφημιστικών ισχυρισμών στο διαδίκτυο συνεπάγεται τη θεμελίωση περισσοτέρων δωσιδικιών, χωρίς όμως να εξυπηρετούνται τα έννομα συμφέροντα κανενός διαδίκου, ενώ παράλληλα το αποτέλεσμα δεν συνάδει με τους σκοπούς της προβλεψιμότητας και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης²⁶⁸. Το ΔΕΕ επιρρωνύει εν μέρει αυτή την άποψη και κρίνει πως η αξίωση διορθώσεως των στοιχείων και διαγραφής των δυσφημιστικών σχολίων στο Διαδίκτυο είναι μία και αδιαίρετη και κατά συνέπεια, δύναται να προβληθεί μόνο ενώπιον δικαστηρίου το οποίο έχει διεθνή δικαιοδοσία να επιληφθεί συνολικώς του αιτήματος αποκαταστάσεως της ζημίας δυνάμει της νομολογίας που προκύπτει από την απόφαση *Shevill* και την απόφαση *eDate* και *Martinez* και όχι ενώπιον δικαστηρίου που δεν έχει τέτοια δικαιοδοσία. Επιπροσθέτως, αποσαφηνίζει όσον αφορά νομικό πρόσωπο το οποίο ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ως κέντρο των συμφερόντων του πρέπει να νοείται ο τόπος στον οποίο είναι περισσότερο εδραιωμένη η εμπορική του φήμη και, επομένως, το κέντρο αυτό πρέπει να προσδιορίζεται με κριτήριο τον τόπο όπου το νομικό πρόσωπο ασκεί κατά κύριο λόγο την οικονομική του δραστηριότητα. Καίτοι, βεβαίως, το κέντρο των συμφερόντων ενός νομικού προσώπου δύναται να συμπίπτει με τον τόπο της καταστατικής του έδρας εφόσον το τελευταίο ασκεί, στο κράτος μέλος όπου βρίσκεται αυτή η έδρα, το σύνολο ή το κύριο μέρος των δραστηριοτήτων του και, κατά συνέπεια, η φήμη της οποίας χαίρει σε αυτό δύναται να είναι σημαντικότερη απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο κράτος μέλος, εντούτοις το πού βρίσκεται η καταστατική έδρα δεν είναι, καθαυτό, καθοριστικό κριτήριο στο πλαίσιο τέτοιας αναλύσεως²⁶⁹.

Ο ζημιωθείς από διαδικτυακή προσβολή της προσωπικότητας έχει πλέον να επιλέξει μεταξύ τεσσάρων δικαιοδοτικών δυνατοτήτων και συγκεκριμένα τρεις για το σύνολο της ζημίας που έχει υποστεί, ήτοι α) το δικαστήριο του τόπου κατοικίας του εναγόμενου, β) το δικαστήριο του τόπου δημοσίευσης των επίμαχων πληροφοριών εφόσον δεν συμπίπτει με το πρώτο και γ) το δικαστήριο του τόπου του κέντρου των συμφερόντων του και μια για τις επιμέρους ζημίες που προκαλούνται σε κάθε κράτος μέλος, στην επικράτεια των οποίων είναι προσβάσιμες οι επίμαχες πληροφορίες. Ελλοχεύει έτσι ο κίνδυνος να ασκηθούν αγωγές σε 27 κράτη μέλη με αποτέλεσμα να περιορίζεται η προβλεψιμότητα της ειδικής δικαιοδοτικής βάσης, αφού ο ζημιώσας κινδυνεύει να εναχθεί οπουδήποτε εντός της Ένωσης, ενώ ορατός είναι και ο κίνδυνος έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων. Ενδεχομένως ο κίνδυνος αυτός είναι περιορισμένος διότι δεν υφίσταται ταυτότητα του αντικειμένου της δίκης αφού η ζημία περιορίζεται μόνο στην επικράτεια του εκάστοτε κράτους μέλους, ενώ συνήθως το εφαρμοστέο δίκαιο καθορίζεται από τον Κανονισμό Ρώμη II. Το ζήτημα έχει απασχολήσει την σύγχρονη θεωρία και έχει προταθεί η εισαγωγή νέας διάταξης στο άρθρο 7 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis ως προς την προστασία του δικαιώματος προσωπικότητας που θα υιοθετεί το κέντρο των κυρίων συμφερόντων μόνο στην περίπτωση διαδικτυακών προσβολών της προσωπικότητας, ενώ σε περίπτωση προσβολών δια του παραδοσιακού τύπου θα διατηρηθεί το δόγμα του μωσαϊκού της απόφασης *Shevill*²⁷⁰.

²⁶⁸ Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα *M. Bobek* της C-194/16, *Bolagsupplysningen OÜ & Ingrid Ilsjan v Svensk Handel AB*, ECLI:EU:C:2017:554, σκ. 93

²⁶⁹ C-194/16, *Bolagsupplysningen OÜ & Ingrid Ilsjan v Svensk Handel AB*, ECLI:EU:C:2017:766, σκ. 41,48-49

²⁷⁰ B. Hess, *The Reform of the Brussels Ibis Regulation*, (November 15, 2022). MPILux Research Paper 2022(6), <https://ssrn.com/abstract=4278741>, σελ. 9

Από την επισκόπηση της νομολογίας του Δικαστηρίου ως προς την διαδικτυακή προσβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας προκύπτει ότι ως προς τον τόπο επέλευσης της ζημίας, το Δικαστήριο υπήρξε λιγότερο καινοτόμο σε σχέση με την διαδικτυακή προσβολή της προσωπικότητας, καθόσον στα δικαιώματα της διανοητικής ιδιοκτησίας απλά ακολούθησε το δόγμα του μωσαϊκού της απόφασης *Shevill*. Συγκεκριμένα, μόνη η πρόσβαση στην επίδικη ιστοσελίδα με τις βλαπτικές πληροφορίες κρίθηκε αρκετή για την κατάφαση της διεθνούς δικαιοδοσίας στο πλαίσιο του τόπου επέλευσης της ζημίας, ενώ η αρχή της εδαφικότητας και ο κανονιστικός δεσμός δικαστικού και διαφοράς²⁷¹ με την εκάστοτε διαφορά κρίθηκαν ως κατάλληλοι σύνδεσμοι. Ωστόσο, επισημαίνεται πως η παραχώρηση του δικαιώματος εναγωγής σε όλα τα κράτη μέλη επί της βάσει της απλής προσβασιμότητας της επίδικης ιστοσελίδας, φαίνεται να ευνοεί τους δικαιούχους βιομηχανικής και πνευματικής ιδιοκτησίας επιτρέποντας δικαιοδοτικούς ελιγμούς που δύναται να οδηγήσουν σε ένα *forum actoris*. Παρατηρείται πως το Δικαστήριο εισήγαγε το κριτήριο του κέντρου των κυρίων συμφερόντων του ζημιωθέντος στην περίπτωση των διαδικτυακών προσβολών της προσωπικότητας, ενώ στον χώρο των διαδικτυακών προσβολών της διανοητικής ιδιοκτησίας, εκτίμησε ότι η αρχή της εδαφικότητας και επιβάλουν έναν εύλογο περιορισμό των αρμόδιων δικαστηρίων, όπου η απλή προσβασιμότητα της επίδικης ιστοσελίδας κατέχει σημαίνοντα ρόλο για την παραπομπή της υπόθεσης στα αρμόδια δικαστήρια των κρατών μελών βάσει του μωσαϊκού δόγματος²⁷².

Η νομολογία του ΔΕΕ κινείται προς ορθή κατεύθυνση με δεδομένο πως το διαδίκτυο και τα σύγχρονα συστήματα ΤΝ είναι μια παγκόσμια πηγή τόσο πληροφόρησης και παραπληροφόρησης. Κατά κοινή ομολογία στην επιστήμη, το κέντρο συμφερόντων που υιοθετήθηκε ως δικαιοδοτικός σύνδεσμος συνάδει με τον σκοπό της προβλεψιμότητας των κανόνων περί απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας και λειτουργεί εναλλακτικά με την δυνατότητα άσκησης αγωγής στα δικαστήρια κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου υπήρξε πρόσβαση στην επίμαχη πληροφορία που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο. Κατά αναλογία τα κριτήρια σύνδεσης που έγιναν δεκτά για τον τύπο στην *Shevill* ισχύουν για τον κυβερνοχώρο με την μεθοδολογικά άρτια ερμηνεία των αποφάσεων *eDate* και *Martinez και Bolagsupplysningen*. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι η λειτουργία των συστημάτων ΑΙ είναι άμεσα συνυφασμένη με την επεξεργασία μαζικών δεδομένων (*big data*) με αποτέλεσμα επί διαδικτυακών προσβολών προσωπικών δεδομένων του υποκειμένου φαίνεται πως το άρθρο 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis να συνυπάρχει με το άρθρο 79 § 2 του Κανονισμού 2016/679 περί προστασίας προσωπικών δεδομένων. Ο τελευταίος θέσπισε επιπλέον δικαιοδοτικές βάσεις για διαφορές που άπτονται της παράβασης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και τίθεται το ζήτημα σε περίπτωση παραβίασης των προσωπικών δεδομένων ενός υποκειμένου μέσω του διαδικτύου ποια είναι η ακριβής οριοθέτηση μεταξύ των βάσεων του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis και του Κανονισμού 2016/679. Η οριοθέτηση μεταξύ του άρθρου 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis και του άρθρου 79 § 2 του Κανονισμού 2016/679 δεν είναι σαφής. Κατά το άρθρο 79 § 2 του Κανονισμού 2016/679, το υποκείμενο των δεδομένων έχει την διακριτική ευχέρεια να ασκήσει αγωγή τόσο στο κράτος μέλος της συνήθους διαμονής του όσο και στο κράτος μέλος, όπου έχει την εγκατάστασή του ο υπεύθυνος της επεξεργασίας. Στο ζήτημα αυτό υπάρχει διχογνωμία καθώς θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως το άρθρο 79 § 2 του Κανονισμού

²⁷¹ Ι. Ρεβολίδης, *op. cit.* σελ. 327

²⁷² *Ibid*

2016/679 υπερισχύει ως ειδικότερη διάταξη (*lex specialis*)²⁷³ ωστόσο η αιτιολογική σκέψη 147 του ίδιου Κανονισμού αιγισματικά αναφέρει πως σε περίπτωση που ο παρών κανονισμός περιέχει ειδικούς κανόνες δικαιοδοσίας, ιδίως όσον αφορά διαδικασίες με τις οποίες ασκείται δικαστική προσφυγή, μεταξύ άλλων για αποζημίωση, κατά υπευθύνου επεξεργασίας ή εκτελούντος επεξεργασία, οι γενικοί κανόνες δικαιοδοσίας όπως οι προβλεπόμενοι στον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου δεν θα πρέπει να θίγουν την εφαρμογή αυτών των ειδικών κανόνων. Η άνω διατύπωση οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis συνυπάρχουν με εκείνους του άρθρου 79 § 2 του Κανονισμού 2016/679 και επισημαίνεται πως το ζήτημα ποιοι κανόνες αποκτούν προβάδισμα τελικά εξαρτάται από μια αξιολογική κρίση και πιο συγκεκριμένα από το αν οι κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis θίγουν την εφαρμογή των δικαιοδοτικών βάσεων του άρθρου 79 § 2 του Κανονισμού 2016/679. Συνεπώς έως την νομολογιακή κρίση από το ΔΕΕ η παράλληλη εφαρμογή του άρθρου 7, σημείο 2 του Κανονισμού 1215/2015 και του άρθρου 79 § 2 του Κανονισμού 2016/679 προσφέρει στο υποκείμενο των δεδομένων τις εξής δικαιοδοτικές βάσεις: α) τον τόπο της συνήθους διαμονής του (79 § 2 του Κανονισμού 2016/679), β) τον τόπο εγκατάστασης του υπευθύνου επεξεργασίας (79 § 2 του Κανονισμού 2016/679), γ) το κέντρο των κυρίων συμφερόντων, όταν τούτο εντοπίζεται σε κάποια επαγγελματική εγκατάσταση του υποκειμένου δ) τον τόπο εκδήλωσης του ζημιόγόνου γεγονότος όταν αυτό δεν ταυτίζεται με τον τόπο εγκατάστασης του ζημιώσαντος και ε) τα δικαστήρια κατά την εφαρμογή του μωσαϊκού δόγματος κατά το άρθρο 7, σημείο 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis. Υπό αυτή την οπτική η επισκόπηση της νομολογία του ΔΕΕ για αδικοπραξίες που τελούνται στο κυβερνοχώρο είναι επίκαιρη και συμβαδίζει με τη εποχή κατά την οποία διεισδύουν ανατρεπτικές τεχνολογίες όπως συστήματα TN και αλυσίδες συστοιχιών (*blockchain*) στην ενιαία ψηφιακή αγορά.

Συμπερασματικά το ενωσιακό δικονομικό σύστημα έχει το δογματικό βάθος και την κατάλληλη μεθοδολογία για να διαμορφώσει μια ενιαία αυτόνομη, πραγματολογική ερμηνεία της ειδικής συντρέχουσας δικαιοδοσίας επί διαφορών από αδικοπραξία (*forum delicti*) του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis αναφορικά με ένα ζημιόγονο γεγονός που τελείται από λογισμικό TN στο διαδίκτυο και επιφέρει ζημία στην ενιαία αγορά της Ένωσης.

5. Η παρέκταση διεθνούς δικαιοδοσίας κατά τον Κανονισμό Βρυξέλλες Ibis

Στηριζόμενος στην αντίληψη περί αυτονομίας των μερών σε μια ιδιωτική διαφορά ο νομοθέτης θεσπίζει στο άρθρο 25 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, ρύθμιση για την παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας κατόπιν συμφωνίας των μερών. Η συμφωνία παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας συνάδει πλήρως με τις θεμελιώδεις αρχές του Κανονισμού 1215/2012 αφού δεν αντιβαίνει αφενός την ασφάλεια δικαίου αφετέρου παρουσιάζει επαρκή σύνδεσμο εγγύτητας που θεμελιώνεται στην βούληση των μερών. Κατά την γραμματική ερμηνεία του άρθρου 25 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis εισάγεται *numerus clausus* τύπων κατάφασης της

²⁷³ A. Pato, *The Collective Private Enforcement of Data Protection Rights in the EU*, (2019). MPI-IAPL Summer School 3rd ed, Forthcoming, <https://ssrn.com/abstract=3303228>

εγκυρότητας της συμφωνία παρέκτασης, ήτοι: α) το έγγραφο, β) την έγγραφη επιβεβαίωση της άτυπης συμφωνίας, γ) κάθε τύπο που εμφανίζεται συστηματικά στην συναλλακτική πρακτική μεταξύ των μερών και δ) οι τύποι που γίνονται γενικά αποδεκτοί ως προς τις συμφωνίες παρέκτασης στο διεθνές εμπόριο. Η επιστήμη επικροτεί την νομοθετική επιλογή των *numerus clausus* τύπων που παράλληλα δεν έχει τυπολατρικό χαρακτήρα αλλά ανταποκρίνεται στην απαιτούμενη ευελιξία των διεθνών συναλλαγών²⁷⁴.

Ο ευρωπαϊός νομοθέτης μερίμνησε για την αντιμετώπιση των ιδιαιτεροτήτων των συναλλαγών που λαμβάνουν χώρα στο Διαδίκτυο και την ψηφιοποίηση αυτών με την ενσωμάτωση ρύθμισης στο άρθρο 25 § 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ibis, που εγγυάται την ισόνομη μεταχείριση των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Στο ίδιο πνεύμα συμβαδίζει και η Οδηγία για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της Κοινωνίας της Πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά²⁷⁵ που επιβάλλει την ισόνομη μεταχείριση των ηλεκτρονικών συμβάσεων με τις παραδοσιακές έγχαρτες συναλλαγές. Η κατεύθυνση είναι ορθή διότι αναζητείται η ουσιαστική αναπαραγωγή της δικονομικής λειτουργίας του εγγράφου ενώ διατηρείται η ευελιξία της ψηφιακής μεταφοράς της δήλωσης βουλήσεως των μερών. Το ΔΕΕ αντιμετώπισε το ζήτημα της συμφωνίας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας και τα στοιχεία αυτής σε μια διαφορά που τα αμφοτέρω μέρη είναι εγκατεστημένα στο ίδιο κράτος (Γερμανία), όμως οι ηλεκτρονικά συνομολογημένοι όροι εμπειρεύσαν ρήτρα παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων σε άλλο κράτος μέλος (Βέλγιο). Το Δικαστήριο τόνισε πως από τη γραμματική ερμηνεία της διατάξεως του άρθρου 23 § 2 του Κανονισμού 44/2001 το κύρος συμφωνίας διεθνούς δικαιοδοσίας, ενδέχεται να εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από τη δυνατότητα μεταγενέστερης προσβάσεως στο περιεχόμενο της ανεξαρτήτως του κατά πόσον ο αγοραστής κατέγραψε πράγματι μόνιμα το κείμενο των γενικών όρων προτού ή αφότου επέλεξε το τετραγωνίδιο με το οποίο δηλώνει ότι αποδέχεται τους όρους αυτούς. Επομένως, καταλήγει πως στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 23 § 2 του Κανονισμού 44/2001 εμπίπτει η μέθοδος αποδοχής μέσω ενός «κλικ» των περιεχόντων συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας γενικών όρων μιας διά του διαδικτύου συναφθείσας σύμβασης συνιστά διαβίβαση διά της ηλεκτρονικής οδού που επιτρέπει μεταγενέστερη πρόσβαση στο περιεχόμενο της συμφωνίας, κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, εφόσον η μέθοδος αυτή καθιστά εφικτή την εκτύπωση και την αποθήκευση του κειμένου των ανωτέρω όρων πριν από τη σύναψη της σύμβασης²⁷⁶.

Η ερμηνεία του ΔΕΕ συνάδει με την ιδιαιτερότητα των συμβάσεων που καταρτίζονται στο διαδίκτυο και εστιάζει στο λειτουργικό κριτήριο εύρεσης της δήλωσης βουλήσεως των μερών. Εντούτοις, αν και υπήρξε συνεπής ως προς το πνεύμα των καιρών, η υιοθέτησή της στο πεδίο της αυτοματοποίησης κατάρτισης συμβάσεων με χρήση αναδυόμενων τεχνολογιών να ελλοχεύει κινδύνους για τον αντισυμβαλλόμενο, ο οποίος πρέπει να είναι σε θέση να παρέχει ρητή, ελεύθερη και με επίγνωση δήλωση βούλησης ως προς την συμφωνία παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας ώστε να μη καταστεί θύμα καταστρατηγικών πρακτικών που αναπτυχθήκαν από ένα σύστημα TN.

²⁷⁴ Ε. Σαχπεκίδου, *Η παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο*, Σάκκουλα, 2000, σελ. 129-131

²⁷⁵ ΕΕ L της 17.7.200, Οδηγία 2000/31/ΕΚ

²⁷⁶ C-322/14, *Jaouad El Majdoub v CarsOnTheWeb.Deutschland GmbH*, ECLI:EU:C:2015:334, σκ. 40

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Διανύουμε την αρχή της 4^η βιομηχανικής επανάστασης της ανθρωπότητας, κορυφαίο δημιούργημα της οποίας είναι η τεχνητή νοημοσύνη (TN). Φαίνεται βέβαιο πως οι νέες τεχνολογίες και ιδίως η τεχνητή νοημοσύνη υπόσχεται ριζική αναδιαμόρφωση της σκέψης, της ζωής, της εργασίας και πολλών άλλων πτυχών του ανθρώπινου βίου. Μια οντότητα με οιονεί ανθρώπινη συνείδηση και ευφυΐα συνιστά ίσως ένα από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετώπισε ποτέ ο νομοθέτης, ο εφαρμοστής του δικαίου και εν γένει η νομική επιστήμη.

Φυσικό επακόλουθο αυτής της εξέλιξης είναι ότι ο κόσμος μας γίνεται όλο και πιο διασυνδεδεμένος, τα νομικά ζητήματα είναι άμεσα συνυφασμένα με την έντονη σχετικοποίηση των συνόρων, αποχωρικοποίηση των υποκειμένων και καθίσταται αναγκαία μια ισορροπημένη δικαιική προσέγγιση στο φαινόμενο της τεχνητής νοημοσύνης (TN). Η εμφάνιση των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης έχει μεταβάλει σημαντικά τα παραδοσιακά όρια και τη δυναμική των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας, θαμπώνοντας τα όρια μεταξύ φυσικών και εικονικών χώρων. Η τεχνητή νοημοσύνη (TN) με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δοκιμάζει σοβαρά τα δικαιοκρατικά όρια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και εγείρει εύλογες ανησυχίες για τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αξίες της Ένωσης μεταξύ αυτών και η εξασφάλιση της πρόσβασης στην δικαιοσύνη.

Οι πρωτοβουλίες σε ενωσιακό επίπεδο είναι αρκετά ελπιδοφόρες διότι θέτουν τα θεμέλια σε ένα σύγχρονο και ενιαίο νομικό καθεστώς που θα διέπει την χρήση συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης στην Ένωση. Πρόκειται για ιδιαίτερος δύσκολο έργο ως προς το ουσιαστικό δίκαιο που θα υιοθετηθεί ενώ η παρούσα μελέτη αναδεικνύει ότι το *σύστημα Βρυξελλών ως ένα είδος κανονιστικού ηλίου* προσφέρει ένα ισχυρό ενωσιακό δικονομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση αυτών των νεοπαγών προκλήσεων στην θεμελίωση της διεθνούς δικαιοδοσίας. Το ρηζικέλευθο νομικό καθεστώς για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις αντανακλά την προσαρμοστικότητα και την διορατικότητα του νομοθέτη το οποίο διαμορφώθηκε με μεθοδολογικά άρτιες ερμηνείες του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αναμένεται η τεχνητή νοημοσύνη (TN) να δημιουργήσει σοβαρά ζητήματα θεμελίωσης διεθνούς δικαιοδοσίας στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης της Ένωσης, τα οποία κατά την γνώμη μας μπορούν να αντιμετωπιστούν με αξιοποίηση του δογματικού βάθους του συστήματος Βρυξελλών σε συνδυασμό με καινοτόμου αυτόνομη ερμηνεία από το ΔΕΕ. Η δυναμική συνύπαρξη ανθρώπου και τεχνητής νοημοσύνης προσφέρει μια ματιά σε ένα μέλλον όπου το δίκαιο αποδίδει το όλον, το ολιστικό και διαθέτει μια σύνθετη, πολύπλοκη και ψηφιακή φιλοσοφία. Το όραμα αυτό ίσως φαίνεται τρομακτικό όμως συμβολίζει την προσαρμοστικότητα και την ανθεκτικότητα του νομικού συστήματος απέναντι στις τεχνολογικές εξελίξεις. Αποδεχόμενοι την τεχνητή νοημοσύνη ως παράγοντας στις σύνθετες διασυνοριακές συναλλαγές και υποστηρίζοντας τις θεμελιώδεις αρχές του συστήματος Βρυξελλών συμβάλουμε σε έναν πιο ειρηνικό, ευημερούντα και δίκαιο κόσμο και διασφαλίζουμε ότι το κράτος δικαίου παραμένει ακρογωνιαίος λίθος της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Βασιλακάκης Ε., *Ειδικές βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας επί διαφορών από σύμβαση και αδικοπραξία*, Σάκκουλα, 2004
- Βρέλλης Σ., *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008
- Γεωργούλη Κ., *Τεχνητή Νοημοσύνη. Μια Εισαγωγική Προσέγγιση*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015
- Δεληκωστόπουλος Ι., *Ζητήματα από την εφαρμογή του Κανονισμού 1215/2012 για την Διεθνή Δικαιοδοσία και την Εκτέλεση Αποφάσεων*, Σάκκουλα, 2022
- Κανέλλος Λ., *Εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης στο δίκαιο & στη δικαστική πρακτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021
- Ιγγλεζάκης Ι., *Το δίκαιο της ψηφιακής οικονομίας*, Σάκκουλα, 2022
- Ιγγλεζάκης Ι., *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων*, Interactive Books, 2020,
- Ζέκος Γ., *Διαδίκτυο και Τεχνητή Νοημοσύνη στο ελληνικό δίκαιο*, Σάκκουλα, 2022
- Μαραζοπούλου Β., *Υπερδαφική εκτέλεση κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015
- Μιχαηλίδου Χ., *Οριοθέτηση της διεθνούς δικαιοδοσίας στις διαφορές από σύμβαση και αδικοπραξία βάσει του Κανονισμού 1215/2012*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021
- Νίκας Ν., *Πολιτική Δικονομία*, Σάκκουλα, 2020
- Ξυνοπούλου Α., *Οι υποχρεώσεις επιμέλειας στο σύστημα της αδικοπρακτικής ευθύνης (To duty of care στην ΑΚ 914)*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2023
- Παμπούκης Χ., *Η lex mercatoria ως εφαρμοστέο δίκαιο στις διεθνείς συμβατικές ενοχές*, Σάκκουλα, 1996
- Παμπούκης Χ. (επιμ.) *Δίκαιο Διεθνών Συναλλαγών*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010
- Παμπούκης Χ., *Μεθοδολογία ιδιωτικού διεθνούς δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013
- Παμπούκης Χ., *Διεθνής Δικαιοδοσίας, Αναγνώριση & Εκτέλεση Αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές διαφορές. Ο νέος αναθεωρημένος Κανονισμός 1215/2012 Βρυξέλλες (IBis)*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014
- Παμπούκης Χ., *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020
- Πανόπουλος Γ., *Η Σύμβαση Βρυξελλών και οι Κανονισμοί Βρυξέλλες I & Ia*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014

Ρεβολίδης Ι., *Διεθνής Δικαιοδοσίας και Διαδίκτυο: Διαφορές από σύμβαση και διαφορές από αδικοπραξία στον ενιαίο ευρωπαϊκό ψηφιακό χώρο*, Σάκκουλα, 2020

Σαχπεκίδου Ε., *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Σάκκουλα, 2021

Σαχπεκίδου Ε., *Η παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο*, Σάκκουλα, 2000

Σκουρής Β., *Η Συνθήκη της Λισαβόνας κατ' άρθρο ερμηνεία*, Σάκκουλα, 2020

Σπυριδάκης Ι., *Εγχειρίδιο ειδικού ενοχικού δικαίου*, Θέμις, 2004

Σμυρναίος Ν., *Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου: πώς οι Google, Apple, Facebook, Amazon και Microsoft πήραν τον έλεγχο της ψηφιακής μας ζωής*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις & Advanced Media Institute,

Χριστιανός Β., *Εισαγωγή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010

Χριστιανός Β., *Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ κατ' άρθρο ερμηνεία*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012

Αρβανιτάκης Π./Βασιλακάκης Ε., *Κανονισμός 1215/2012: (Κανονισμός Βρυξέλλες Ια): κατ' άρθρο ερμηνεία για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Σάκκουλα, 2020

Βλαχάβας Ι./Κεφαλάς Π. /Βασιλειάδης Ν./ Κόκκορας Φ./Σακελλαρίου Η., *Η τεχνητή νοημοσύνη – Δ' έκδοση*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2020

Γραμματικάκη-Αλεξίου Α./Παπασιωπή-Πασία Ζ./Βασιλακάκης Ε., *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Σάκκουλα, 2012

Κλαμαρής Ν./Τσικρικάς Δ., *Διεθνές Αστικό & Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο*, Σάκκουλα, 2014

Νίκας Ν./Σαχπεκίδου Ε., *Ευρωπαϊκή πολιτική δικονομία: ερμηνεία κατ' άρθρον του Κανονισμού Βρυξελλών Ια (1215/2012) για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Σάκκουλα, 2016

Χριστιανός Β./Κουσκουνά Μ./Παπαδοπούλου Ρ./Περάκης Μ., *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από την νομολογία*, Σάκκουλα, 2011

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Buxbaum H. L., *Regulatory policy in transnational litigation: the influence of judicial globalization* σε H.P. Mansel, *Festschrift for Erik Jayme*, Sellier. European Law Publishers, 2004

Christensen C. M., *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Harvard Business School Press, 1997

Fagfei Wang F., *Internet Jurisdiction and Choice of Law*, Cambridge University Press, 2010

Negnevitski M., *Artificial Intelligence, A guide to Intelligent Systems*, Addison – Wesley, 2005

Nilsson N., *The quest for artificial intelligence. A history of ideas and achievements*, Cambridge University Press, 2009

Pampoukis C., *Fragments of Legal discourse on the Future of Global Law*, F. Ferrari, N. Hatzimihail, A. Mills, *Symposium on the Future of Global Law*, Nomiki Bibliothiki, 2021

Svantesson D., *Private international law and the Internet*, Kluwer Law International, 2016

Zekos G., *Economics and Law of Artificial Intelligence Finance, Economic Impacts, Risk Management and Governance*, Springer, 2021

Magnus U. /Mankowski P., *Volume 1 Brussels Ibis Regulation – Commentary*, Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt; 2016

Poole D./Mackworth A., *Artificial Intelligence: Foundations of Computational Agents*, Cambridge University Press, 2010

ΑΡΘΡΑ

Βαλτούδης Α., *Ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας του τόπου εκπλήρωσης της παροχής κατά το άρθρο 5 § Καν. 44/2001 (με αφορμή της απόφαση ΔΕΕ, 9.6.2011, Electrosteel, C-87/10)*, ΕΠολΔ τ.1/2012

Βασιλακάκης Ε., *Η δωσιδικία του τόπου του ζημιόγону γεγονότος σε περίπτωση επαπειλούμενων αδικοπραξιών (κατά το άρθρο 5 σημ. 3 του κανονισμού 44/2001)*, Αρμ 1/2005

Βασιλακάκης Ε., *Σχόλιο της C-19/09, Wood Floor Solutions v Silva Trade SA*, ΕΠολΔ τ. 3/2010

Δακορόνια Ε., *Αστική Ευθύνη και Νέες Τεχνολογίες*, Πανεπιστήμιο Πειραιώς/Ελεγκτικό Συνέδριο, Δίκαιο και Τεχνολογία, 2019

Κιτσάκης Στ., *Τεχνητή Νοημοσύνη και συμβατική διαδικασία*, ΕφΑΔΠολΔ τ. 6/2018

Σαχπεκίδου Ε., *Η κοινωνικοποίηση της Δικαστικής Συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις μετά την Συνθήκη του Άμστερνταμ*, Αρμ. 12/2001,

Σπυρίδωνας Α., *Εξυπνα συμβόλαια (smart contracts) και ελευθερία των συμβάσεων*, Πανεπιστήμιο Πειραιώς/Ελεγκτικό Συνέδριο, Δίκαιο και Τεχνολογία, 2019, σ. 279-295

Ταγαράς Χ., *Η αναθεώρηση της Σύμβασης των Βρυξελλών με τον κανονισμό 44/2001*, ΝοΒ 2004, 1143-1168

Τάσσης Σ., *Η εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης*, ΔΙΤΕ (π.ΔΙΜΕΕ), τ. 4/2018

Βόρρας Α./Μήτρου Λ., *Τεχνητή Νοημοσύνη και προσωπικά δεδομένα, μια θεώρηση υπό το πρίσμα του Ευρωπαϊκού κανονισμού προστασίας δεδομένων 2016/679*, ΔΙΜΕΕ, τ. 4/2018

Καλογεράκης Γ./Θεοδωράκης Ν., *Blockchain: εφαρμογές, προοπτικές και προκλήσεις για το ελληνικό νομικό σύστημα*, ΔΙΜΕΕ τ. 1/2019

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

Chesterman S., *Artificial Intelligence and the limits of legal personality*, International and Comparative Law Quarterly. 2020;69(4)

Hess B., *The Reform of the Brussels Ibis Regulation*, (November 15, 2022). MPILux Research Paper 2022(6)

Pato A., *The Collective Private Enforcement of Data Protection Rights in the EU*, (2019). MPI-IAPL Summer School 3rd ed, Forthcoming,

McCarthy J., *What is Artificial Intelligence?*, Stanford, 2007

Mitrou L., *Data Protection, Artificial Intelligence and Cognitive Services: Is the General Data Protection Regulation (GDPR) 'Artificial Intelligence-Proof'?*, 2019

Scherer M., *Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies and Strategies*, (May 30, 2015) Harvard Journal of Law & Technology, Vol. 29, No. 2, Spring 2016

Steele L., *From Aristotle to Artificial Intelligence Can Ancient Theories be Applied to Modern Ethical Challenges*, 2019

Szabo N., *Smart Contracts*, 1994.

<https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html>

Szabo N., *Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets*, 1996

https://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html

Burri T./ von Bothmer F., *The New EU Legislation on Artificial Intelligence: A Primer*, SSRN, 2021

LeCun Y./Bengio Y./Hinton G., *Deep Learning*, Nature, τ. 521/2015

European Commission, Directorate - General for Justice and Consumers, *Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies*, Publications Office, 2019

European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, *Policy and investment recommendations for trustworthy AI*, Publications Office of the European Union, 2019

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ (κατά χρονολογική σειρά)

C-26/62	Van Gen den Loos v Administratie der Belastingen	ECLI:EU:C:1963:1
C-6/64	Costa v ENEL	ECLI:EU:C:1964:66

C-12/76	Industrie tessili italiana v Dunlop AG	ECLI:EU:C:1976:133
C-21/76	Handelskwekerij G. J. Bier BV v Mines de potasse d'Alsace SA	ECLI:EU:C:1976:166
C-14/76	De Bloos v Bouyer	ECLI:EU:C:1976:134
C-25/79	Sanicentral GmbH v René Collin	ECLI:EU:C:1979:255
C-129/83	Siegfried Zelger v Sebastiano Salinitri	ECLI:EU:C:1984:215
C-187/87	A. Kalfelis v B. Schröder κ.λ.π.	ECLI:EU:C:1988:459
C-26/91	Jakob Handte & Co. GmbH v Traitements Mécanochimiques des Surfaces SA	ECLI:EU:C:1992:268
C-89/91	Shearson Lehmann Hutton Inc. v TVB Treuhandgesellschaft für Vermögensverwaltung und Beteiligungen mbH	ECLI:EU:C:1993:15
C-288/92	Custom Made Commercial v Stawa Metallbau	ECLI:EU:C:1994:268
C-68/93	Shevill and Others v Presse Alliance	ECLI:EU:C:1995:61
C-269/95	Francesco Benincasa v Dentalkit Srl	ECLI:EU:C:1997:337
C-51/97	Réunion européenne SA and Others v Spliethoff's Bevrachtingskantoor BV and the Master of the vessel Alblasgracht V002	ECLI:EU:C:1998:509
C-440/97	GIE Groupe Concorde and the Others v The Mater of the vessel Suhadiwarno Panjan and Others	ECLI:EU:C:1999:456
C-256/00	Besix SA v Wasserreinigungsbau Alfred Kretzschmar GmbH & Co. KG (WABAG) & Planungs- und Forschungsgesellschaft Dipl. Ing. W. Kretzschmar GmbH & Co. KG (Plafog)	ECLI:EU:C:2002:99
C-464/01	Johann Gruber v Bay Wa AG	ECLI:EU:C:2005:32
C-281/02	Owusu v. N. B. Jackson	ECLI:EU:C:2004:798
C-386/05	Color Drack GmbH v Lexx International Vertriebs GmbH	ECLI:EU:C:2007:262
C-533/07	Falco Privatstiftung & Thomas Rabitsch v Gisela Weller-Lindhorst	ECLI:EU:C:2009:257
C-204/08	Peter Rehder v Air Baltic Corporation	ECLI:EU:C:2009:439
C-381/08	Car Trim GmbH v KeySafety Systems Srl.	ECLI:EU:C:2010:90
C-19/09	Wood Floor Solutions Andreas Domberger GmbH v Silva Trade SA	ECLI:EU:C:2010:137
C-227/09	Eva Martín Martín v EDP Editores SL	ECLI:EU:C:2009:792
C-128/11	UsedSoft GmbH v Oracle International Corp	ECLI:EU:C:2012:407
C-133/11	Folien Fischer AG και Fofitec AG v Ritrama SpA	ECLI:EU:C:2012:664
C-190/11	Daniela Mühlleitner v Ahmad Yusufi & Wadat Yusufi	ECLI:EU:C:2012:542
C-228/11	Melzer v MF Global UK Ltd	ECLI:EU:C:2013:305
C-419/11	Česká spořitelna, a.s. v Gerald Feichter	ECLI:EU:C:2013:165
C-9/12	Corman-Collins SA v La Maison du Whisky SA	ECLI:EU:C:2013:860
C-170/12	Peter Pinckney v KDG Mediatech AG	ECLI:EU:C:2013:635
C-218/12	Lokman Emrek v Vlado Sabranovic	ECLI:EU:C:2013:666

C-360/12	Coty Germany GmbH v First Note Perfumes NV	ECLI:EU:C:2014:1318
C-387/12	Hi Hotel HCF SARL v Uwe Spoering	ECLI:EU:C:2014:215
C-469/12	Krejci Lager & Umschlagbetriebs GmbH v Olbrich Transport und Logistik GmbH	ECLI:EU:C:2013:788
C-478/12	A.Maletic & M. Maletic v lastminute.com GmbH & TUI Österreich GmbH	ECLI:EU:C:2013:735
C-508/12	Walter Vapenik v Josef Thurner	ECLI:EU:C:2013:790
C-548/12	Marc Brogsitter v Fabrication de Montres Normandes EURL and Karsten Fräßdorf	ECLI:EU:C:2014:148
C-375/13	Harald Kolassa v Barclays Bank plc	ECLI:EU:C:2015:37
C-441/13	Pez Hejduk v EnergieAgentur.NRW GmbH	ECLI:EU:C:2015:28
C-449/13	CA Consumer Finance SA v Ingrid Bakkaus	ECLI:EU:C:2014:2464
C-497/13	Froukje Faber v Autobedrijf Hazet Ochten BV	ECLI:EU:C:2015:357
C-322/14	Jaouad El Majdoub v CarsOnTheWeb.Deutschland GmbH	ECLI:EU:C:2015:334
C-572/14	Austro-Mechana Gesellschaft zur Wahrnehmung mechanisch-musikalischer Urheberrechte Gesellschaft mbH v Amazon EU Sàrl	ECLI:EU:C:2016:286
C-196/15	Granarolo SpA v Ambrosi Emmi France SA	ECLI:EU:C:2016:559
C-249/16	Saale Kareda v Stefan Benkö	ECLI:EU:C:2017:472
C-498/16	Maximilian Schrems v Facebook Ireland Limited	ECLI:EU:C:2018:37
C-649/16	Peter Valach and Others v Waldviertler Sparkasse Bank AG and Others	ECLI:EU:C:2017:986
C-64/17	Saey Home & Garden NV/SA v Lusavouga-Máquinas e Acessórios Industriais SA	ECLI:EU:C:2018:173
C-337/17	Feniks Sp. z.o.o. v Azteca Products & Services SL	ECLI:EU:C:2018:805
C-25/18	Brian Andrew Kerr v Pavlo Postnov & Natalia Postnova	ECLI:EU:C:2019:376
C-208/18	Jana Petruchová v FIBO Group Holdings Limited	ECLI:EU:C:2019:825
C-213/18	Adriano Guitoli and Others v EasyJet Airline Co. Ltd	ECLI:EU:C:2019:927
C-215/18	Libuše Králová v Primera Air Scandinavia	ECLI:EU:C:2020:235
C-500/18	AU v Reliantco Investments LTD & Reliantco Investments LTD Limassol Sucursala București	ECLI:EU:C:2020:264
C-519/19	Ryanair DAC v DelayFix	ECLI:EU:C:2020:1023

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

(κατά χρονολογική σειρά)

6073/2002	Εφαθ
5794/2005	ΜΠρΠειρ
1252/2005	ΑΠ
2172/2017	ΕφΘεσσ